

RUTH PRAWER JHABVALA
ŽEGA I PRAŠINA

SIPAR ZAGREB 2002

Ruth Praver Jhabvala

Žega i prašina

*Naslov originala:
Heat and Dust
(nagrada Booker 1975.)*

Nedugo pošto je Olivia otišla s Nawabom, vratila se Beth Crawford iz Simle. Bilo je to u rujnu 1923. Beth je morala poći u Bombay da sačeka brod kojim je stizala njezina sestra Tessie. Tessie je dolazila provesti zimu s Crawfordovima. Radi nje priređivali su najraznovrsnija razgledanja i izlete, no ona se uglavnom zadržavala u Satipuru zbog Douglasa. Išli su zajedno jahati te igrali kriket i tenis, a ona je činila sve što je mogla da mu njezino društvo bude ugodno. A on i nije imao mnogo slobodnog vremena. Bio je prezaposlen kao i uvijek, izdržljiv i smion, uvijek miran i pribran tako da su ga veoma poštivali i njegovi kolege i Indijci. Bio je čestit i pravičan. Tessie ostade cijelu zimsku sezonu, također i cijelu iduću, a onda otplovi kući. Godinu dana kasnije Douglas je imao dopust pa su se opet sastali u Engleskoj. Kad je okončana njegova rastava, bili su spremni vjenčati se. Ona mu se pridružila u Indiji, pa je ondje kao i njezina sestra Beth vodila sretan i ispunjen život. Tijekom vremena postala je mojom bakom - ali dotad su se naravno već svi bili vratili u Englesku.

Douglasa se uopće ne sjećam - umro je kad su meni bile tri godine - ali se vrlo dobro sjećam bake Tessie i pratetke Beth. Bile su to vesele žene, razumne i moderna pogleda na život. Ipak, tako su mi rekli roditelji, godinama se nisu dale nagovoriti da govore o Oliviji. Godinama su se klonile njezine uspomene kao nečeg mračnog i strašnog. Generacija mojih roditelja nije dijelila te osjećaje - naprotiv željela je saznati sve što se moglo o djedovoj prvoj ženi koja je pobjegla s nekim indijskim princom. No tek kad su ostarjele i obudovjele, dvije su gospođe napokon progovorile o toj zabranjenoj temi.

Tada su također ponovo susrele Harryja. Održavale su vezu s njim putem božićnih čestitki, no Harry ih je došao posjetiti tek poslije Douglasove smrti. Razgovarali su o Oliviji. Harry im je ponešto rekao i o Olivijinoj sestri Marciji s kojom se upoznao nedugo po svom povratku iz Indije. Viđao se s njom sve ove godine sve dok nije umrla (na smrt se opila, rekao je). Ostavila mu je sva Olivijina pisma i on ih je pokazao starim damama. Tako sam prvi put vidjela pisma koja sam sada donijela sa sobom u Indiju.

Srećom sam u prvih nekoliko mjeseci ovdje vodila dnevnik, tako da imam neke zabilješke o svojim prvim utiscima. Kad bi ih se sad

pokušala sjetiti, možda i ne bih mogla. Nisu isti kao prije, jer ja nisam ista. Indija uvijek izmijeni čovjeka, pa ni ja nisam bila iznimka. No ovo nije priča o meni, ovo je priča o Oliviji, koliko je ja mogu pratiti.

Evo prvih zabilješki u mojem dnevniku:

2. *veljače*. Dolazak u Bombay, danas. Uopće nije onako kao što sam zamišljala. Naravno, ja sam uvijek zamišljala dolazak brodom, zaboravila sam da avionom može biti posve drukčije. Sve te uspomene i pisma što sam ih čitala, sve te tiskane kopije umjetničkih djela što sam ih vidjela. Doista ih moram zaboraviti. Sad je sve drukčije. Moram barem malo odspavati.

Probudila sam se usred noći. Pipkajući potražih sat što sam ga ostavila povrh kovčega pod posteljom: nije ga bilo. O ne! Ne odmah! Glas iz susjedne postelje: "Ovdje je, draga moja, i ubuduće budi pažljivija." Pola sata poslije ponoći. Spavala sam oko četiri sata. Još uvijek sam, naravno, u engleskom vremenu tako da bi sada bilo oko sedam uveče. Posve budna sjedim na postelji. U ženskoj sam spavaonici Svratišta misionara. Sedam kreveta od konopa, četiri s jedne, tri s druge strane. Svi su zauzeti i čini se da svatko spava. Ali vani je grad još budan i nemiran. Čak se odnekud čuje glazba. Ulične svjetiljke izvana osvijetljavaju spavaoničke prozore bez zavjesa ispunjavajući sobu sablasnim odbljeskom pri kojem spavači na posteljama izgledaju kao oprani leševi.

Ali moja susjeda - čuvarica moga sata - budna je i želi razgovarati:

"Vjerojatno ste tek stigli, zato ste tako neoprezni. Ništa zato, brzo ćete naučiti, svi nauče. ... U početku morate paziti na hranu: samo prokuhana voda i ma što činili, nikakva hrana s uličnih štandova. Kasnije postanete imuni. Ja sad mogu sve jesti, ako želim. Nije da želim - mrzim njihovu hranu, ne bih je dotakla ni za što na svijetu. Ovdje u Svratištu možete jesti, to je u redu. Gospođica Titz osobno se brine o kuhinji, pripravljaju sasvim pristojna kuhana jela, ponekad pečenje i kremu od jaja i mlijeka. Kad dođem u Bombay, uvijek ovdje odsjedam. Poznajem gospođicu Titz dvadeset godina. Svicarkinja je, došla je kršćanskim sestrama, ali se zadnjih deset godina brine za Svratište. Sretni su da je imaju."

Možda zbog sablasnog svjetla izgleda kao duh; a nosi još i bijelu spavaćicu koja je obavija od glave do pete. Kosu je splela u

pletenicu koja visi. Papirnato je bijela, prozračna - upravo duh. Kaže mi kako je u Indiji trideset godina, pa ako Bog želi da ovdje umre, ona će i to učiniti. A ako je želi najprije odvesti kući, i to će učiniti. Volja je Njegova, a trideset se godina ravnala isključivo po njoj. Dok to izgovara, glas joj nije nimalo sablastan već snažan i zvučan kao glas nekog tko je vrlo postojan u svojoj dužnosti.

“Vani u Kafarabadu imamo vlastitu kapelicu. To je grad koji napreduje - zahvaljujući tvornici tekstila - ali ne napreduje u krijeposti, to vam mogu kazati. Prije trideset godina mogla sam reći kako ima nade: ali danas - više nikakve. Ma kamo pogledali, ista priča. Veća zarada znači veću sebičnost, više domaćeg pića, više kinodvorana. Žene su nosile obične jednostavne pamučne *dhotije*, ali sada žele biti izvana blistave. O tome kakve su iznutra nećemo govoriti. No zašto očekivati nešto od ovog jadnog naroda kad je naš vlastiti krenuo njihovim stopama. Jeste li vidjeli mjesto preko puta? Samo pogledajte!”

Prilazim prozoru i gledam dolje na ulicu. Dolje je jasno kao dan, ne samo od bijelog uličnog svjetla, nego su i svaki štand i svaka kolica osvijetljeni plamenom nafte. Gomile ljudi; neki spavaju - tako je toplo da je sve što trebaju učiniti to da se ispruže, posteljina nije potrebna. Nekolicina osakaćene djece (jedan se dječak poguruje batrljkom noge), koja danju vjerojatno prose, sad nisu na dužnosti i čine se bezbrižnom, čak radosnom. Ljudi kupuju od piljara i jedu stojeći, dok drugi gledaju u jarak tražeći otpatke.

Ona me upućuje i prema drugom prozoru. Odavde imam pogled na A-ov hotel. Na to su me mjesto upozorili još prije nego što sam došla. Rečeno mi je, da ma kako mi se Svратиšte misionara činilo turobnim i tmurnim, ni u kom slučaju ne odsjedam kod A-a.

“Vidite li”, povikala je s postelje.

Vidjela sam. I ovdje je sve sjalo od uličnih svjetiljki i rasvijetljenih trgovina. Pločnik pred A.-om bio je zakrčen, ne Indijcima nego Europljanima. Izgledali su zapušteno.

Ona reče: “Osam, devet njih u sobi, a neki nemaju čak ni za to, naprosto spavaju na ulici. Prose jedan od drugog i krađu jedan od drugog. Neki od njih vrlo su mladi, još djeca - možda za njih ima nade, bude li Božja volja da se vrate kući prije nego što bude kasno. Ali drugi su ovdje, žene, muškarci, već godinama i svake su godine

sve gori. Vidite u kakvom su stanju. Svi su bolesni, neki od njih umiru. Tko su, odakle su došli? Jednog dana vidjela sam strašan prizor. Nije mu moglo biti više od trideset, Nijemac ili Skandinavac - bio je svijetao i visok. Odjeća mu je bila u ritama kroz koje mu se vidjela bijela koža. Imao je dugu kosu, zamršenu i zapetljanu. Kraj njega je sjedio majmun i trijebio mu uši. Da, majmun je tražio uši i prebirao po njegovoj kosi. Pogledah tom čovjeku u lice - u oči - i kažem vam vidjela sam dušu u paklu. O, vidjela sam ja u Indiji strašnih prizora. Preživjela sam hindsko-muslimansku pobunu i epidemiju boginja te glad nekoliko puta, pa držim da s pravom mogu kazati da sam vidjela sve što se u ovoj zemlji može vidjeti. I iz svega toga naučila sam jedno: ne možete živjeti u Indiji bez Isusa Krista. Ako On nije s vama u svakom času dana i noći, ako mu se ne molite iz sve snage - ako toga nema, postajete očajnik kao onaj bijedni mladić kome je majmun trijebio uši iz kose. Jer vidite, draga moja, bilo što ljudsko ovdje ne znači ništa. Baš ništa", reče s prezirom kakvog hindusa ili budista prema svemu što bi ovaj svijet mogao ponuditi.

Sjedila je na postelji. Unatoč tome što je bila tako tanka i blijeda, izgledala je čvrsto, očvrstnulo. Duh s kičmom. Pogledah opet dolje na likove izvaljene pod bijelim uličnim svjetlima pred A.-ovim hotelom. Učinilo mi se da je u pravu: izgledali su kao duše u paklu.

Satipur, 16. veljače. Imala sam sreće i već sam ovdje našla sobu. Dopada mi se. Velika je, zračna i prazna. Ima prozor kraj kojeg sjedim i gledam dolje na bazar. Nalazi se povrh trgovine tkaninama, i da bih u nju došla, moram se penjati mračnim stubištem. Iznajmio mi ju je vladin službenik po imenu Inder Lal, koji sa ženom, majkom i troje djece živi u zagušljivim sobicama stiješnjenim u dnu dvorišta iza dućana. Dućan i dvorište pripadaju nekom drugom. Sve je podijeljeno i podpodijeljeno, i ja sam jedna od podpodjela. No ovdje gore osjećam da je prostrano i skrovito, osim što dijelim kupaonicu dolje u dvorištu i malu čistačicu koja je za nju zadužena.

Mislim da je moj gazda Inder Lal razočaran načinom na koji živim u svojoj sobi. Neprestano pogledom traži pokućstvo, kojeg međutim, nema. Sjedim na podu, a noću po njemu prostirem vreću za spavanje. Jedini komad pokućstva što sam ga dosad nabavila,

sićušan je pisači stol veličine podnoška, po kojem sam raširila svoje papire (ovaj dnevnik, hindsku gramatiku i rječnik, Olivijina pisma). To je stolić na kakvom računaju trgovci. Inder Lal promatra moje gole zidove. Vjerojatno se nadao slikama i fotografijama - ali za nečim sličnim ne osjećam potrebu, kad je sve što treba da učinim da pogledam kroz prozor, dolje na bazar. Zacijelo ne bih željela da mi išta odvuče pažnju od tog prizora. Stoga nema ni zavjesa.

Inder Lal isuviše je ućtiv a da bi glasno izrekao svoje razočaranje. Sve što je kazao bilo je: "Nije vam baš udobno", te brzo spustio pogled kao da se boji da me ne bi doveo u nepriliku. Isto je učinio i kad sam tek stigla sa svojom prtljagom. Nisam unajmila kulija, nego sam kovčeg i posteljinu prebacila preko ramena i sama ih ponijela gore. I tada je - nakon nehotičnog povika prepasti - spustio pogled kao da se boji da me ne dovede u nepriliku.

Bilo bi mu lakše da sam bila kao Olivia. Ona je bila sve ono što ja nisam. Prvo što je uradila, pošto se uselila u njihovu kuću (kuću pomoćnog upravitelja okruga), bilo je da je prekrije sagovima, slikama, cvijećem. Pisala je Marciji: "Počinjemo izgledati donekle civilizirano." Pa opet kasnije: "Gospođa Crawford (žena upravitelja okruga - *burra memsahib*) danas me posjetila u mojem gnijezdu. Mislim da ne cijeni mnogo ni mene *ni* gnijezdo, ali tako je taktična! Rekla mi je kako zna koliko je ova prva godina uvijek teška, pa ako postoji i najmanja sitnica koju bi mogla za mene učiniti da mi olakša stvari, treba dakle samo da imam na umu kako je ona uvijek *ovdje*. Kazala sam hvala (usiljeno). Zapravo to što je ona *ovdje*, jedina je poteškoća - inače je sve upravo *isuviše savršeno*. Da sam joj samo to mogla reći."

Već sam vidjela kuću u kojoj su živjeli Douglas i Olivia. Bila je to zapravo sretna slučajnost - ured u kojem radi Inder Lal upravo je ondje gdje je nekad bila britanska stambena četvrt (poznata kao naselje državnih činovnika). Inder Lalov odjel prodaja i zalihe u kući je koja je nekoć bila kuća upravitelja okruga (g. Crawford, 1923.). Douglasova i Olivijina prizemnica primila je pod krov vodoopskrbu, mjesni zdravstveni ured i podružnicu poštanskog ureda. Obje ove kuće, kao i sve ostalo, podijeljene su na mnogobrojne dijelove kako bi zadovoljile brojne potrebe. Samo je kuća liječničkog nadzornika ostala netaknuta i trebala bi biti odmorište putnicima.

20. veljače. Jutros sam posjetila dvije dame Inder Lalove obitelji - njegovu ženu, Ritu, i njegovu majku. Ne znam jesam li ih uhvatila u trenutku neuobičajene zbrke ili tako uvijek žive, ali stanje bio vrlo neuredan. Sobe su naravno zagušljive, a djeca još u brljavom dobu. Ritu je hitro maknula s klupe nešto odjeće i igračaka. Više bih bila voljela sjediti na podu kao i one, ali sam shvatila da se moram pokoriti svim društvenim pravilima što su ih one u mojem slučaju smatrale prigodnim. Izvježbanim siktanjem svekrva je postrance dala snahi znak za koji sam pogodila da se odnosio na moj hladni napitak. Ritu izjuri iz sobe kao da se raduje što je oslobođena ostavljajući mene i svekrvu neka se snađemo kako umijemo. Smiješile smo se, ja sam iskušala svoj hindski sa slabim uspjehom - moram više učiti. Činile smo nadobudne kretnje i nismo dospjele nikamo. Cijelo me vrijeme proučavala. Pogled joj je bio lukav, ocjenjivački, pa mogu zamisliti kako se ponašala gledajući djevojke kao na moguće buduće žene svoga sina, prije nego što se napokon odlučila za Ritu. Posve instinktivno zbrajala je i *moje* bodove, i avaj, mogla sam pogoditi koliko je iznosio zbroj.

Već sam se navikla da me u Indiji tako ocjenjuju. Svatko to čini, posvuda - na ulici, u autobusima i vlakovima: to rade posve otvoreno, žene jednako kao i muškarci, a svoj smiješak, ako je to ono što ste u njima izazvali, ni ne pokušavaju prikriti. Pretpostavljam da im izgledamo neobično, a također mora da im je neobičan i način na koji među njima živimo - ne više odvojeno, već jedući njihovu hranu a često i noseći indijsku odjeću, jer je prozračnija i jeftinija.

Kupiti nekoliko komada indijske odjeće bila je jedna od prvih stvari koje sam učinila pošto sam se nastanila u Satipuru. Sišla sam do štanda s odjećom u prizemlju, a zatim u susjedstvo gdje na komadu jute sjedi mali krojač za svojim strojem. Uzeo mi je mjere na licu mjesta u svom otvorenom dućanu, ravno pred očima ulice, ali toliko pazeći da zadrži odstojanje da su mjere bile isuviše približne za bilo kakvu probu. Posljedica toga jest da mi je odjeća zaista vrlo komotna, no služi svrsi i sretna sam što je imam. Sad nosim par vrećastih hlača svezanih uzicom oko struka, kakve nose pandžabske seljanke te njihovu do koljena dugu košulju. Posjedujem i par indijskih sandala što ih mogu skinuti i ostaviti na pragu kao i svi ostali

(sandale su muške jer mi ženske veličine ne pristaju). Premda sam sada obučena poput Indijke, djeca i dalje trče za mnom. No to mi ne smeta jer sam sigurna da će se uskoro na mene naviknuti.

Jedna je riječ što je za mnom često izvikuju: *hijra*. Nažalost znam što ona znači. Znala sam to i prije nego što sam došla u Indiju, iz jednog Olivijinog pisma. *Ona* ju je naučila od Nawaba koji joj je rekao da gospoda Crawford izgleda kao *hijra* (pratetka Beth bijaše kao i ja, visoka i ravnih prsiju). Olivija, naravno, nije znala što ta riječ znači, a kad je upitala, Nawab je prasnuo u smijeh. No umjesto da joj objašnjava kazao je: "Pokazat ću ti", a zatim je pljesnuo rukama i izrekao naredbu, pa je nakon nekog vremena dovedena skupina *hijri*, a Nawab je od njih zatražio da plešu i pjevaju za Oliviju na svoj tradicionalan način.

Ja sam ih također vidjela kako plešu i pjevaju. Bilo je to kad sam se vraćala s Inder Lalom iz njegovog ureda. Bili smo sasvim blizu kuće kad iz pokrajnje ulice začuh udaranje bubnjeva. Inder Lal reče da ne vrijedi gledati - "posve obična stvar" - no ja sam bila radoznala, pa je nevoljko pošao za mnom. Prodosmo nizom uličica koje su zavijale jedna u drugu, a zatim udosmo u nadsvodenu vežu, pa dalje hodnikom koji je završavao u unutarnjem dvorištu. Tu je trupa *hijri* - eunuha - izvodila svoju točku. Jedan je bubnjao, a drugi su pjevali i pljeskali rukama te činili neke plesne pokrete. Skupina gledalaca uživala je u predstavi. *Hijre* bijahu građeni kao muškarci, velikih ruku i ravnih prsiju te dugih čeljusti, no bijahu odjeveni kao žene, u sarije i šljokice. Način na koji su plesali također je parodirao ženske kretnje, i pretpostavljam da je upravo to bilo ono što je ljude toliko zabavljalo. No meni se činilo da su im lica tužna, pa čak i kada su se kesili i činili sugestivne kretnje na ono što sam pretpostavljala da su sugestivne riječi (svi su se smijali, a Inder Lal je htio da odem), izraz njihovih lica bijaše zabrinut, svagdanji izraz ljudi koji se pitaju koliko će biti plaćeni za svoj rad.

24. veljače. Danas, budući da je nedjelja, Inder Lal ljubazno se ponudio da me odvede u Khatm i pokaže mi Nawabovu palaču. Loše sam se osjećala što ga odvodim od obitelji na njegov jedini slobodni dan, no kao da ni on ni oni nisu za to marili. Pitam se ne dodije li njegovoj ženi da cijelog dana i svakog dana bude zatvorena u dva

sobička sa svekrvom i troje male djece. Nikad je ne vidim da ikamo izlazi osim ponekad - praćena svekrvom - odlazi na bazar kupiti povrće.

U Indiji još nisam putovala autobusom koji nije bio krcat do rasprsnuća, ljudima iznutra, a prtljagom na krovu. A uvijek su tako stari da protresu svaku kost u ljudskom tijelu i svaki zavrtanj u vlastitom. Ako su autobusi uvijek isti, takav je i krajolik kroz koji putuju. Kad se jednom za sobom ostavi grad, do drugog naseljenog mjesta nema ničeg osim ravne zemlje, užarenog neba, daljine i prašine. Osobito prašine: stranice autobusa otvorene su i ograđene samo prečkama tako da vreli vjetrovi bez zapreke pušu unutra donoseći pustinjski pijesak da zapuši uši i nosnice i da od njega utrne zubi.

Ispostavilo se da je grad Khatm bijedno mjestance. Naravno ni Satipur nije baš veleban, ali pruža dojam da mu je bilo dozvoljeno rasti prema vlastitim potrebama. A Khatm se naprosto šćućurio u sjeni Nawabove palače. Kao da je bio sagrađen samo zato da služi palači, pa sad kad tamo unutra nije ostao nitko, ne zna što bi sa sobom. Ulice su uske, ruševne i prljave. Ima mnogo, mnogo prosjaka.

Zaštićena visokim bisernosivim zidinama palača je postavljena na prostranu zemljištu s mnogo visokih stabala. Tu su vodoskoci i vodeni kanali, vrtne sjenice te mala privatna mošeja sa zlatnom kupolom. Inder Lal i ja sjedismo pod drvo, dok je čuvar odlazio po ključeve. Pitala sam Inder Lala o Nawabovoj porodici, ali on ne zna mnogo više od mene. Poslije Nawabove smrti 1953. njegov nećak Karim, tada još djetence, naslijedio je palaču. No nikad nije ondje živio. Zapravo živi u Londonu gdje sam se s njim susrela baš prije nego što ću doći ovamo (o tome ću pisati kasnije). Obitelj još uvijek pregovara s indijskom vladom oko prodaje, ali dosada, tijekom svih tih godina, nisu se mogli suglasiti oko cijene. Drugih kupaca nema: tko bi danas želio takvu palaču, i to u Khatmu?

Inder Lal nije baš žarko želio razgovarati o Nawabu. Da, čuo je o njemu i o njegovu raskalašenom životu; također neodređena govorkanja o nekom starom skandalu. No tko danas za to mari? Svi su ti ljudi mrtvi pa čak ako su neki od njih negdje i živi, nikoga ne zanima što rade. Inder Lala mnogo je više stalo da mi ispričava

vlastite nevolje koje su mnogobrojne. Kad je stigao čovjek s ključevima, prošetali smo palačom, pa sam konačno vidjela sve dvorane i sobe i galerije o kojima sam toliko razmišljala i pokušavala ih zamisliti. Ali mjesto je sada prazno, tek mramorna ljuska. Pokućstvo je rasprodano po europskim dražbovaonicama i sve što je tu i tamo ostalo, poput brodskih olupina što plove mramornim dvoranama, nekoliko je slomljenih viktorijanskih naslonjača i starih platnenih lepeza na potezanje - *punkhi* - koje prašnjave vise sa stropa.

Inder Lal mi je išao za petama i pripovijedao o događajima u svojem uredu. Mnogo je spletki i ljubomore. On bi volio ne biti upleten - ali to je nemoguće, ljudi ga ne žele ostaviti na miru, čovjek je prisiljen opredijeliti se. Zapravo veliki dio ljubomore i ne mali broj spletki uperen je protiv njega, jer je šef odjela njemu sklon. To veoma razdražuje Inder Lalove suradnike na poslu koji bi učinili sve - takva im ćud - da ga ponize.

Stajali smo na gornjoj galeriji koja gleda na glavnu prostoriju za dnevni boravak. Čuvar objasni kako su žene u kući, skrivene zavjesama, ovdje običavale sjediti i gledati iz prikrajka dolje na društvene zabave. Jedna je zavjesa još ostala visjeti - bogati brokat ukrućen od starosti i prašine. Dotakoh je da bih se divila tkanini no kao da sam dotaknula nešto mrtvo i pljesnivo.

Inder Lal - koji mi je upravo govorio o šefu svog odjela čiji duh nažalost truju zainteresirane strane - također dotaknu zavjesu. On primijeti: "Ah, kamo je sve to nestalo?", osjećaj što mu ga čuvar poput jeke odmah uzvrat. No onda obojica odlučiše da sam dovoljno vidjela. Kad smo opet izašli u vrt - zelen i sjenovit koliko palača bijaše bijela i hladna - čuvar žurno stade nešto govoriti Inder Lалу. Upitah za Nawabovu privatnu mošeju, no Inder Lal me obavijesti da to ne bi bilo zanimljivo, te da će mi umjesto nje čuvar sada pokazati malo hinduističko svetište što ga je sam podigao za vlastite potrebe.

Ne znam čemu je ta prostorija isprva služila - možda je bila skladište? Bijaše to zapravo tek rupa u zidu i čovjek se morao prignuti da prođe kroz otvor. Još nekoliko ljudi naguralo se s nama. Čuvar upali električnu žarulju i otkri svetište. Glavni bog - bio je u svom majmunskom vidu, kao Hanuman - čuvao se u staklenoj kutiji. I ostali bogovi bijahu načinjeni od bijele sadre te odjeveni

komadićima svile i okićeni bisernim ogrlicama. Čuvar me pogleda pun iščekivanja, pa sam, naravno, morala kazati kako je zgodno i darovati pet rupija. Bila sam nestrpljiva da izađem jer je unutra bilo zagušljivo zbog nedostatka provjetravanja i toliko naguranih ljudi. Inder Lal se pomolio trojici nasmiješenih bogova. Oči su mu bile zatvorene, dok su mu se usne pobožno micale. Dadoše mi nekoliko komadića šećera i cvjetnih latica koje naravno ne htjedoh baciti, tako da sam ih još stiskala u autobusu na povratku za Satipur. Kad mi se učinilo da Inder Lal ne gleda, s poštovanjem ih hitnuh iz autobusa, no dlan mi je ostao ljepljiv i na njem je ostao miris slatkoće i raspadanja kojeg osjećam i sada dok pišem.

1923.

Olivia je prvi put susrela Nawaba na večeri što ju je priredio u svojoj palači u Khatmu. U to vrijeme ona je u Satipuru boravila već nekoliko mjeseci i već se počela dosađivati. Jedini ljudi koje su ona i Douglas obično posjećivali bili su Crawfordovi (upravitelj okruga i njegova žena), Saundersovi (liječnički nadzornik) te major i gospođa Minnies. To je bivalo uvečer i nedjeljom. Ostatak vremena Olivia je provodila sama u svojoj velikoj kući čija su vrata i prozori bili zatvoreni da bi se spriječio ulazak žege i prašine. Čitala je i svirala klavir, ali dani bijahu dugi, vrlo dugi. Douglas je naravno bio u najvećoj mjeri zauzet svojim poslom u okrugu.

Na dan Nawabove večere Douglas i Olivia odvezli su se u Khatm s Crawfordovima u njihovim kolima. Saundersovi bijahu također pozvani, ali nisu mogli ići zbog slabog zdravlja gospođe Saunders. Bila je to vožnja od oko petnaestak milja, a Douglas i Crawfordovi, koje je Nawab već i prije pozivao u goste, stoički su se odnosili kako prema neudobnom putovanju tako i prema predstojećoj zabavi. Samo je Olivia bila uzbuđena. Bila je u putnom kostimu - lanenom odijelu krem-boje - a njezina večernja haljina, satenske cipele i kutija s nakitom bijahu spakovni u njezinoj torbi. Radovala se pri pomisli da će ih uskoro nositi i da će je ljudi vidjeti.

Kao i mnogi indijski vladari Nawab je rado pozivao u goste Europljane. Bio je u nepovoljnom položaju jer nije imao na svom posjedu mnogo toga zbog čega bi ih pozivao, jer država mu nije imala ni zanimljivih ruševina ni lovišta. Sve što je imala bila je suha zemlja i osiromašena sela. Ali njegova je palača, sagrađena 1820., bila prilično velebna. Olivijine se oči zakrijesiše dok su je uvodili u blagovaonicu te kad je pod višekrakim visećim lusterima ugledala dugi, dugi stol postavljen servisom za ručavanje iz Sevresa, srebrom, kristalom, cvijećem, svijećnjacima, mogranjima, ananasom i zlatnim zdjelicama ušećerenog voća. Osjećala je kako je najzad u Indiji došla na pravo mjesto.

Samo gosti nisu bili pravi. Osim društva iz Satipura bio je tu još jedan engleski bračni par, major i gospođa Minnies koji su živjeli u blizini Khatma i jedan debeli proćelav Englez, zvan Harry taj i taj, koji je bio Nawabov kućni prijatelj. Major i gospođa Minnies bili su vrlo

slični Crawfordovima. Major Minnies bio je politički zastupnik, postavljen da savjetuje Nawaba i vladare nekih susjednih država u političkim pitanjima. Bio je u Indiji više od dvadeset godina i znao sve što je o njoj trebalo znati. A tako i njegova žena, i naravno Crawfordovi. Njihovo se iskustvo protezalo nekoliko generacija unazad, jer su bili članovi onih obitelji koje su služile u ovoj ili onoj indijskoj službi još od vremena prije pobune. Olivia je već susretala takve ljude, iskusne u pogledu Indije, ali već su joj dosadili i oni i njihove beskrajne priče o tome što se dogodilo u Kabulu ili Multanu. Neprestano se pitala kako je moguće voditi tako uzbudljiv život - upravljati cijelim pokrajinama, boriti se u bitkama na granici, savjetovati vladare - a istovremeno ostati tako beživotan. Pogledala je oko stola na gospođe Crawford i Minnies u demodiranim haljinama koje bi bile prikladnije za neko englesko kupalište kamo će se jednog dana povući, nego za ovu kraljevsku večeru. Major Minnies i g. Crawford, podbuhli i rumenih obraza, glasova koje su otezali u beskraj uvjereni kako ih slušaju, premda je sve što su govorili, Olivia smatrala jednako dosadnim kao i njih same. Samo je Douglas bio drukčiji. Krišom ga pogleda: da, *on* je bio pravi. Kao i uvijek sjedio je vrlo uspravno. Nos mu je bio ravan, a takvo mu je bilo i visoko čelo. Večernji sako besprijekorno mu je pristajao. Bio je otmjen i lijep.

Olivia nije bila jedina koja se divila Douglasu. Nawabov kućni gost, Englez po imenu Harry taj i taj, koji je sjedio pokraj nje, šapnu joj: "Sviđa mi se vaš muž." "Zar", uzvratila Olivia, "i meni". Harry podiže ubrus s koljena i zahihota u nj. Pokrivenih usta on prošaputa: "Prava promjena u odnosu na *ostale* goste", i oči mu predoše preko Crawfordovih i Minniesovih, a kad mu se pogled vrati Oliviji on zakoluta očima u očajanju. Znala je da je to izdajnički, ali se jedva mogla suzdržati a da mu se ne nasmiješi u znak odgovora. Bilo je ugodno imati nekoga tko osjeća kao i ona sama. Dosad u Indiji nije susrela nikoga takvog. Čak ni (ponekad nije mogla ništa protiv tog osjećaja) svog Douglasa.

Opet ga pogleda gdje sjedi slušajući majora Minniesa pažljivo i s poštovanjem.

Na čelu stola i Nawab je izgledao kao da sluša svoga gosta pažljivo i s poštovanjem. Čak se naginjao naprijed u žarkoj želji da ne

propusti ni jednu jedinu riječ. Kad je pripovijest majora Minniesa postala zabavnom - pričao im je o nekom vraški prepredenom hindskom lihvaru u Patni koji je, prije mnogo godina, pokušao nadmudriti majora dok je ovaj bio još zelen. Nawab se da bi istaknuo kako cijeni majorov smisao za humor, zabacio duboko u stolicu te udario po stolu. Prekinuo je smijeh samo da bi pozvao ostale goste da mu se pridruže. Ali Olivia je osjećala kako se pretvara; bila je u to gotovo sigurna. Vidjela je kako, dok se činio posve zaokupljen slušanjem majora, zapravo budno prati što se dešava za stolom. Uvijek prvi koji bi opazio praznu čašu ili tanjur, izdao bi hitru naredbu: obično pogledom, premda bi ponekad *sotto voce* zarežao poneku urdsku zapovjednu riječ. Istovremeno je uočavao svakog od svojih gostiju i Oliviji se činilo kako o svakom od njih već ima vlastito mišljenje. Bila bi voljela znati kakvo je to mišljenje, ali je predmnijevala kako će on brižno nastojati da ga zakrinka. Ukoliko ga, naravno, zaista dobro ne upozna. Njegove su oči često počivale na njoj, a ona je puštala da je proučava pretvarajući se da to ne primjećuje. To joj se sviđalo - jednako kao što joj se svidio i način na koji ju je pogledao kad je tek ušla. Oči su mu se zakrijesile - odmah se obuzdao, no ona je to opazila i shvatila kako je ovdje napokon osoba u Indiji koju ona zanima na način na koji je bila navikla.

Nakon te zabave Olivia je lakše podnosila to što je po cijeli dan sama. Znala je da će je Nawab doći posjetiti, pa je svaki dan oblačila jednu od svojih laganih muslimskih haljina pastelnih boja i čekala. Douglas je uvijek ustajao u cik zore - vrlo tiho strahujući da je ne probudi - da bi odjašio u nadgledanje prije nego što zapeče sunce. Poslije toga odlazio je na sud, pa u svoj ured, te obično bio isuviše zatrpan poslom a da bi se vratio kući prije kasne večeri, a i tada uvijek sa spisima (kako su njihovi okružni službenici teško radili!). Dok se Olivia probudila, poslugi bi već pospremila kuću te spustila sve zavjese i kapke. Bio joj je na raspolaganju cijeli dan. U Londonu je rado sama provodila sate i sate - oduvijek je o sebi mislila kao o osobi sklonoj samopromatranju. Ovdje se međutim počela bojati ovih usamljenih dana, zatvorena sa služinčadi koja je bosonoga tapkala unaokolo i s poštovanjem čekala da ona nešto zaželi.

Nawab je došao u posjet četiri dana nakon zabave. Svirala je Chopina, a kad je čula njegov automobil, nastavila je svirati s dvostrukim žarom. Sluga ga je najavio, pa kad je ušao, ona se okrene na svojoj klavirskoj stolici i širom otvori svoje velike oči: "Dakle, Nawab sahib, kakvo divno iznenađenje!" Ustala je da ga pozdravi pruživši mu u znak dobrodošlice obje ruke.

Došao je s cijelim društvom (kasnije je saznala da ga uvijek prate). Ono je obuhvaćalo i Engleza Harryja, a bila je tu i nekolicina mladića iz palače. Svi se udobno smjeste u Olivijinom salonu namjestivši se u dražesnim položajima po njezinim naslonjačima i prostiračima. Harry izjavi kako je očaran njezinom sobom - dopadale su mu se cmo-bijele reprodukcije umjetničkih djela, njezin japanski paravan, žute stolice i sjenila svjetiljke. Srušio se u naslonjač, pa se dašćući kao iscrpljen čovjek, pretvarao da je prešao pustinju te napokon stigao u oazu. Činilo se da i Nawab uživa što je ovdje. Ostadoše cijeli dan.

Prošao je u tren oka. Kasnije se Olivia nije mogla sjetiti o čemu su razgovarali - čini se da je uglavnom govorio Harry, a ona i Nawab su se smijali njegovim zabavnim pričicama. Ostali mladići, koji su slabo znali engleski, nisu baš mogli sudjelovati u razgovoru, ali bijahu korisni za miješanje pića onako kako je to Nawab volio. On je sačinio specijalni napitak koji se sastojao od džina, votke i cherry-brandyja, pa pozvao i Oliviju neka ga kuša (za nju je bio isuviše žestok). Donio je svoju votku, jer reče kako izgleda da je ljudi nikad nemaju. Zauzeo je jedan naslonjač, te sjedio nasred njega ruku oslonjenih duž naslonjača, a dugih nogu ispruženih onoliko koliko bijahu duge. Izgledao je posve neusiljen i potpuni gospodar situacije - što je naravno i bio. Pozvao je Oliviju ne samo da popije njegovo piće, nego da se i ona udobno smjesti u naslonjaču nasuprot njegovom i uživa u Harryjevoj duhovitosti i svakoj drugoj zabavi što bi je dan mogao donijeti.

Te večeri Douglas nije našao Oliviju gotovo u suzama od dosade i umora već tako uzbuđenu da se na trenutak pobojavao da ima groznicu. Stavi joj ruku na čelo; vidio je on mnoge indijske groznice. Ona ga ismija. Kad mu reče za svoga posjetitelja, nešto je posumnjao, no vidjevši kako je ona vesela, kako razdragana, odluči

da je to u redu. Bila je usamljena, a od Nawaba bijaše pristojno što ju je posjetio.

Nekoliko dana kasnije stiže iz palače još jedan poziv za njih oboje. Bio je popraćen dražesnom bilješkom u kojoj je pisalo da će Nawab, ukoliko mu iskažu čast i učine veselje da prihvate njegov poziv, po njih, naravno, poslati svoja kola. Douglas je bio zbunjen; reče kako će ih Crawfordovi kao i obično povesti svojim kolima. "Za ime neba, dragi", reče Olivia nestrpljivo, "ne misliš valjda da su i oni pozvani?" Douglas je zapanjeno zurio. Kad god je bio tako zapanjen, razrogačio bi oči i zamucao.

Kasnije, kad je postalo jasno da Crawfordovi doista nisu pozvani, bilo mu je neugodno. Reče kako misli da ni on ni Olivia ne mogu prihvatiti poziv. No ona je ustrajala, bila je odlučna. Reče kako ovdje baš nema toliko zabave - "vjeruj mi, dragi" - da bi bila sklona propustiti priliku da se malo razonodi, kad joj se takva prilika nudi. Douglas je grizao usne. Znao je da je ona u pravu, ali se dvoumio. Nije vidio nikakve mogućnosti da idu, pokušao joj je objasniti. No ona ga ne htjede slušati. Natezali su se oko toga. Ona se čak probudila rano ujutro kako bi mogla nastaviti s raspravom. Izašla je s njim pred kuću gdje je stajao njegov konjušar držeći njegova konja. "O, Douglase, *molim te*", reče ona gledajući prema njemu gore u sedlu. Nije joj mogao odgovoriti, jer joj nije mogao ništa obećati. A čeznuo je da to učini. Promatrao ju je kako se vraća u kuću, bila je u kimonu i izgledala krhko i nesretno. "Ja sam životinja", mislio je u sebi cijeloga dana. No istog je dana posalo Nawabu poruku odbijajući sa žaljenjem njegov poziv.

* * *

28. veljače. Jedan od starih britanskih ljetnikovaca u nastambama državih činovnika ne bijaše poput ostalih pretvoren u mjesne urede nego u odmoriste za putnike. Iznajmili su nekog starog čuvara da ga čisti i otvara putnicima. On, međutim, nije oduševljen tim dužnostima i više voli da ga ostave na miru i da vrijeme provodi na svoj način. Kad se pojavi putnik, čuvar od njega traži službenu dozvolu. Ukoliko putnik takvu ne pokaže, smatra da njegova odgovornost prestaje i odvlači se natrag u kućerak gdje živi prilično udobno.

Jučer sam pred ljetnikovcem za putnike naišla na neobičnu trojku. Budući da je čuvar odbio otvoriti vrata, morali su sebe i svoju prtljagu razastrti na verandi. Bili su tu jedan mladić i njegova djevojka, oboje Englezi, te još jedan mladić također Englez - govorio je otvorenim midlendskim naglaskom, ali nije to htio priznati. Reče kako je odložio sve osobne značajke. Odložio je i svoju odjeću te bijaše odjeven samo u narandžastu halju poput indijskog askete. Glavu je potpuno obrijao ostavivši na vrhu samo hinduistički čuperak. No premda se odrekao svijeta, to što ih čuvar nije htio pustiti unutra jednako ga je ozlojedilo kao i ostalo dvoje. Djevojka je bila osobito ogorčena - ne samo na ovog čuvara nego i na sve ljude u cijeloj Indiji. Reče kako su svi prljavi i nepošteni. Imala je ljepušasto, otvoreno englesko lice, no kad je to izrekla, ono postade podlo i zgrčeno te shvatih kako će joj, što duže bude boravila u Indiji, lice sve više postajati takvo.

“Zašto si došla”, upitah je.

“Da nađem mir.” Mračno se nasmijala. “No sve što sam našla bila je srdobolja”.

Njezin mladić reče: “To je sve što je ikad itko ovdje našao.”

Zatim oboje uzeše nabrajati svoje nedaće. Ukrali su im satove u jednom hramu u Amristaru. Čovjek kojeg su sreli u vlaku za Kašmir i koji im je obećao jeftinu sojenicu, prevario ih je i nestao s njihovim predujmom. Također u Kašmiru djevojka je dobila srdobolju, vjerojatno uzrokovanu amebama. Opet su bili prevareni u Delhiju gdje im je neki domamljivač gostiju, obećavši im dobar tečaj, nestao s njihovim novcem kroz stražnja vrata kavane u kojoj su ga sreli. U Fatehpur Sikriju djevojci je dodijavala skupina mladića Sikha. U vlaku za Gou mladića su opljačkali. U Goi se potukao s nekim ludim Dancem koji bijaše naoružan britvom, a prebolio je i nešto što je mogla biti žutica (vladala je epidemija). Djevojka je dobila gliste.

Kad su stigli dotle čuvar izađe iz svog kućerka gdje si je, čini se, kuhao ukusno jelo. Reče kako je zabranjeno boraviti na verandi. Mladi se Englez prijeteci nasmije i odgovori: “Pokušaj nas onda izbaciti.” Iako ponešto istrošen bolešću, bio je krupan mladi čovjek, pa se čuvar zamislio. Nakon nekog vremena izjavi kako će ih logorovanje na verandi uključivši pitku vodu iz studenca stajati pet rupija. Englez pokaza zaključana vrata i reče: “Otvori.” Čuvar se povuče da nastavi kuhati, a možda i mozgati o svom idućem koraku.

Mladić mi ispričava kako je hinduistička religija počela zanimati njega i njegovu djevojku pošto su prisustvovali predavanju swamija koji je posjetio London. Predavanje je bilo o univerzalnoj ljubavi. Tihim umilnim glasom, uistinu primjerenim predmetu, govorio im je kako je univerzalna ljubav ocean slatkoće koji zapljuskuje cijelo čovječanstvo i grli ga mednim plimama. Imao je blag pogled i smiješak pun radosti. Atmosfera je također bila ugodna zahvaljujući jasminu, tamjanu i listovima banane. Swamijev govor pratila su dva njegova učenika od kojih je jedan svirao na flauti, dok je drugi još tiše udarao jednu o drugu dvije majušne činele. Svi učenici bijahu poredani oko swamija na podiju. Bili su to uglavnom Europljani, te nosili halje šafranove boje, a izraz im je lica bio čist, kao očišćen od svih grijehova i žudnji. Poslije su pjevali himne na hindskom, koje su također bile o oceanu ljubavi što teče. Mladić i njegova djevojka otišli su s tog sastanka tako poneseni osjećajima da dugo vremena nisu mogli progovoriti. Kad su to učinili, složili su se da moraju, e da bi našli duhovno obogaćenje za kojim čeznu, bez odlaganja otputovati u Indiju.

Asket izjavi kako je i on došao s duhovnim ciljem. U njegovom slučaju privlačna sila bili su hinduistički spisi, a kad je stigao u Indiju, nije se razočarao. Činilo mu se kako se duh tih spisa i dalje očituje u velikim hramovima Juga. Ondje je živio mjesecima, poput indijskog hodočasnika čisteći se, a često toliko zanesen kontemplacijom da je svijet oko njega znao potpuno izbljediti. I on je dobio dizenteriju i gliste, ali ga to nije smetalo jer je živio na tako visokoj duhovnoj razini. Isto tako nije mu smetao ni nestanak njegovih malobrojnih stvari iz hramskog ograđenog prostora gdje je živio. Pronašao je gurua koji ga je inicirao te lišio svih osobnih svojstava i ostataka onoga što je još posjedovao uključujući i ime. Dobio je novo indijsko ime Chidananda (njegova dva suputnika zvala su ga Chid). Od sada nije imao ništa osim svojih molitvenih zrnaca i prosjačke zdjele u koju je od milosrdnih ljudi prikupljao svoj dnevni obrok. Otkrio je, međutim, da u praksi to baš ne funkcionira, pa je često morao pisati kući neka mu telegrafski pošalju novaca. Po uputi svoga gurua krenuo je na hodočašće ravno preko Indije, a krajnji mu cilj bijaše sveta pećina Amamath. Putovao je već mjesecima. Najveća mu je nedaća bilo to što su ljudi trčali za njim i rugali mu se. Djeca su bila

osobito neugodna i bacala za njim kamenje i druge projekte. Bilo mu je nemoguće jednostavno živjeti pod drvećem kako mu je savjetovao njegov guru, nego je noću morao tražiti zaklon u jeftinim hotelskim sobama gdje se morao uporno cjenkati ne bi li postigao razumnu cijenu.

Čuvar se vrati podigavši tri prsta kako bi saopćio da je cijena boravka na verandi sada snižena na tri rupije. Englez opet pokaza na zaključana vrata. Ali pogađanje je počelo, i nedugo zatim čuvar donese ključeve. Ispostavilo se, međutim, da je na verandi ugodnije. Unutra je bilo pljesnivo i mračno; smrdjelo je kao u mrtvačnici. I zaista na podu prostorije, koja mora da je bila blagovaonica, našosmo mrtvu vjevericu (bio je tu još kredenc s ogledalima i umetnutim portretom Georgea V). Bila je to sumorna kuća i nikad nije ni mogla biti drukčija. Sa stražnje strane verande pružao se pogled na kršćansko groblje, i vidjeh kako se iznad svih grobova izdiže mramorni anđeo što su ga Saundersovi naručili iz Italije za spomenik na grobu svoga djeteta. Iznenada mi sijevnu kako mora da je to bila kuća u kojoj je živio dr. Saunders, liječnički nadzornik. Nisam znala da je gospođa Saunders mogla vidjeti grob svoga djeteta ravno sa stražnje strane svoje verande.

U to vrijeme, naravno, mramorni je anđeo bio nov i neoštećen - blistavo bijelih raširenih krila držao je u naručju mramorno djeteta. Sad je to bio obezglavljen i obeskriljen torzo s djetetom koje je izgubilo nosić i jednu nogu. Svi su grobovi bili u lošem stanju - zarasli u korov, a mramor i ograde koje su se mogle odnijeti, opljačkane su. Čudno kako su, kad grobovi jednom tako zarastu i kad se polome, ljudi koji leže u njima zaista mrtvi. Grobovi indijskih kršćana u prednjem dijelu groblja, što ih rođaci još održavaju, čine se nasuprot tome neobično živi, ovodobni.

1923.

Na Oliviju su groblja uvijek snažno djelovala. I u Engleskoj je voljela lunjati njima čitajući natpise, ili pak sjediti na nekom nadgrobnom kamenu pod žalosnom vrbom te puštati mašti da luta. Groblje u Satipuru osobito je izazivalo uspomene. Premda je Satipur uvijek bio tek mala postaja Britanaca, priličan ih je broj tijekom godina ovdje umro, a tijela su donošena i iz drugih okruga koji nisu imali vlastita kršćanska groblja. Većina grobova bijahu grobovi djece ili novorođenčadi, ali bilo ih je i nekoliko koji su datirali iz vremena pobune, kad je odvažna četa britanskih oficira poginula braneći svoje žene i djecu. Najnoviji je bio grob Saundersovog djeteta, a talijanski anđeo bio je najnoviji, najuglačaniji spomenik.

Kad je Olivia prvi put vidjela taj dječji grob, to je na nju ostavilo snažan dojam. Te večeri Douglas ju je našao kako s licem nadolje leži preko njihove postelje. Nije dozvolila posluži da uđe i otvori kapke pa je soba bila sva zatvorena i zagušljiva, a sama Olivia okupana suzama i znojem.

“O, Douglase”, reče ona, “što ako budemo imali dijete?” A zatim poviče: “I što ako ono umre?”

Trebalo mu je dugo da je umiri. Te večeri morao je zaboraviti svoje spise i potpuno joj se posvetiti. Rekao je sve čega se mogao sjetiti. On sam rodio se u Indiji, a njegova je majka rodila ovdje još dvoje djece i sve troje je lijepo napredovalo. Istina je da je u starim vremenima velik broj djece umirao - prabaka mu je izgubila petero od svoje devetero djece; ali to bijaše vrlo davno.

“A što je s djetetom gospode Saunders?”

“To se moglo dogoditi bilo gdje, draga. Ona je imala komplikacije - ili nešto-”

“Ja ću imati komplikacije. Umrijet ću. I dijete i ja, oboje.” Kad je pokušao prosvjedovati, ona je ustrajala: “Ne, ostanemo li ovdje, umrijet ćemo. Znam to. Vidjet ćeš.” Kad je ugledala izraz njegova lica, učinila je napor da se sabere. Pokušala se čak i nasmiješiti. Podigla je ruku da ga pomiluje po obrazu: “Ali ti želiš ostati.”

On brzo reče: “To je samo zato što ti je sve tako novo. Nama ostalima je lako, mi znamo što možemo očekivati. Ali ti ne znaš, jadno moje najmilije.” On je poljubi dok je ležala naslonjena na

njegove grudi. "Znaš li da sam baš o tome razgovarao s Beth Crawford (ne, draga, ne smiješ tako misliti o Beth, ona je od dobre vrste). Prije nego što si stigla, ona je znala kako će ti biti teško. A znaš li što je kazala *kad* si došla? Rekla je kako je uvjerenjena da će netko tako osjećajan i inteligentan kao ti - vidiš da te ona cijeni, draga moja - da će ti sigurno ovdje biti ... sasvim dobro. Da ćeš - dakle, tako je kazala - da ćeš na kraju osjećati prema Indiji ono što svi mi osjećamo. Olivia, spavaš li, mila?"

Nije baš spavala, ali je voljela ležati naslonjena na njegove grudi, oboje pokriveni bijelom mrežom protiv komaraca. Mjesec bijaše izašao iza breskvina drveta i njegova se svjetlost razlijevala kroz otvorene prozore. Kad je Douglas mislio da ona spava, čvršće ju je zagrlio te jedva ugušio blagi jecaj - kao da je to što je drži u naručju, preplavljen i obasjan indijskom mjesečinom, za nj prevelika sreća.

Idućeg dana Olivia otide posjetiti Saundersove. Ponijela je cvijeće, voća i srce puno nježnog suosjećanja. No premda su se Olivijini osjećaji prema gospođi Saunders izmijenili, Saundersova se nije izmijenila. I dalje je bila ona ista, neprivlačna žena koja leži u postelji u tmurnoj i mračnoj kući. Olivia, uvijek osjetljiva na atmosferu, morala se boriti protiv osjećaja gađenja. Toliko je mrzila neurednu kuću, a kuća gospođe Saunders bila je vrlo neuredna. Takva je bila i posluga. Nitko se nije potrudio da Olivijino krasno cvijeće stavi u vazuu - možda nisu ni imali vazuu? Nije bilo gotovo ničeg, tek nekoliko komada ružnog pokućstva, a čak je i ono bilo prašno.

Olivia je sjedila kraj postelje gospođe Saunders i slušala je kako pripovijeda o svojoj bolesti koja je imala neke veze s maternicom. Nikad se nije uspjela oporaviti poslije djetetove smrti - to je bilo i jedino spominjanje djetetove smrti, sve ostalo bilo je o njezinim lošim posljedicama po zdravlje gospođe Saunders. Dok je govorila, Oliviji sinu nedostojna misao da Saundersovi zapravo nisu - nisu - dakle, nitko to nikad nije izravno kazao, ali oni nisu bili vrsta ljudi kakva se obično sreće u indijskim službama. Olivia nikako nije bila snob, ali je *bila* esteta, a pojedinosti što ih je gospođa Saunders pripovijedala o svojoj bolesti nisu bile baš estetske. A i gospođin naglasak - kako je čovjek mogao a da ga ne primijeti kad je tako jednolično mumljala - nije bio naglasak neke baš obrazovane osobe....

Podla sam, *podla*, korila je Olivia samu sebe - ali istog se časa trgla, jer je gospođa Saunders glasno viknula: okrenuvši se Olivia vidje kako je jedan prljavi sluga ušao u prljavim cipelama. Ovo posljednje bilo je ono što je uzrujalo njegovu gospodaricu - a to da sluga ulazi u cipelama bijaše naravno i znak nepoštovanja. Douglas ne bi nikad dopustio da se to dogodi u njihovoj kući. No Olivia bijaše zaprepaštena i uplašena snagom reakcije gospođe Saunders. Ova je sjela na postelju i derala se kao luđakinja. Nazvala je slugu i prostačkim imenom. Sluga se prestraši i pobježe. Gospođa Saunders spusti od iscrpljenosti glavu na jastuk, ali provala njezina bijesa još se ne bijaše stišala. Kao da je osjećala potrebu da se izrazi, ili da se možda opravda. Možda se i stidjela zbog proste riječi koja joj se omakla. Reče kako su te sluge pravi đavoli, te da bi svakoga izludjeli; kako to s njihove strane nije tupost - naprotiv vrlo su domišljati kad im to odgovara - nego sve čine namjerno e da bi mučili svoje gospodare. Navela je primjere njihove kradljivosti, pijančevanja i drugih loših navika. Pripovijedala je Oliviji o prljavštini u kojoj žive u svojim četvrtima - ali što je čovjek, naravno, i mogao očekivati, sve je bilo tako, posvuda isto, cijeli grad, ulice i bazari - i je li Olivia ikad pogledala u koji od njihovih poganskih hramova? Gospođa Saunders zaječa i pokri lice rukama, a Olivia vidje kako joj suze kapaju kroz prste i kako joj se prsa pod spavaćicom nadimlju od dubokih jecaja. Gospođa Saunders promuca: "Molila sam ga - uvijek iznova - govorila sam: "Willie, *idemo*"

Olivia je gladila jastuk gospođe Saunders, pa i njezine suze potekoše žaleći nekog toliko nesretnog.

Kakvo je olakšanje nakon toga bilo biti s bistrom, živahnom Beth Crawford. Ona je došla pozvati Oliviju da je prati u Khatm kako bi posjetile Nawabovu majku. Olivia se radovala ponovnoj posjeti palači, premda su ih ovaj put uveli ravno u ženske odaje. I one su bile vrlo elegantne, iako po stilu više indijske, s divanima u razini poda prekrivenim bogatim tkaninama te malim zrcalima u okvirima od emajla. U sredini bijahu poredane tri prave europske stolice: bile su za gospođu Crawford i Oliviju, i za samu Begum. Bijahu tu još neke uglavnom starije gospođe koje su počivale na divanima razmještenim po podu. Mlađe su lebdjele unaokolo u prozirnoj svili te

posluživale šerbet i druga osvježujuća pića s poslužavnika što ih je posluga redom unosila.

Olivia nije mogla učiniti ništa osim sjediti posadena na svojoj stolici. Razgovor bijaše nemoguć budući da nije znala ni riječi jezika. Begum pokuša reći nekoliko riječi na engleskom, da bi se odmah nasmijala sama sebi, što ih tako loše izgovara. Bila je to žena pedesetih godina koja bi bila lijepa, da na obrazu nije imala veliku bradavicu. Iz cigarluka je pušila jednu cigaretu za drugom. Ponašala se vrlo neusiljeno i nije skrivala činjenicu da joj je neudobno sjediti na stolici. Neprestano je mijenjala položaj podvijajući poda se čas jednu čas drugu nogu. Olivia, koja je voljela lješkariti, također bi se radije bila ispružila po podu, ali to bi se kosilo s etiketom.

Gospođa Crawford sjedila je na svojoj stolici uspravna kao strijela, čarapa preko skupljenih koljena, a ruku u bijelim rukavicama prekrivenih na torbici na krilu. Ona je u sobi bila dominantan lik, o kojem je ovisio uspjeh posjeta. I nije uzimala pred svojom odgovornošću. Govorila je urdu (jezik palače), ako već ne dobro, a ono svakako samopouzdan, te bila spremna da s gospođama razgovara o svemu što je mislila da bi one rado čule. Očividno je pripremila veći broj različitih tema, jer je lako prelazila s jedne na drugu već prema tome je li zanimanje raslo ili slabilo. Begum na stolici i gospođe na podu izgledale su zadovoljne, pa su se često glasno smijale i pljeskale rukama. Svatko je dobro igrao svoju ulogu - dame iz palače i gospođa Crawford - te bijaše očividno da su je već često igrale. Samo Olivia, novopridošla, nije mogla sudjelovati. U svakom slučaju pažnja joj uglavnom bijaše usmjerena na vrata, pitajući se hoće li Nawab doći i pridružiti im se. To se međutim nije dogodilo. Točno u pravom trenutku gospođa Crawford ustane našto gospođe povikaše s pravom mjerom razočaranja. Nakon nešto prosvjedovanja, one dražesno popustiše pa otpratiše svoje gošće do prave udaljenosti od vrata. Olivia prošaputa: "Moramo li posjetiti i Nawaba?", ali Crawfordova odrešito izjavi: "To uopće neće biti potrebno." Koračala je naprijed korakom čovjeka koji je ispunio svoju dužnost, dok je Olivia vukući se za njom bacala poglede lijevo, desno, diveći se vjerojatno Nawabovom cvijeću koje bijaše zaista krasno.

Poslije ove posjete odvezoše se do kuće Minniesovih, odmah izvan Khatma. Gospođa Minnies sjedila je za svojim štafelajem, ali brzo skoči da ih pozdravi. Otpusti svoj model - strpljivog starog seljaka - pa skinuvši svoj slikarski haljetak djevojačkom ga kretnjom hitnu u stranu. I gospođa Crawford, sad kad je bila s prijateljicom, poče se ponašati kao djevojka. Smiješno je kolutala očima dok je pripovijedala gdje su bile, a gospođa Minnies reče: "Ti zlata vrijediš, Beth." "Nije bilo loše", veselo će gospođa Crawford, pa se okrene Oliviji ne želeći da se ova osjeća isključenom: "Zar ne?"

No Olivia se osjećala isključenom - jednako kao i u palači. Gospođa Crawford i gospođa Minnies bile su prijateljice. Obje su velik broj godina provele u Indiji, te bijahu radosne i neustrašive. Vjerojatno bi više bile voljele dići noge na stol pa nasamo ćeretati, no umjesto toga posvetiše pažnju Oliviji. Imale su hrpu korisnih savjeta - o tome kako da postavi *khastatti* zaklone za toplog vremena i kako da pouči *avah* u pranju svojih krepdešinskih košulja (koje ni u kom slučaju ne smije dati *dhobi*). Olivia je nastojala pretvarati se da je to zanima, ali je nije zanimalo pa je u prvoj mogućoj prilici postavila svoje pitanje. Kazala je: "Zar Nawab nije oženjen?"

To izazva stanku. Dvije druge gospođe nisu izmijenile poglede, i Olivia osjeti kako one to nisu ni morale jer su mislile jednako. Napokon Crawfordova odgovori: "Jest, ali njegova žena ne živi s njim." Govorila je izravno kao netko tko ne želi ništa uljepšavati: "Ona nije posve zdrava", dodala je "duševno."

"O, Beth, pogodi što je novo!", poviče iznenada gospođa Minnies. "Dobila sam vijesti iz Simle, i ljetnikovac Kozja krv opet nam je na raspolaganju. Zar to nije sjajno? Ima li Olivia planove za Simlu?"

Gospođa Crawford odgovori umjesto nje: "Douglas se raspitivao o našim pripremama."

"Dakle, za nju će se uvijek naći kutak u vili Kozja krv. Osobito sad kad se čini da Arthur neće moći ..."

"Mary - nemoguće!"

"Još se uvijek nadamo, no bojim se da nema izgleda. Ali ja svakako idem", izjavi ona. "Zapravo nikad nisam naslikala pogled s vidikovca i ove godine naprosto moram. Ma što Nawab smjerao."

"Nawab?" upita Olivia.

Nakon stanke Minniesova reče Crawfordovoj: “Došlo je do novog razvoja događaja. Sad se čini da je doista upetljan.”

“S razbojnicima? Mary, to je *strašno*. I to baš sada.”

“Tu nema pomoći”, reče gospoda Minnies s izvježbanom veselošću. “Pretpostavljam da smo se dosad na to navikli. Ili smo se trebali naviknuti. Prije tri godine bilo je isto. Čini se da naš prijatelj uvijek izabire baš ovo vrijeme kad Arthur treba na dopust. To mu je već postala navika.”

Olivia upita: “Što se dogodilo prije tri godine?”

Nakon tišine gospođa Crawford odgovori - ne baš rado, ali kao priznajući Oliviji pravo da zna: “Tada je bio sav taj metež oko rastave njegova braka.” Uzdahнула je; očito joj je predmet bio mrzak. “Zapravo Mary zna o tome mnogo više nego ja.”

“Ne baš mnogo”, reče gospoda Minnies. “Uvijek je teško znati što se *dešava..!*” Ni ona ne bijaše voljna kazati više, ali i ona kao da je osjećala kako Olivia ima pravo na obavještenje. “Jadni Arthur, prilično se upleo u tu stvar zajedno s pukovnikom Morrisom koji je njegov pandan u Cabobpuru, državi koja pripada Sandynoj obitelji. Sandy je Nawabova žena. Uvijek je tako zovu, premda joj je pravo ime Zahira.”

“Da nije bilo Arthura i pukovnika Morrisa”, reče gospođa Crawford, “situacija je mogla postati opasna. Cabobpuri su bili zaista bijesni na Nawaba.”

“Ali zašto”, upita Olivia, “mislim - nije mogla biti njegova greška ako je ona bila duševno bolesna ...”

Nakon još jedne stanke gospoda Crawford izjavi: “Kao što reče Mary uvijek je teško znati što se dešava. A postavljalo se i pitanje vraćanja miraza - sve to bilo je vrlo mučno. ... “Olivia”, nastavi ona, “vi ćete nam se pridružiti u Simli, zar ne?”

Olivia se uzvrpolji. Igrala se tankom narukvicom na tankoj ruci. “Douglas i ja razgovarali smo o tome.”

“Da, i on se toliko nada da hoćete.” Gospođa Crawford pogleda Oliviju, a u pogledu joj bijaše nečeg - otvorenog i nepokolebljivog - što je podsjećalo na Douglasa.

“Ne bih ga željela ostaviti”, reče Olivia. “Četiri *mjeseca* - čini se cijela vječnost.” Opet se igrajući narukvicom dodade plaho: “Nismo

dugo zajedno.” Htjela je kazati “u braku”, ali je “zajedno” bolje zvučalo.

One dvije izmijeniše poglede; nasmijaše se. Crawfordova reče: “Mora da vam se činimo kao dvije stare žilave kvočke.”

“Da, ali će se čak i ova žilava stara kvočka osjećati zapušteno”, reče Minniesova, “Ako Arthur ne bude mogao - “

“Zašto ne može”, upita Olivia.

“Trebamo vas, Olivia”, reče Crawfordova. “Bez vas će život u Simli biti nepodnosiv.”

“Ili bolje rečeno”, prihvati šalu gospoda Minnies, “tko će nas pratiti na šetalištu? Tko će *nas* posjećivati u vili Kozja krv?”

“Samo druge žilave stare kvočke.”

Prasnule su u smijeh učenica-redara. Olivia shvati kako bi im zapravo bilo ugodnije bez nje, baviti se domaćinskim poslovima i osjećati se ugodno jedna s drugom. Govorile su, međutim, *radi* nje.

Ona upita: “Ide li gospođa Saunders?”

“Ne. Joan ne dolazi u Simlu. Premda bi za nju bilo dobro da izađe iz te *kuće* ... I za vas, Olivia”, dodade Crawfordova te je pogleda još jednim Douglasovim pogledom.

“Ali zašto major Minnies ne može ići. Ako ima dopust -”

One kao da nisu čule. Počeše opet pretresati svoje planove za Simlu - uglavnom o tome koje će slugе povesti sa sobom, a koje ostaviti da se brinu za jadne stare sahibe koji moraju ostati u dolini i znojiti se.

Obavijesti što ih je željela, Olivia je dobila iz drugog izvora. Jednog sumornog jutra - čak bijaše odustala i od klavira - stiže joj posjetilac. Bio je to Harry a došao je u jednima od Nawabovih kola koja je vozio Nawabov vozač. Reče kako je naprosto morao doći da se osvježi u oazi (kako je zvao njezinu kuću). A ona ugledavši ga osjeti da je on - iako gojazan i neprivlačan - njezina oaza. Ostao je cijeli dan, pa su tijekom dana razgovarali o mnogo čemu stoje ona željela čuti.

O Nawabovoj ženi on reče: “Jadna Sandy. Sirotica. Nije to mogla podnijeti. Nije mogla podnijeti *njega*”

“Koga”, Olivia mu natoči još jedno piće - pili su slatki sherry.

Harry je prostrijeli pogledom, a zatim spusti oči: “On je vrlo snažna ličnost. Vrlo muževan, vrlo snažan. Kad nešto želi, ništa mu se na

putu ne smije ispriječiti. Uopće nikada. On je Nawab od svoje petnaeste (otac mu je iznenada umro od kapi), tako da je uvijek vladao, shvaćate; uvijek je bio vladar.” On uzdahnu s mješavinom divljenja i boli.

“Porodica Cabobpur nije željela da se ona uda za njega”, reče. “Oni su naravno mnogo više plemstvo - u tim krugovima on zapravo ne vrijedi mnogo; neznatna titula, a po njihovim mjerilima on čak nije ni bogat.”

“Izgleda bogat”, reče Olivia.

“Prvi sam ga put sreo u Londonu”, reče Harry. “Svi su bili kod Claridgea - sve je doveo sa sobom - to jest svakog koga je volio i sve slugе koje je trebao, na primjer Shafija koji mu priprema piće. A Cabobpurovi bijahu isto ondje, na katu ispod. Oni su doveli sve svoje ljude - no nakon tjedan dana otišli su u Pariz jer se Sandy počela isuviše zanositi. Kao da čovjek može pobjeći od nekog kao što je on. Idućeg dana i on je bio u Parizu. Rekao mi je: “Harry, vi ćete sa mnom. Svidio sam mu se, shvaćate li?”

“I vi ste pošli?”

“Harry zaklopi oči: “Ta već sam vam rekao. Takvom se čovjeku ne kaže ne ... Uzgred, Olivia, gospođo Rivers ... Mogu li vas zvati Olivia? Zaista osjećam da smo prijatelji. Čovjek to osjeća, zar ne mislite da je tako. Ako su ljudi vaš tip? ... Olivia, on želi prirediti zabavu.”

Nastade stanka. Olivia natoči još sherryja.

“Osobito želi da vi dođete. Naravno, doći će kola.”

“Douglas je silno zaposlen.”

“Želi da oboje dođete. Žarko to želi ... Neobično, zar ne? Mislili biste da netko kao on ima milijune prijatelja. Ali on ih nema.”

“Vi ste tamo.”

Olivia je već pitala Douglasa kakav je Harryjev položaj u Nawabavoj palači. Je li to nešto službeno, kao tajnik? Douglas joj baš nije izašao ususret, a kad je ustrajala reče: “Oko takvih ljudi uvijek ima prišipetlji.”

Harry postade povjerljiv - izgledao je sretan što može s nekim slobodno razgovarati: “Zbilja želim učiniti sve što mogu da ga učinim - sretnijim. Sam Bog zna da se trudim. Ne samo zato što ga veoma volim, nego i zato što je prema meni bio fantastično dobrotiv.

Nemate pojma o njegovoj velikodušnosti, Olivia. On želi da njegovi prijatelji sve imaju. Sve što im on može dati. Takva mu je narav. Ako ne želite uzeti, strašno je povrijeđen. Ali kako čovjek može toliko uzimati? Osjeća se kao ... Napokon, ovdje sam zato što mi se on *svidja*, a ne iz nekog drugog razloga. Ali sve što on zna jest davati. Davati stvari." Izraz lica i glas bijahu mu puni bola.

"Ali to znači da vas voli."

"Tko zna? To kod njega ne možete znati. Jednog trenutka mislite: da stalo mu je - ali već idućeg mogli biste isto tako biti i neki ... predmet. S njim sam tri godine. Tri godine u Khatmu, možete li to zamisliti? Nisam vidio čak ni Taj Mahal. Neprestano se spremamo ići, o, na najrazličitija mjesta - ali u zadnjem trenutku uvijek se nešto ispriječi. Obično je Begum ta koja ne želi da idemo ... Zna, ponekad osjećam kako je Begum jedina osoba na ovoj zemlji do koje mu je istinski stalo. Njegova majka, naravno. ... *Svoju* nisam vidio tri godine. Brinem se zbog nje jer nije baš najzdravija. Živi sama, shvaćate, u malom stanu u Južnom Kensingtonu. Naravno da želi da dodem kući. Ali kad god to spomenem, sve što on učini jest da joj pošalje kakav lijep poklon. Jedanput mu je pisala - zahvalila mu se, ali je kazala: "Najljepši dar koji biste mi mogli poslati, bio bi moj Harry. Bio je zaista dirnut."

"Ali vas nije pustio?"

Harry je iskosa pogleda. Šutio je, čak je grizao usne. Zatim reče: "Nadam se da nisam ostavio utisak kako se žalim." Ton mu je bio ukočen, štoviše uvrijeđen.

Bilo je već kasno popodne i dan je postajao zagušljiv. Ona ga ponudi ručkom od kojeg je pojeo vrlo malo; očito je patio od loše probave. U sobi je bilo vruće i sparno, ali bijaše još prerano da se navuku zavjese. Sherry je bio topao i ljepljiv, a takav je bio i miris cvijeća kojim je bila napunila vaze (Olivia nije mogla živjeti bez cvijeća). Sad je željela da Harry ode. Željela je da dan prođe te padne noć s puhanjem svježeg povjetarca i s Douglasom koji sjedi za svojim pisaćim stolom, strog i ozbiljan, nad svojim beskrajnim spisima.

Douglas je tečno govorio hindski. To je i morao jer je neprestano saobraćao s Indijcima i bio odgovoran za rješavanje najrazličitijih

lokalnih problema. Sav je posao naravno obavljao u svome uredu ili u sudnicama ili na licu mjesta, tako da Olivia nikad s njim nije dolazila u dodir. Ali od vremena do vremena - obično o prazničnim prilikama - neki od lokalnih bogataša došli bi da mu iskažu svoje poštovanje. Sjedili bi na verandi s darovima za sahiba, a to je obično bilo voće te pladnjevi slatkiša i pistacija. Činilo se da svi bogataši jednako izgledaju: svi su bili debeli i nosili besprijeckorno bijelu komotnu odjeću od muslina te blistali od ulja i nakita. Kad bi Douglas izašao da ih pozdravi, budalasto su se smijuljili i sklapali ruke i izgledali toliko ophrvani čašću što im je on iskazuje da su jedva mogli promucati kako to razumiju i cijene.

Olivia ih je slušala kako govore, tamo vani. Douglasov glas, čvrst i muževan izdizao se nad ostalima. Dok je on govorio, ostali bi se ograničavali na to da mrmljanjem izraze svoje slaganje. Mora da se nekoliko puta našalio, jer su se svako toliko svi smijali u ućtivom jednoglasu. Ponekad se činilo da govori nešto strože, a tada je mrmljanje postajalo tiho i pokorno, sve dok se on ne bi ponovo našalio našto bi se oni rastopili i odahnuli u smijehu. Bijaše gotovo kao da Douglas svira na nekom glazbalu na kojem je potpuno svladao promjene tona. Znao je i točan trenutak za početak finala, jer bi se začulo struganje nogama te napokon u zboru izgovorena zahvalnost koja se izvijala tako iskreno, toliko se prelijevajući iz punine srca da su neki glasovi napukli od osjećaja.

Kad se Douglas vratio, ona se smiješila. Uvijek se činilo da uživa u tim susretima. On izjavi: "Kakva banda lupeža", pa odmahnu glavom dobrostivo zabavljen.

Olivia je sjedila za svojim vezom. Nedavno se počela baviti vezenjem, te kao prvi pokušaj radila cvjetnu tapiseriju za podložak. Douglas sjede u svoju stolicu njoj nasuprot i reče: "Kao da ja ne znam što smjeraju."

"Što", upita Olivia.

"Svoje uobičajene smicalice. Puni su ih. Misle kako su silno lukavi, a zapravo su kao djeca." On se nasmiješi i istrese lulu na englesku mjedenu rešetku oko otvorenog ognjišta.

"Doista, dragi", prosvjedovala je Olivia.

"Oprosti, draga." Mislio je da ona to zbog lule - sve je uprljao pepelom, pušiti je počeo tek nedavno pa nije imao iskustva - ali nije

bilo tako.

“Meni izgledaju kao odrasli ljudi.”

On se nasmije: “Zar ne? To može zavarati. Ali kad ih jednom upoznaš - i oni znaju da ti znaš - dakle, možeš se s njima dobro zabaviti. Samo ukoliko se ne daš prevariti. Prilično je zabavno, zaista.”

Pogledao je njezinu zlaćanu glavu dražesno povijenu na bijelom vratu. Volio je kad je sjedila tako, nasuprot njemu, vezući. Imala je na sebi nešto meko, žutosive boje. U žensku se odjeću razumio samo maglovito. Znao je što mu se sviđa, a ovo mu se sviđalo. “Je li to novo”, upita.

“Zaboga, dragi, to si vidio stotinu puta. ... Zašto su se smijali? Što si ti kazao?”

“Jednostavno sam im rekao, na zaobilazan način, da su banda lupeža.”

“A oni vole da im se to kaže.”

“Ako to kažeš na hindskom, da.”

“*Moram* učiti.”

“Da, moraš”, on će bez oduševljenja. “To je jedini jezik na svijetu na kojem s najkićenijom uljudnošću možeš izricati smrtne uvrede ... Ne mislim ti, naravno.” Nasmijao se pri pomisli na to. “Kakav bi šok doživjeli!”

“Zašto? Gospođa Crawford govori hindski, a i gospođa Minnies.”

“Da, ali ne s muškarcima. I ne izriču smrtne uvrede. To je strogo muška igra.”

“A što nije”, reče Olivia.

Sisao je lulu na prilično zadovoljan način koji u nje izazva oštar povik: “Ne čini to!” On izvadi lulu iz usta, pa je iznenađeno zurio. “Mrzim te s tom stvari, Douglase”, objasni ona.

Premda nije shvaćao zašto, vidio je kako je uzrujana, pa odloži lulu. “Ni sam je baš ne volim”, reče iskreno. Nastade stanka. Ona prestade vesti, zurila je u prostor; njezina lijepa donja usna bila je mrzovoljna.

On reče: “Bit će u redu kad jednom odeš u planine. Vrućina je, draga, to što te razdražuje.”

“Znam da je to ... ali kad ćeš ti moći otići?”

“Za mene nije važno. Ti si ta o kojoj se moramo brinuti. Danas sam razgovarao s Beth. One misle ići sedamnaestog, pa sam ih molio da budu ljubazne i rezerviraju ležaj i za tebe. To je Kalka linija - putovanje preko noći, ali neće biti isuviše strašno, to ti kažem.” Bijaše tako zadovoljan svojim pripremama da mu nije padalo na pamet da bi ona mogla to i ne biti. “Još su četiri sata uzbrdo, ali kakvo putovanje! Dopast će ti se krajolik, da o promjeni klime i ne govorimo

“Nisi valjda ni jednog trena pomislio kako bih ja išla bez tebe!”

“Beth Crawford će biti ondje i Mary Minnies. One će se brinuti za tebe.” On je pogleda u lice i reče: “To je smiješno, Olivia. Majka je provodila četiri mjeseca odvojena od oca godinama. Od travnja do rujna. Ni ona to nije voljela, ali kad si u okrugu, tako mora biti.”

“Ja ne *idem*”, reče Olivia sjedeći vrlo uspravno i gledajući ga također ravno u oči. Zatim reče: “Nawab želi prirediti zabavu za nas.”

“Ljubazno od njega”, reče Douglas suho. Opet je uzeo svoju lulu da je istrese na zaštitnoj rešetki.

“Jest, prilično”, reče Olivia. “Poslao je Harryja specijalno zato da nas pozove.”

“Ne događa se svaki dan da velikodostojnici priređuju zabavu za mlađe službenike.”

“Ne, ali slutim da su mu naši pretpostavljeni jednako dosadni kao i nama.”

“Nama su dosadni?”

“Meni jesu.”

I dalje je gledala ravno u njega, ali popustljivije - ne od straha, nego iz ljubavi - zbog načina na koji je on gledao nju. Uvijek je voljela njegove oči. Bile su posve jasne i nepokolebljive - oči dječaka koji je čitao pustolovne priče i posvetio se tome da ispuni njihov kodeks časti i hrabrosti.

“Zašto se svađamo”, upita ona.

On načas razmisli o pitanju pa dade svoj razuman odgovor: “Zato što te klima čini razdražljivom. To je prirodno, svima nam se to događa. A tebi je, naravno, još i gore, jer si cijeli dan kod kuće, a nemaš što raditi. Zato želim da odeš.” Trenutak zatim dodade: “Ne misliš valjda da je meni to išta draže nego tebi?”

Tada se posve slomi i mogla je samo pustiti da je drže njegove snažne ruke. Reče da će joj biti dosadno, da će biti razdražljiva, da će joj biti vruće, da će se s njim prepirati - u redu. Ali ga moli neka je ne šalje od sebe.

Nawab reče: "Kad gost ne želi počastiti kuću domaćina, kuća više nije radosno mjesto." Premda je na urdu jeziku to vjerojatno bolje zvučalo, Olivia je shvatila što on misli, te bijaše ujedno i polaskana i zbunjena.

"I tako sam došao", reče Nawab šireći ruke da pokaže koliko je ovdje.

Kao i prvi put došao je s cijelom pratnjom. Ovaj put je međutim odbio ostati. Reče da neće, da je sad njegov red te da ne može ponovo prihvatiti njezino gostoprimstvo prije nego što ona prihvati njegovo. To ju je još više zbunilo, jer što mu je mogla odgovoriti kao objašnjenje za svoje zanemarivanje njegovih poziva. No kao čovjek koji savršeno shvaća svaku situaciju, on se pobrinuo da ne mora ništa objašnjavati. Reče kako je prevalio toliki put da bi je pozvao na kratku vožnju i možda, ako ona to želi, mali izlet u neko sjenovito mjesto. Ne, ne može ga - neće ga - odbiti. Cijeli pothvat ne mora trajati više od pola sata, petnaestak minuta - neka na to gleda kao na neku vrstu *simbolične* geste, način da ga obešteti. To je izrekao tako da je zvučalo kao da su u pitanju sve vrste zamršenih indijskih kodeksa časti - a možda su i bile, kako je mogla znati? A tako je žarko *željela* poći!

Došao je dvojim kolima, Rollsom i Alpha-Romeom. Svi njegovi mladci potrpaše se u Alpha-Romeo, dok su on Olivia i Harry sjeli u Rolls. Harry je bio naprijed s vozačem. Provezoše se mimo Crawfordove kuće, mimo Saundersovih, mimo crkve i groblja. Zatim puče široki vidik. Vozili su se i vozili. Nawab se izvalio kraj nje, na biserno sivim presvlakama, nogu jedne preko druge, ruku bezbrižno prebačenih duž naslona. Nije progovorio ni riječi, ali je popušio velik broj cigareta. Predio kroz koji su se vozili, ležao je pržeći se na suncu. Svjetlucao je kao staklo i činilo se da se proteže u beskraj. U jednom času Nawab se nagnu preko Olivije da spusti zastor na njenom prozoru, kao da je želi poštedjeti pogleda na svu tu sprženu zemlju. To je sad bila njegova zemlja; prešli su iz Satipura u njegovu

državu Khatm. Nitko nije rekao kamo idu, a Olivia je osjećala kako bi bilo glupo pitati. Nawabova šutnja ju je uznemiravala. Je li mu dosadno ili je loše volje? No u tom slučaju zašto je ustrajao da ona pođe? A sad, budući da je pošla, osjećala se u njegovoj moći te se mora pokoriti njegovom raspoloženju ma kakvo ono bilo. Haljina joj se od znoja prilijepila otraga za noge, pa je strahovala da će kad izađe biti na stražnjici sva zgužvana i izgledati strašno.

Kola skrenuše s ceste na uzan put. Ovdje bijaše teško voziti. Tresli su ih amo-tamo i Olivia se prilično očajnički držala za kožnu ručku kako ne bi bila bačena na Nawaba. Toga se zaista bojala iz različitih zbrkanih i ne baš posve časnih razloga. Nakon nekog vremena kola nisu mogla dalje, pa su svi morali izaći i hodati. Staza je postajala sve užom i strmo se penjala. Nawab još uvijek nije progovorio, premda bi ponekad sklonio poneku granu da olakša Oliviji prolaz. Unatoč tome, međutim, izgreblo ju je trnje, a izgrizli su je i neki kukci. Slamnati joj je šešir spuznuo ustranu, te bijaše sva vrela i na rubu suza. Kad se okrenula, ugledala je Harryja, kojem je također bilo vruće, kako iza nje bolno dahće. Ostatak društva slijedio ih je, ali na pristojnoj udaljenosti. Nawab je vodio, besprijekoran u bijelim hlačama od grubog platna i smeđebijelim cipelama.

On maknu ustranu nekoliko kupinovitih grana, pa pozva Oliviju da pođe ispred njega. Bijahu stigli u sjenovit gaj oko malene kamene moćnice. Tu je bilo hladno i zeleno; čuo se čak i zvuk vode. Bila je tu i svita slugu iz palače koji već bijahu pripremili mjesto za zabavu. Tlo je bilo prekriveno sagovima i jastucima na koje je Olivia pozvana da se nasloni. Nawab i Harry pridružiše joj se dok su mladići poslani neka se zabave drugdje. Sluge bijahu zaposlene raspakiravanjem korpi i hlađenjem boca s vinom.

Nawab opet postade šarmantan. Ispričavao se zbog putovanja "Je li vam bilo užasno? Vrlo užasno - o, naša odvratna indijska klima! Vrlo mi je žao zbog neudobnosti."

"Ovdje je krasno", reče Olivia osjetivši olakšanje, ne samo zato što je ovdje bilo hladnije i udobnije, nego i zato što je on opet bio pažljiv.

"Ovo je osobito mjesto", izjavi Nawab. "Pričekajte, ispričat ću vam, samo mislim da se najprije moramo pobrinuti za njega. Pogledajte samo", reče pokazujući na Harryja koji se bijaše skljkao na prostirač, ispruženih ruku daščući od iscrpljenosti. Nawab se

nasmija: "U kakvom je stanju. Vrlo je slaba osobnost. Zato što mu je tijelo tako mlitavo, mislim. On uopće nije pravi Englez. Ne - da li da vam kažem - mislim da je on vrlo kriv Englez. On se nasmija svojoj šali, a oči i zubi mu zabljesnuše. Istodobno, međutim, posve je nježno stavio jastuk pod Harryjevu glavu. Harry je ječao zatvorenih očiju: "Ovo će me dotući."

"Što će te dotući? Ovo prekrasno mjesto sveto mojim precima? Ili možda naše društvo?" Nasmiješi se Oliviji, pa je upita: "Dopada li vam se ovdje? Ne zamjerate mi što sam vas doveo? Želio bih da je s nama i gospodin Rivers. No mislim da g. Rivers mora da je vrlo zaposlen." Vrškom jezika brzo pređe preko usana, a zatim jednako brzo dobaci pogled Oliviji. "Gospodin Rivers je u pravom smislu Englez", izjavi on.

"Zna da ti se on sviđa", dobaci Harry iz svog položaja potrbuške.

"Spavaj! Mi ne razgovaramo s tobom nego jedno s drugim ... Mislim da je g. Rivers išao u jednu od engleskih javnih škola? Eton ili Rugby? Ja nažalost nisam imao tu sreću. Ako budem imao sina, mislim da ću ga onamo poslati. Što vi mislite? Dobiva se vrlo dobro obrazovanje, a također i izvrsna disciplina. Harryju se to nije nimalo sviđalo, on kaže da je to - što kažeš da je to Harry?"

"Surovo", osjećajno će Harry.

"Kakva besmislica. Surovo je samo za nekog kao što si ti, zato što si 'krivi'. Pokušajmo ga malčice ispraviti, što mislite o tome gospođo Rivers?" reče on i dobaci joj još jedan smiješak. Pozva mladiće koji dotrčaše, pa se na Nawabovo poticanje baciše na Harryja, te mu je jedan masirao noge, a drugi vrat, dok mu je treći golicao tabane. Činilo se da svi, uključivši Harryja, uživaju u toj igri. Nawab ih je promatrao milostivo se smješkajući, ali kad vidje da se Olivia osjeća isključenom, okrenu se prema njoj, te je opet bio onakav kakav je bio prema gostima na svojoj večeri: pažljiv, učtiv i obziran, izazivajući u njoj osjećaj kako je ona tu jedina osoba koja mu je važna.

On je pozva da s njim pogleda svetište. Bijaše to malena, jednostavna okrečena struktura s ispruganom kupolom na vrhu. Unutra bijahu prozori s rešetkama za koje su ljudi vezivali crvene končiće moleći se za ispunjenje svojih želja. Položili su i vijence cvijeća - sad uvenulog - na malu okrečenu kuglu koja je usamljeno stajala u sredini svetišta. Nawab objasni kako je svetište sagradio

njegov predak u znak zahvalnosti Babi Firdausu koji je živio na ovom mjestu. Baba Firdaus bio je pobožna duša, odana samoći i molitvi. Nawabov predak - Amanullah Khan - bio je razbojnik i jahao je krajem s, vlastitom bandom desperadosa ne bi li našao kakvu uzgrednu zaradu, ostatke što su ih mogli naći u otimačini između Mogula, Afganaca, Mahrata i Istočno-indijske kompanije. Tijekom svog dugog života imao je mnogo uspjeha i padova. Jednom je potražio sklonište u ovom gaju - u jednom pothvatu pobijeni su mu svi ljudi, a on sam, premda teško ranjen, jedva je izvukao živu glavu. Baba Firdaus ga je sakrio od njegovih progonitelja, izviđao mu rane i njegovao ga sve dok nije ozdravio. Poslije mnogo godina, kad mu se sreća ponovo nasmiješila, Amanullah Khan se vratio. Ali mjesto bijaše napušteno i nitko nije znao što se dogodilo s Babom, pa čak ni to je li živ ili mrtav. Tako je sve što je Amanullah Khan mogao učiniti bilo to da u čast svetog čovjeka sagradi ovo malo svetište.

“Jer nikad nije zaboravljao ni prijatelja ni neprijatelja”, reče Nawab o svome pretku. “Kad je trebalo srediti neke račune, dobre ili loše, nije zaboravljao. Bio je samo prost vojnik, ali pošten i častan. I velik borac. Britanci su ga vrlo voljeli. Mislim da vi uvijek volite takve ljude”, upitno je pogledao Oliviju. Ona se nasmija - činilo joj se neobičnim da je prozivaju kao predstavnika Britanaca. I on se nasmiješi: “Da, vi volite grube ljude koji se dobro bore i uglavnom su na konju. Najviše volite konja. Mislim, međutim, da nas ostale baš i ne volite?”

“Koje ostale”, upita Olivia smijući se.

“Na primjer”, reče on također smijući se, “mene”. No zatim se uozbilji i reče: “Ali vi ste drukčiji. Vi ne volite konje, čini mi se? Ne. Dođite amo, molim vas, pokazat ću vam nešto.” Izveo ju je iz svetišta. Tu bijaše malen izvor koji je veselo žuboreći izvirao iz pukotine među kamenjem. Zvuk toga izvora bijaše ono što je zajedno s ptičjim pjevom ispunjavalo taj zeleni gaj. Nawab čučnu i umoči prste u vodu, pa pozva Oliviju da učini isto: “Kako je hladna. Uvijek je takva. Ljudi smatraju čudom što ovdje, na ovom mjestu gdje je sama pustinja, postoji ovaj zeleni gaj i ova hladna voda. Zašto je tako? Neki vele kako je to zbog Babe Firdausa i njegova svetog života, neki da je zato što je Amanullah Khan vratio svoj dug. Vjerujete li da bi to moglo biti? Da postoji čudo?”

Bili su jedno kraj drugog. Napregnuto je zurio u nju, a ona dolje, na svoje ruke što ih je namakala u vodi. Bila je svježja i brza, ali tako plitka, da joj je curila tek preko prstiju. Ona reče: "Možda posve malo čudo."

Nato se on udari po koljenu i glasno se nasmija: "O, gospođo Rivers, vi imate savršen smisao za humor!" Ustade i brižljivo joj pruži ruku premda je mogla i bez njega. "Znate li", nastavi on, opet vrlo ozbiljan, "da sam znao da ćete biti takav tip čim sam vas ugledao. Da vam nešto kažem? Vrlo je čudno: osjećam da vam mogu reći bilo što, bilo što općenito, i da ćete vi shvatiti. To se rijetko osjeća prema drugoj osobi. Ali prema vama ja to osjećam. I još nešto: nisam baš netko tko vjeruje u čuda, uopće nisam. Isuviše sam sklon znanosti a da bih gajio takva vjerovanja. Mislím, međutím, da postoje stvari koje bi to *mogle biti*, pa makar i bile čuda. Ne mislite li da je tako? Da bi ovo moglo biti? Ah, vidite, znao sam. Vi ste više tip kao ja nego kao - na primjer - na primjer, gospođa Crawford." On se nasmija, ona se nasmija. Pogleda je u oči: "Vi uopće niste kao gospođa Crawford", reče gledajući je. No idućeg časa opazi kako je zbunjuje, pa je smiješeći se oslobodi svog intenzivnog pogleda te je vrlo nježno jedva joj dodirujući lakat upravi onamo gdje bijahu ostali.

Sad je bio odlično raspoložen i zabava počje dobivati zamah. Sluge raspakovaše izletničke košare ispunivši sveti gaj pečenim kokošima, prepelicama, račićima u staklenki. Mladići su bili vrlo živahni te zabavljali društvo čas šalama na tud račun, a čas pjesmama i urdskim stihovima. Jedan od njih donese glazbalo slično lutnji na kojem tržnu nekoliko gorko-slatkih nota. Lutnja je također osigurala pratnju za igru glazbenih stolica što su je igrali s jastucima složenim u nizu. Dogodilo se - slučajno ili namjerno, to Olivia nije znala - da su ona i Nawab ostali zadnja dva igrača. Vrlo, vrlo polako kružili su oko jedinog preostalog jastuka, držeći jedno drugo na oku, svaki pripravan na ono što bi onaj drugi mogao učiniti. Svi su promatrali, lutnja je svirala. U jednom času ona pomisli kako će je on iz učtivosti pustiti da pobijedi. No posve iznenada - čuo je prije nje da je glazba stala - on se baci na preostali jastuk. Pobijedio je! Glasno se nasmijao te pobjedonosno zabacio uvis obje ruke. Bio je zaista zadovoljan.

* * *

8. ožujka. Zapravo od toga vremena počinju Olivijina pisma Marciji. Pisala joj je i prije toga, ali ne baš često i ne isuviše potanko a tek od dana Nawabovog izleta počela joj je pisati kao da joj je olakšanje što ima nekog kome se može povjeriti.

Olivia nikad nije kazala Douglasu za Nawabov izlet. Namjeravala je to učiniti čim se on vrati kući. Dogodilo se, međutim, da je njega tog dana zadržao slučaj ranjavanja nožem u bazaru tako da je došao čak kasnije nego obično. Ona mu postavi velik broj pitanja, a kako je on rado pripovijedao o svome poslu (nju to nije baš uvijek zanimalo), vrijeme je proletjelo i ona mu nije uspjela ispričati kako je provela dan. A kad je idućeg jutra otišao, ona je još spavala. Tako je umjesto toga napisala Marciji prvo od svojih dugačkih pisama. Pitam se što je Marcia iz tih pisama mogla zaključiti: u to vrijeme živjela je u Francuskoj - udala se za Francuza, ali se rastala i živjela sama te stanovala po hotelskim sobama i družila se s kojekakvim neobičnim tipovima. Olivijin život u Indiji mora da joj se činio čudnim i dalekim.

Stavila sam Olivijina pisma na svoj pisaći stolić, pa na njima i na ovom dnevniku radim tijekom jutra. Moji dani u Satipuru poprimili su stalan uobičajeni tok. Počinju rano, jer se grad rano budi. Najprije su tu hramska zvona - ležim u postelji i slušam - a zatim se pali vatra i pristavlja kotlić na štandu za čaj nasuprot kuće u kojoj stanujem. U to doba jutra zrak je svjež, nebo nježno i blijedo. Sve se čini skladnim kao i hramska zvona. Silazim u bazar kupiti mliječnu gruševinu i svježije zeleno povrće, pa pošto si skuham jelo, prekrivenih se nogu spuštam na pod da radim na svojim papirima.

Predvečer ponekad odem do pošte koja je smještena u onom što je nekad bila Olivijina doručkovaonica. Ako je vrijeme zatvaranja ureda, prijeđem do kuće Crawfordovih da pričekam Indera Lala. Obje kuće - Crawfordova i Olivijina - koje su nekoć iznutra bile posve različite, sad su namještene jednakim rasklimanim uredskim namještajem, a i po zidovima su jednake crvene mrlje od betelova lišća. I njihovi vrtovi sad su istovjetni - to jest nisu više vrtovi nego komadi neograđenog zemljišta gdje se činovnici skupljaju u sjeni preostalih stabala. Torbari su dobili dozvole da tu prodaju kikiriki i prženi slanetak. Tu su i stalci za bicikle s biciklima utisnutim u svaki pretinac.

Ispočetka je Inderu Lalu bilo neugodno što me nalazi kako ga čekam. Možda se čak malo i sramio da ga vide sa mnom. Pretpostavljam da smo doista neobičan par - mnogo sam viša od njega i hodam dugim koracima zaboravljajući kako mu je zbog toga teško sa mnom držati korak. No mislim da se dosad navikao na mene, pa je možda čak i ponosan što ga vide šeteti s njegovom engleskom prijateljicom. Također mislim da sad voli moje društvo. Ispočetka gaje primao s dobrodošlicom uglavnom zato da bi vježbao engleski - ali sad se čini da uživa i u našim razgovorima. Ja u svakom slučaju uživam. On je prema meni otvoren i pripovijeda mi o najrazličitijim osobnim odnosima: ne samo o svojem životu nego i o svojim osjećajima. Kazao mi je kako je jedina druga osoba s kojom može otvoreno razgovarati, njegova majka, ali čak ni s njom - dakle, kazao je, postoje stvari o kojima čovjek ne može razgovarati s majkom kao što može s prijateljicom.

Jednom ga upitah: "A što je s tvojom ženom?"

Reče kako nije baš inteligentna. A nije baš ni obrazovana - majka mu nije željela da se oženi obrazovanom djevojkom. Kazala je da se odatle mogu očekivati samo nevolje. Ritu je izabrala zbog odgovarajućeg porodičnog podrijetla i svijetle puti. Majka mu je rekla da je ljepušna, ali on o tome nikako nije mogao odlučiti. Katkada je mislio da jest, katkada da nije. Zatraži moje mišljenje. Rekoh da jest. Mora da je i bila dok je bila mlada, premda je sad mršava i izrađena, a lice joj je kao i njemu uvijek zabrinuto.

Ispričao mi je kako je prvih godina braka toliko čeznula za domom da nije prestajala plakati. "To je bilo štetno po njezino zdravlje", reče, "osobito kad je zatrudnjela. Majka i ja smo joj pokušavali objasniti stvari, kako treba da jede i da bude sretna, ali ona nije shvaćala. Zdravlje joj je naravno narušeno, a dijete se također rodilo slabo. Bila je to njezina greška. Inteligentna bi osoba shvatila i pripazila."

Namrštio se i izgledao nesretan. Uto stigismo do jezera (to je otprilike dokle bi Olivia stigla ako se je ikad uputila na ovu stranu, jer iza te točke počinjao je indijski dio grada, stisnute ulice i bazar, gdje ja sad živim).

Inder Lal reče: "Kako bih s njom mogao razgovarati ovako kao što sad razgovaram s tobom? To nije moguće. Ona ne bi ništa razumjela." I dodade: "A ostala je i slaba zdravlja."

U jezeru je plivalo nekoliko dječaka. Činilo se da se dobro zabavljaju. Mogli smo vidjeti vodenu prašinu kako se diže dok su skakali gore dolje i međusobno se prskali. Inder Lal ih je čeznutljivo promatrao. Možda je želio biti jedan od njih; ili se možda prisjećao ljetnih večeri kad je i sam s prijateljima išao plivati.

To nije moglo biti tako davno - bio je još mlad čvojek, nekoliko godina mlađi od mene, znači oko dvadeset pet ili dvadeset šest. Kad bolje pogledate, vidite kako mu je lice mlado samo se čini starijim od satrvenosti brigom. Kad sam ga prvi put ugledala, činio mi se tipičnim indijskim činovnikom, krotak i pognut pod teretom mnogobrojnih briga. No sad vidim kako uopće nije pognut i ponizan - ili je to samo izvana - iznutra je zapravo živahan i čezne za najrazličitijim stvarima izvan svog dosega. To mu se uglavnom vidi po očima koje su lijepe - pune melankolije te vlažne od čežnje.

10. ožujka. Marljivo učim hindski i počinjem razgovarati s ljudima što je velika prednost. Željela bih da mogu popričati s Ritu, Inder Lalovom ženom, ali ona je tako plaha da s njom ne pomaže ni moj usavršeni hindski. Iako sam i sama prilično stidljiva, nastojim da s njom to ne budem. Osjećam kao svoju odgovornost da nekako započnemo, jer sam starija i (mislim) snažnija. U njoj je nešto krhko, *slabo*. Tjelesno je vrlo mršava, tankih ruku po kojima se skližu njezine narukvice; ali nije to samo tjelesno - imam dojam da joj ni duh, ili možda misli, nisu snažne, da je osoba koja će brzo popustiti. Ponekad se trudi nadvladati svoju stidljivost i posjećuje me u mojoj sobi, no premda ja očajnički brbljam na svom groznom hindskom samo da bi ostala, ona vrlo brzo skače i bježi. Isto se događa kad ja pokušam posjetiti nju - vidjela sam je kako se, kad bih dolazila, trči sakriti u kupaonici i premda ova baš ne pogoduje njezinom zdravlju (mala čistačica ne obavlja svoj posao kako treba), ostaje ondje zaključana dok ja opet ne odem.

Dani - i noći - zaista su sve topliji. Neugodno je spavati unutra, te svi noću izvlače postelje van. Grad je postao zajednička spavaonica. Viseći kreveti na svim su štandovima, i na krovovima i u dvorištima: gdje god ima slobodnog prostora. Još sam neko vrijeme spavala unutra, jer mi je bilo neugodno javno ići u postelju. Ali postalo je naprosto prevruće pa sam i ja izvukla postelju u dvorište i priključila

je Inder Lalovom redu. Obitelj iz dućana u prizemlju također spava u ovom dvorištu kao i njihov dječak - sluga, te neki drugi koje nisam uspjela identificirati. Dakle, prilično mnoštvo. Više se ne presvlačim u spavaćicu već poput indijske žene spavam u sariju.

Zapanjuje kako je sve tiho. Kad Indijci spavaju, oni zaista spavaju. Ni odrasli ni djeca nemaju redovno vrijeme spavanja - kad su umorni, jednostavno se potpuno obučeni spuste na svoje postelje ili na tlo, ako postelje nemaju, i ne miču se dok ne počne idući dan. Sve što čovjek čuje jest kako tu i tamo netko u snu vikne ili kako pas - ili možda šakal - laje na mjesec. Ležim budna satima; zapravo sam sretna. Nikad nisam poznavala takav osjećaj zajedništva. Ležeći tako pod vedrim nebom stvara se osjećaj uronjenosti u prostor - premda ne i u prazan prostor, jer tu su svi ti ljudi koji spavaju svuda oko mene, cijeli grad, a ja sam njegov dio. Koliko je to drukčije od moje usamljene sobe u Londonu u kojoj mogu vidjeti samo svoja četiri zida i čitati knjige.

Prije nekoliko noći začuo se neobičan zvuk - na trenutak nisam reagirala, nego sam ostala ležati *slušajući*, prodoran krik što para noć. Nije sličio ljudskom glasu. Dok sam ja sjedala na postelju, Inder Lalova majka progurala se do Ritu te joj stavila ruku preko usta. Ritu se otimala, ali mati bijaše jača. Nitko se još nije pokrenuo, a majka je očajnički pritiskala. Pomogoh joj odvesti Ritu u kuću, a kad je zapalila svjetlo, ugledah oči Ritu, razgoračene od straha nad majčinom, još uvijek preko njenih usta, položenom rukom. Kad neobični zvuci prestadoše, majka je pusti, a ona se istog časa skljoka na pod i ostade ondje zgrbljena, lica zabijenog među koljena. Sad je bila posve mirna osim što bi joj tu i tamo grč potresao malo ptičje tijelo. Majka ode do vrčeva gdje bijaše pohranjena riža, te joj preko glave prospe šaku riže. Zrna se odbiše od kose, premda su se jedno ili dva za nju prilijepila. Ritu se još nije micala. Majka je otvarala i zatvarala šaku te njome kružila nad tom pognutom glavom, pucketajući zglobovima, i mrmljajući neku bajalicu. Ritu ubrzo ustane, iscrpljena i umrljana suzama, ali se inače činila normalnom. Nas tri opet izadosmo te legosmo natrag na svoje postelje kraj ostalih koji se ni ne pomakoše. Idućeg dana ni majka ni Ritu nisu spominjale taj nemili događaj tako da se mogao i ne dogoditi, osim što je u kosi Ritu zaostalo nekoliko rižinih zrna.

20. ožujka. Poslije te noći majka i ja smo se zbližile. Postale smo prijateljice. Sad me često prati u bazar i prijeti trgovcu ako mi ne da je najbolje povrće. Pobrinula se i za to da mi svatko naplati pravu cijenu. Sad mnogo bolje razumijem njezin hindski, a i ona ponešto od moga premda se još uvijek mora smijati. Govori uglavnom ona, a ja je rado slušam, osobito kad mi pripovijeda o sebi. Imam dojam da, premda udovica, sad provodi najbolji dio svoga života. Čini se da baš ne cijeni život u braku. Reče mi kako su prve godine uvijek teške zbog čežnje za domom i razmišljanja o očinskoj kući, a teško se i naviknuti na novu obitelj, te na svekrvin kućni red. Rijetko spominje svog pokojnog muža, pa pretpostavljam da nije bio bog zna što. No čini se da je vrlo bliska sinu - ona je ta, a ne Ritu, koja za nj sve radi, poslužuje ga na primjer hranom i da je mu odjeću koju će obući. Vrlo je ponosna na nj zato što je vladin službenik i što radi u uredu umjesto da sjedi u dućanu kako je to običavao njegov otac (bio je trgovac mješovitom robom). Za njega je to veliki korak prema gore, pa tako i za nju. Ona zacijelo hoda gradom uzdignute glave. Oko pedeset joj je godina, ali je zdrava i snažna i puna ženstvene živahnosti. Za razliku od Ritu, ona ne provodi sve vrijeme u kući, nego izlazi s prijateljicama koje su uglavnom zdrave udovice kakva je i sama. One slobodno lunjaju gradom te nimalo ne mare ako im sariji spuznu s glava ili čak i sa prsiju. Ogovaraju, šale se i hihoću kao učenice: posve drukčije od svojih snaha koje se ponekad mogu vidjeti kako se vuku za njima potpuno pokrivene i tihe, spuštenog pogleda zatvorenika koji je pod stražom.

Otkako smo počele prijateljevati, Inder Lalova majka poziva me u neke od svojih šetnji. Predstavila me svim svojim prijateljicama, uključujući neku vrstu vođe među njima - udovici koju zovu "Maji" premda nije baš mnogo starija od njih. Priča se da Maji posjeduje i određene moći, pa iako ne znam kakve su one vrste, ona na mene ostavlja dojam kako je u njoj nečeg više nego u ostalih ljudi, ma bila to samo krepkost i jedrina. Zaista se čini kao će se od njih raspuknuti. Živi krajnje jednostavno u maloj kolibi pod drvetom. To je čarobno mjesto između jezera gdje se dječaci idu kupati i mnoštva starih kraljevskih grobnica. Kad su me povele da je posjetim, sve smo se uvukle u kolibu i sjedile ondje na zemljanom podu. Uživala

sam biti sa svim tim udovicama, bile su tako vesele i ljubazne, pa premda nisam baš mogla sudjelovati u razgovoru, mnogo sam se smiješila i kimala, a kad su sve počele pjevati hvalospjeve - predvodila je Maji koja je pjevala vrlo strastveno, bacajući se u svom oduševljenju naokolo - pokušala sam im se pridružiti što ih je, čini se, obradovalo.

Nakon toga Inder Lalova majka povelala me da vidim *sati* grobnice. Odšetale smo do kraja bazara, te kroz vrata koja su vodila izvan grada, a zatim prašnjavim putem dok nismo stigle do nekog spremišta ili rezervoara. Tu mi Inder Lalova majka pokaza gomilu malih svetišta pod nekoliko drveta: nisu bila mnogo veća od kamenova međaša, iako su neka na vrhu imala male kupole. Tanko kao vlas u kamen bijahu urezani likovi: vjerojatno muž sa vjernom ženom koju su spalili zajedno s njim. U meni su izazvali jezu, ali Inder Lalova majka pobožno sklopi ruke. Jedno svetište ukrasi vjenčićem od ruža i nevena što ga bijaše donijela sa sobom. Reče mi kako u određene dane godine ona i njezine prijateljice dolaze ovamo sa slatkišima, mlijekom i cvijećem, da se poklone ovim udovicama koje su podnijele najveću žrtvu. Bila je puna uvažavanja i činilo se da prema tom drevnom običaju gaji najveće poštovanje. Kao da je žalila - ova vesela udovica - što je ukinut (zabranjen zakonom 1829.). Pokaza mi grobnicu posljednjeg *satija* o kojem sam, naravno, znala jer se dogodio u Olivijino vrijeme. Iako taj grob potječe iz 1923., izgleda jednako prastar kao i ostali.

1923.

To se dogodilo dok je stari Crawford bio na putu, a Douglas sam upravljao okrugom. Umro je neki trgovac žitom, a rođaci njegove udovice prisiliše je da se dade spaliti na pogrebnoj lomači. Iako je Douglas odjurio na mjesto događaja istog trena kad je obavijest stigla do njega, stigao je prekasno da spasi ženu. Sve što je mogao učiniti bilo je da uzapti glavne pokretače, a to su bili njezini sinovi, šurjaci, pašanci i jedan svećenik. Svi su hvalili Douglasa zbog smirenog i spretnog sređivanja situacije. Čak je i Nawab smatrao važnim da mu čestita - premda je Douglas *to* čestitanje primio prilično hladno. Ali Nawab to nije opazio, ili se, ako jest, nije zbunio.

Olivia još nije kazala Douglasu za Nawabov izlet; kao ni za Nawabove posjete koje su za njim uslijedile - sad je dolazio svakog drugog ili trećeg dana, obično sa svim svojim drugovima. Ne da nije željela reći Douglasu, naravno da jest - ali on bi svaki put došao tako kasno i bio toliko zaokupljen vlastitim poslom, da nikako nije bilo prilike da mu kaže. Jednog dana, međutim, Nawab se zadržao do Douglasova povratka kući. Mora da je to unaprijed namjeravao jer toga je dana sve svoje mladiće ostavio kod kuće. Ako je Olivia i strahovala zbog tog sastanka, to nije bilo potrebno, jer je Nawab savršeno vladao situacijom. Skočio je na noge da primi Douglasa, te ispružio ruku na srdačan engleski pozdrav. Bilo je kao da je on domaćin, a ovo njegova kuća u kojoj mu je dužnost da Douglasu zaželi dobrodošlicu. Odmah je izjavio kako se toga dana dovezao s ciljem da čestita Douglasu na njegovoj brznoj akciji. Kad Douglas, hladno i neodobravajući, izjavi kako bi želio da je bio dovoljno brz da stigne onamo prije, a ne poslije događaja, Nawab suosjećajno slegnu ramenima:

“Što da se radi, gospodine Rivers? Ti ljudi nikad neće naučiti. Ma što mi učinili, oni će se i dalje držati svojih barbarskih običaja. Ali, gospodine Rivers, kako vas posvuda hvale! O vašem ponašanju u ovom nesretnom sukobu svi govore kao jedan.”

“Pogrešno ste obaviješteni”, reče Douglas. “Bilo je podosta mrmljanja. Čini se da moje zatvorenike - rođake nesretne žene - u nekim četvrtima smatraju mučenicima. Danas je čak i izvan zatvora

bilo nemira.” On dobaci Oliviji brz i prodoran pogled: “Ne treba da se brineš. Ništa što ne bismo mogli lako srediti.”

“Jasno da se ne trebate zabrinjavati gospođo Rivers”, uvjeravao ju je i Nawab. “Ondje gdje je gospodin Rivers, tamo je stalan nadzor i odlučna akcija. Kao što i mora biti. Inače se tim ljudima uopće ne može upravljati. Svi vam, gospodine Rivers, moraju biti zahvalni na vašoj čvrstoj ruci”, reče on gledajući Douglasa kao muškarac muškarca, te kao da nije primjećivao kako mu Douglas takav pogled ne uzvraća.

Čim se g. Crawford vratio s obilaska, priredio je večeru na kojoj je glavna tema razgovora opet bio *sati*. Douglas dobi mnogo pohvala. Iako zbunjen - bijesno se igrao svojim komadom Melba prepečenca - bio je ponosan, jer je zaista poštivao svoje pretpostavljene te vrlo cijenio njihovo dobro mišljenje o sebi. Osim Douglasa i Olivije gosti su bili Minniesovi i dr. Saunders, (gospođa Saunders nije bila dovoljno zdrava da bi došla): zapravo isti ljudi kao i obično, budući da u okrugu nije bilo drugih engleskih službenika. I jelo je bilo kao i obično - bezukusna raskuhana hrana kakvu bi Crawfordovi jeli i kod kuće u Engleskoj, samo što je njihov indijski kuhar u raskuhavanju otišao korak dalje. Način na koji su je nosači u turbanima i ešarpama poslužili bio je međutim prilično blistav. Takvi su bili i tanjuri i srebrnina. Nju je gospođa Crawford naslijedila od svoje bake, koja je sve to kupila u Kalkuti na dražbi pokretnina nekog engleskog trgovca koji je bankrotirao.

Pošto su pretresli ovaj posebni slučaj *satija*, gosti se nastaviše sjećati prošlih slučajeva. Nisu ih crpili toliko iz osobnog iskustva koliko iz bogate spremnice uspomena koja je sezala nekoliko pokoljenja unazad te vjerojatno bila zanimljiva onima kojima je bila zajednička. Osim Olivije jedina osoba s kojom to nije bio slučaj, bio je dr. Saunders. On se usredsredio na svoju večeru premda je od vremena do vremena sudjelovao ograničenim povicima. Ostali su, međutim, pripovijedali svoje zgođe bez ikakvih moralnih opaski, iako su bili prisiljeni ispričati neke događaje od kojih se dizala kosa na glavi. I ne samo da bijahu posve mirni, nego su to štoviše činili s onim blagim smiješkom snošljivosti, ljubavi, čak uživanja što ga je Olivia počela točno prepoznavati: kao dobri roditelji, svi oni voljeli su Indiju ma kakve nepodopštine snovala.

“Pazite”, reče major Minnies, “*bilo* je slučajeva žena koje su zbilja željele biti spaljene sa svojim muževima.”

“Ne vjerujte ni riječi od toga”, začu se od dr. Saundersa.

“Mislim da vaša *sati* dama nije bila baš dobrovoljan učesnik”, namigne gospođa Crawford Douglasu.

“Ne”, reče Douglas, zadržavši za sebe mnogo više.

Olivia pogleda prijeko na njega pa reče: “Otkuda znaš?” Bijaše to nešto poput izazova, a ona je to i htjela. On joj nije mnogo pričao o *satiju* želeći je poštediti detalja (koji doista bijahu vrlo bolni - krikove te žene čut će do kraja svojih dana). Ali Olivia mu je zamjerala to što je štedi. “To je dio njihove vjere, zar ne? Mislila sam da se čovjek ne bi trebao u to miješati.” Sad je spustila pogled na svoju vindzorsku juhu, te nije uopće gledala Douglasa, ali nastavi tvrdoglavo: “A posve neovisno o vjeri to *jest* njihova kultura i tko smo mi da se uplicemo u bilo čiju kulturu, osobito tako drevnu kao što je njihova.”

“Kulturu”, poviče dr. Saunders. “Vi ste razgovarali s onim neotesancem Horhamom!” Olivia to nije znala, ali njezine su riječi podsjećale na riječi engleskog člana parlamenta koji je prije godinu dana prolazio pokrajinom i zbog kojeg se svi bijahu nakostriješili.

Ali dr. Saunders i Douglas bijahu jedini koje je Olivia ljutila. Ostali su drugarski raspravljali o njezinom gledištu kao da se može shvatiti ozbiljno. Govorili su o svetosti vjerskih običaja, čak uzimali u obzir mogućnost dobrovoljnog *satija*. No zaključiš da je, kad se sve uzme u obzir, to ipak samoubojstvo i k tome u osobito jezivom obliku.

“Znam”, reče Olivia jaderno. Nije željela preporučivati spaljivanje udovica, no to što svi bijahu tako uvjereni - nasmiješeni i snošljivi ali *sigurni* - izazivalo je u njoj želju da zauzme drukčiji stav. “U teoriji je to zapravo *plemenita* zamisao, zar ne? U teoriji”, ispričavala se. Ne usuđujući se baciti pogled u Douglasovu smjeru znala je kako sjedi vrlo uspravno, stisnutih usana i hladnog pogleda. Nastavi prilično očajnički: “Mislim, željeti otići zajedno s osobom koju volite najviše na svijetu. Ne željeti dalje živjeti ako on nije živ.”

“To je divljaštvo”, izjavi dr. Saunders. “Kao i sve ostalo u ovoj zemlji, prosto divljaštvo i barbarstvo. U svojoj bolnici vidio sam koješta o čemu ne bih volio pripovijedati, ne dok su dame nazočne. Najjezivija i najgroznija sakaćenja - a sve, pazite, u ime vjere. Ako je to vjera, onda bih, boga mi”, reče on tako glasno i snažno da je stari glavni

sluga s kaniranom bradom zadrhtao od glave do pete, "bio ponosan da se nazovem ateistom."

Ali major Minnies - možda iz kavalirštine - pridruži se Oliviji pričicom koja je djelomično podupirala njezino gledište.

To nije bilo nešto što se dogodilo njemu osobno, nego stotinu godina ranije pukovniku Sleemanu dok je upravljao okrugom Jabalpore. Sleeman je pokušao spriječiti jednu udovicu da izvrši sati, ali bijaše poražen njezinom odlučnošću da nestane zajedno s muževljevim lešom.

"To je zbilja bio dobrovoljan sati", reče major Minnies Oliviji. "Njezini sinovi i ostala rodbina pridružili su se pukovniku Sleemanu u nastojanju da je spriječe, ali bilo je uzalud. Bila je odlučna. Četiri je dana sjedila na stijeni nasred rijeke, te govorila da će, ne dopuste li joj da bude spaljena, gladovati dok ne umre. Ni u kom slučaju neće ostati iza muža. Na kraju je Sleeman morao popustiti - jest izgubio je tu rundu, ali reći ću vam nešto - o staroj je dami govorio s poštovanjem. Ona nije bila fanatik, nije čak od toga pravila ni dramu, naprosto je mirno sjedila i čekala, govoreći *ne*, ona želi otići s mužem. Bilo je u tom nečeg plemenitog", izjavi major - i sad ne bijaše ni najmanje snošljiv ni zabavljen.

"Isuviše plemenitog za mene, bojim se", reče Beth Crawford - kao domaćica vjerojatno je osjetila kako je vrijeme da se promijeni ton. "Ma koliko da te volim, dragi moj", dobaci ona mužu preko stola, "zaista mislim da ne bih mogla -"

"O, ja bih", poviče Olivia tako uvjereno da svi zašutješe i pogledaše je. I Douglas je pogleda - a ona se ovaj put usudi podići pogled do njegovog: makar i bio bijesan na nju. "Ja bih željela. Mislim da ne bih željela dalje živjeti. Bila bih *zahvalna* za takav običaj."

Oči im se susretoše preko stola. Ona vidje kako se njegov tvrdi pogled topi u nježnost. A ona to isto osjeti prema njemu. Osjećaji joj postadoše toliko snažni, da mu nije mogla dalje gledati u oči. Spusti pogled u tanjur i skrušeno poče rezati žilavi komad piletine u brašnjavom umaku, koji je zamijenio žilavi komad pržene ribe iz prethodnog jela: i mislila je kako je zaista sve lako podnijeti i savladati, sve dok ona i Douglas to osjećaju jedno prema drugom.

30. ožujka. Morala sam ići na poštu, pa sam poslije čekala kao i obično da pođem kući s Inderom Lalom. Stigli smo do kraljevskih grobnica - u blizini jezera i Majine kolibe - kad začusmo kako iz jedne od njih dopiru neobični zvuci. Zvučali su kao ječanje. Inder Lal reče: "Bolje da idemo kući." Ali kad smo stigli do iduće grobnice - cijelo ih je mnoštvo, sve od iste kraljevske porodice iz 14. stoljeća - opet začusmo isti zvuk kako dopire iza nas. *Bilo* je ječanje. Unatoč Inder Lalovom prosvjedovanju, vratih se da istražim stvar. Popeh se stepenicama: premda grobnice sa strane nemaju zidova nego su zatvorene lukovima i rešetkama, iznutra je vrlo mračno. Sve što sam isprva mogla razaznati bijaše nejasna masa sarkofaga u sredini: ali kad se ječanje ponovilo, opazih kako dolazi od spodobe zgurene u jednom uglu. Bila je ljudska te odjevena u nešto narandžasto. Približih se - Inder Lal mi izvana dobaci povik upozorenja - i sagnuh se da pogledam onoga koji je ječao. Prepoznadoh u njemu bijelog sadhua, Chida, kojeg sam jednom susrela pred putničkim odmorištem.

Kraj njega bijaše sav njegov imetak - svežanj, kišobran, brojanica i prosjačka zdjela - razbacan uokolo, a on sam ležao je poduprt jednim rešetkastim svodom. Bijahu tu i mrvice suhog peciva na novinama. Reče kako ne zna koliko je dugo ondje ležao - ponekad bijaše mračno, ponekad još mračnije, kazao je. Izbacili su ga iz putničkog odmorišta kad su otišla njegova dva druga. Pokušao je nastaviti hodočašće, ali osjetivši se bolesnim, dovukao se natrag u Satipur. Reče da je još uvijek vrlo bolestan. Ležao je ovdje sam, nitko ga nije uznemiravao, osim što ga je jednom onjušio neki pas skitnica; pa opet otišao.

Stojeći pod svodom na opreznoj udaljenosti Inder Lal me upozori: "Budi oprezna."

"U redu je", rekoh. "Ovo je netko koga poznajem." Opipah Chidovo čelo i vidjeh da je vrelo. On zaječa: "Žedan sam. ... i gladan," dodade pljesnuvši se snažno po želucu poput indijskog prosjaka, tako da se mogao čuti šupalj zvuk.

Sad se Inder Lal oprezno približi, pa je stajao gledajući odozgo na Chida. "Zašto je tako obučen", upita.

"On je sadhu", objasnih.

“Kako to može biti?”

“Proučavao je hinduističku religiju.”

U grobnici je bilo strašno - osjećao se oštar smrad izmeta slijepih miševa, a mislim da je i Chid bio dovoljno bezobziran da upotrijebi mjesto kao zahod. Pitala sam se što da s njim učinim: nisam ga mogla ostaviti, ali kamo da ga povedem?

“Što je proučavao”, upita Inder Lal. Sad je bio živo zainteresiran. “Što si proučavao”, ispitivao je. “Poznaješ li Purane? A što je s Brahmanama?”

Chid nije čuo ta pitanja. Gledao me preklinjućim, grozničavim očima. “Živiš li u blizini”, upita me. “Ako je *zbilja* blizu, mogao bih hodati.”

Nisam bila tome sklona, ali se Inder Lala izgleda svidjela zamisao da povedemo Chida sa sobom kući.

10. travnja. Premda se od svoje groznice oporavio za nekoliko dana, Chid nije pokazivao znakova da će otići. Pretpostavljam da mu nakon svih njegovih putovanja uzduž i poprijeko Indije moja soba pruža počinak. Meni, međutim, ne pruža počinak. Morala sam zaključati sve svoje papire, Olivijina pisma i ovaj dnevnik - ne zato što bi mi smetalo da ih on čita (ionako ne mislim da bi ga to zanimalo), nego zbog načina na koji ih on premeće i gužva, te ostavlja naokolo razbacane prekrivene prljavim otiscima prstiju. Otisci prstiju sad su po svemu u mojoj sobi. Uopće ne taji da prekapa po mojim stvarima i uzima sve što mu treba: dapače, objasnio mi je kako ne vjeruje u imetak, te smatra kako je za ljude loše da budu za nj vezani. Zapravo i nije baš zahtijevan - jede hranu što je priprelim, zadovoljan sa svim što mu se daje. Mnogo vremena provodi hodajući gradom i postao je poznat lik tako da su čak i djeca prestala trčati za njim. Neki od trgovaca dopuštaju mu da zajedno s njima sjedi za njihovim štandovima, a ponekad se, dok ondje sjedi prekrivenih nogu i razlaže svoju filozofiju, skupi cijela gomila ljudi.

Svi smatraju velikom povlasticom to što je u mojoj sobi. Izgleda da mi se pruža savršena prilika da steknem zasluge milosrdno služeći svetoga čovjeka. Pitanje da li je Chid svet čovjek ostaje otvoreno, ali što se tiče grada, on je brijanjem glave te odbacivanjem odjeće

učinio prvi korak koji obećava. Zbog toga su čini se spremni blaže mu suditi. Vidjela sam kako se jednako ponašaju i prema indijskim svetim ljudima koji često prolaze kroz grad u svojim oker žutim haljama, s brojanicama i prosjačkim zdjelama. U cjelini uzevši izgledaju uporna gomila lupeža - neki od njih posve omamljeni, neki goropadni kako to samo mogu biti, svi, čini mi se, lukavog i pohlepnog izraza lica. Ali dok prolaze ulicama, neki napola, a neki potpuno goli, lupajući svojim hodočasničkim štapovima i izvikujući ime božje kao kramari svoju robu, ljudi trčeći izlaze iz kuća i polažu darove u spremne prosjačke zdjele. I Chid ima prosjačku zdjelu i ljudi često u nju nešto metnu - bananu ili guavu - što ih on sam pojede u uglu moje sobe ostavljajući koru na podu. Kad mu kažem neka je pokupi, on to sasvim pokorno čini.

Indera Lala Chid se duboko dojmio. Čim stigne iz ureda, penje se u moju sobu te ondje satima sjedi slušajući ga. Chid mu pripovijeda o središtima energije u tijelu i o metodama koje treba koristiti da bi se ona pokrenula. Čas pokazuje na svoju lubanju, a čas se krivi da bi čačkao po ishodištu kičme. Zatim maše rukama po zraku kao da privlači duhovne snage koje se ondje mogu naći. Meni je sve to dosadno. Čini mi se da je Chid napabirčio mrvice duhovnih i vjerskih predanja, a kako nije ni inteligentan ni obrazovan, one su u njemu kojekako fermentirale, pa on stoga ponekad zvuči pomalo ludo. Možda i jest pomalo lud.

Još uvijek o njemu ništa ne znam. Katkada mi priča o sebi, ali te su priče uvijek drukčije i nemoguće ih je međusobno pomiriti. U svakom slučaju, budući da se u njima uglavnom radi o razvitku njegova duhovnog života, one su više apstraktne nego osobne. Inder Lal mi kaže kako je to posve u redu, jer Chid nema osobne prošlosti. Kad netko postane hinduistički asket, sav njegov prošli život - zapravo svi njegovi prošli životi - sve što je ikad mislio ili učinio, biva spaljeno: doslovno spaljeno, jer zapali se pogrebna lomača, te se u njoj, u simboličnom činu spaljivanja, spaljuje aspirantova odjeća i obrijana kosa. Chid se podvrgao tom obredu, pa sad po Inder Lalovim riječima, nije ništa drugo doli hinduistički *sadhu* kojeg vidimo pred sobom. Ipak Chid je zadržao svoj ravni midlendski naglasak koji sve što kaže čini još čudnijim.

Uvijek je gladan i to ne samo na hranu. Seks mu je također prijeko potreban, i kao da smatra samo po sebi razumljivim da ću mu ga pružiti onako kao što mu dajem i hranu. Nikad nisam imala takav osjećaj da me iskorištavaju. On zapravo priznaje kako to čini - koristi me da bi stigao do viših razina svijesti snagom seksa što je nas dvoje stvaramo. Ne znam zapravo zašto mu to i dalje dopuštam. Mnogo sam viša i jača od njega i mogla bih ga lako spriječiti. No tu kao da je doista nešto, neko zračenje, koje ne potječe od njega, nego od nekih moći izvan njega, jer on je prilično bespolan. Obrazi su mu glatki osim nekoliko razbacanih plavih čuperaka, a i strašno je mršav, kao dječak koji je upravo ustao s bolesničke postelje. Ali ima neprestane erekcije i naraste do grdne veličine, tako da me podsjeća na boga Šivu čiji golemi ud obožavaju pobožne indijske žene. U takvim mi se trenucima čini kako je njegova seksualnost izazvana njegovom spiritualnom praksom, svim tim pojanjem mantri što ga obavlja s čislom u ruci na podu moje sobe.

15. travnja. Tipično za to kako se u Indiji štošta može pobrkati jest pripovijest o svetištu Babe Firdausa. Kao što je Nawab objasnio Oliviji, prvotno ga bijaše podigao njegov predak, Amanullah Khan, u znak zahvalnosti muslimanskom fakiru koji mu je pružio sklonište. Danas je sveto hinduističkim ženama, jer se misli kako će darovi ovom svetištu izliječiti neplodnost. Ali sveto im je samo jednog dana u godini. Razlog tome vezan je uz mnogobrojna tumačenja. Neki vjeruju da su ženu nerotkinju otjerali iz muževa doma kako bi se on mogao ponovo oženiti. Na dan njegova drugog vjenčanja ona dođe u Baba Firdausov gaj da tu sakrije svoju tugu i sramotu. Ovdje joj dođe viđenje kako će za devet mjeseci počevši od tog datuma roditi dijete. I tako se i dogodi. Dan svečanosti zove se *pati ki shadi* ili Dan muževa vjenčanja. Postoje, međutim, kao što rekoh, i razna druga tumačenja, međusobno vrlo različita, štoviše proturječna.

Jučer je bio Dan muževa vjenčanja pa sam pratila Inder Lalovu majku i njezine prijateljice na mjesto hodočašća. Išle smo autobusom krcatim ženama usmjerenih istom odredištu. Većina ih bijahu starije, te im je cilj hodočašća, jednako kao i nama, očito bio ugodan izlet. Svatko je ponio dosta hrane koja se dijelila uz mnogo

šale. Neke od njih povele su jalove snahe, ali ove su šutjele ostajući u pozadini. Ritu koja ima dovoljan broj djece, ostavljena je kod kuće.

Već prilično dugo vremena željela sam vidjeti Baba Firdausov gaj, ali jučer mi to baš nije uspjelo. Nisam tako zamišljala Nawabovo omiljeno izletišta! Bijaše tu veseo mali vašar s klimavim vrtuljcima i drvenim točkom koji se okretao te redovi kolica na kojima se prodavala hrana prekrivena rojevima muha. Pobožne pjesme drečale su iz zvučnika pričvršćenog za drvo. Moćnicu Babe Firdausa nisam mogla ni vidjeti, jer se čvrsto zbijena gomila zarila u nju poput klina. Svatko joj se nastojao približiti. I mi se pridružismo, pa smo se gurale u istom smjeru. Kad stigismo onamo, znojeći se i probijajući se kroz gomilu, u glavi nije mogla postojati druga misao osim te da se čovjek pridruži svemu što se događa. Nikad nisam posve shvatila što je to bilo. Bio je tu svećenik koji je sjedio i primao poklone. Neke od žena postale su vrlo revnosne, pa su kao u mucu izvikivale ime božje, a neke su pokušavale pasti ničice, premda je to bilo teško izvedivo, jer nije bilo mjesta. Nisam znala što treba učiniti, ali u svakom slučaju, dospjeti onamo činilo mi se dovoljnim.

Naše društvance nađe mjesto pod drvetom gdje smo sve sjedile u krugu te jele i pile kao što smo to uporno činile otkako smo krenule od kuće. Jedna od starih dama ispriča priču o mladoj ženi kojoj su savjetovali operaciju jajovoda, ali ju je umjesto toga svekrva dovela amo, nakon čega je došlo do začeca (pripovijest je međutim loše svršila - muža te žene začarala je neka druga žena, te je on pod djelovanjem čini istjerao iz kuće i ženu i njezino tek rođeno dijete). Bilo je tu još priča, a ja sam ih rado slušala, baš kao što sam rado sjedila ovdje sa svojim prijateljicama usred tog svečanog prizora. Osjećala sam se dijelom svega toga - progutana, kao što bijah progutana mnoštvom koje se klanjalo u svetištu.

Moje se prijateljice okrenuše k meni: "Što je s tobom? Za što si se ti molila?" Zadrikivale su me i smijale se. Rekoh kako su me dovele u pogrešno svetište - najprije su me trebale odvesti u svetište gdje se dobivaju muževi, a ne djeca. Još smijeha - ali one su zapravo bile ozbiljne (bijaše to ozbiljan predmet), a možda su i moje misli bile drukčije nego obično.

1923.

Dan muževa vjenčanja bilo je uvijek teško razdoblje za majora Minniesa. Budući da je svetište Babe Firdausa ležalo unutar Nawabove države, major Minnies nije mogao učiniti gotovo ništa osim savjetovati. To je i činio, sve više i više kako se dan približavao, a nije se dao zbuniti ni time što mu se Nawab smijao te govorio: "Ali naravno, dragi moj majore, naravno da će biti kao što kažete. Zašto se brinete?" Ali major se brinuo i to ne bez razloga.

Tih dana Khatm je imao prilično muslimanskog stanovništva (to se izmijenilo 1947. kad su ili pobijeni, ili su se iselili u Pakistan). Sam Nawab bijaše musliman, a to je bila i gotovo polovina njegovih podanika. Mnogima od njih nije se svidjelo kad su hinduistički štovatelji preuzeli svetište Babe Firdausa, pa im je uvijek uspijevalo toga dana izazvati nemire. Izgredi se nisu nužno dešavali u samom svetištu - dvije protivničke skupine mogle su se sukobiti u bazaru zbog neke sitnice kao što je kockarski dug, a strasti bi ubrzo nabujale do one strahovite žestine koju mogu nadahnuti samo vjerski osjećaji. Nije pomagalo što su to bili dani kad je ljetna žega upravo uzimala maha (kasnije kako je vrućina postajala sve većom a vreli dani beskrajno slijedili jedan za drugim, svi bijahu isuviše iscrpljeni za snažne osjećaje). I tako je situacija kako se dan bližio, bivala sve eksplozivnijom, major je ponavljao "Budnost, budnost", a Nawab mu se dobroćudno smijao.

Dakako, tog prvog Olivijinog ljeta, u Khatmu je na Dan muževa vjenčanja bilo izgreda. Ne da ih je Olivia baš svjesno osjetila u svom zamračenom ljetnikovcu u naselju državnih službenika; pa ipak neki nemir prodirao je čak i u njezin ugodni žuti salon u kojem je sjedila svirajući na klaviru Schumanna. Sve je moralo biti čvrsto zatvoreno, jer je vani puhala pješčana oluja. Olivia se nije mogla duže usredsrediti na Schumanna. Neprestano je mislila o Douglasu: nastojao je da to ne pokaže, ali ona je znala da je već danima zabrinut. Država Satipur graničila je s Khatmom, a nevolje teritorijalne uprave širile su se poput šumskih požara. I služinčad je bila uznemirena. Svađala se međusobno, a jedan se sluga napio te potukao s drugim zbog neke žene.

Kasnije ujutro dođoše je posjetiti gospođe Crawford i Minnies. Došle su je umiriti. Rekoše kako nema ničeg zbog čega bi se trebalo brinuti u Satipuru gdje su gospodin Crawford i Douglas poduzeli sve mjere predostrožnosti. Ovdje je vladala budnost; da se samo nešto slično pokušalo i u Khatmu kao što je major Minnies molio i preklinjao Nawaba. "Isto je tako bilo i lani", izjavi Minniesova. "Arthur ga je upozoravao, ponavljao mu je i ponavljao ... dvanaest ubijenih i sedamdeset i pet ranjenih. Opljačkan je cijeli bazar tekstilom - vidjela sam ga tjedan dana kasnije. Još se pušio. Arthur kaže kako ove godine može biti i gore.

"To je zločin", suosjećajno će Crawfordova. "A mogao bi to tako lako obuzdati - kad bi samo želio

"Nawab", upita Olivia. "Pa naravno da bi želio!"

"Ne zaboravi da je i on musliman", rekoše joj.

"Da, ali ne *takav*, nije fanatik. Za ime Neba." Pri toj pomisli ona se nasmija, ali njihova lica ostadoše mračna. Uporno je ustrajala na svome: "On je tako suvremen čovjek. Zaista, u tom smislu on je baš kao - bilo tko od nas. Mislim kako uopće nije praznovjerman ni bogomoljac. Potpuno je *emancipiran*."

"Mislite li zbilja tako", upita gospođa Crawford odrješito. O, sigurna sam. Čula sam kako je govorio o satiju, bilo je baš kao da govori Englez. Gnušao se. Barbarski, rekao je."

"Naravno da je to rekao. Sati je hinduistički običaj. Drukčije je kad je nešto muslimansko. Tada je posve drukčije." Olivia im nije vjerovala. Jasno da im nije mogla proturječiti ili se čak s njima prepirati: u tome je uvijek i bila nevolja, nikada nije mogla, nije imala pravo bilo što reći, jer one su o Indiji znale sve, a ona ništa. Ipak osjećala je kako je *ona* ta koja poznaje Nawaba a ne one. Za njih on bijaše samo osoba s kojom su službeno imale posla, indijski vladar, ali za nju je bio - da, prijatelj. Doista je to bio.

Kad su otišle, mislila je da je vesela, ali je zapravo bila tjeskobnija no ikad. Bila je to njihova greška, dolaziti s takvim pričama da je prestraše; i tako govoriti o Nawabu. Koračala je salonom, nervozno popravljala cvijeće (u ovo godišnje doba bilo je samo bademasto opojnog oleandera i jasmina što bijaše poput droge). Schumann bijaše nemoguć, zaklopila je klavir. Poče pisati Marciji, ali Marcia je bila u Parizu, a odavde do tamo bilo je nemoguće išta *objasniti*.

Začu zvuk kola vani. Nawab! Srce joj je lupalo - nije znala zbog kakvog to snažnog osjećaja. Otvori vrata što su vodila na verandu i ugleda sluge glavama skupljene jedne do drugih. Kad su je vidjele, brzo ustadoše. Prašina joj odmah uđe u oči, nozdrve, između zubi; u naletima je puhala u sobu. "To sam ja", poviče glas iz kola. Nije bio Nawab nego Harry.

Požuri s njom u sobu i vrata se opet brzo zatvoriše. Ali već je, čak i za taj kratki tren, pustinjska prašina u debelom sloju ležala na njezinom klaviru i žutoj svili njezinih naslonjača. "Jeste li sami", upita ona.

On kimnu. Izgledao je sretan što je došao, pa je sjedio glave zabačene unazad i zatvorenih očiju.

"Morao sam doći", reče. "Bilo je isuviše ..."

Zastane jer uđoše dvojica slugu. Energično su lupali po pokućstvu da istresu prašinu. Harry i Olivia šutjeli su čekajući da sluge opet izađu. Kad izadoše, Harry kao da je promijenio mišljenje o onom što je namjeravao reći. Sad je nastojao zvučati bezbrižno: "Ginuo sam za oazom."

"Što se dešava u Khatmu?" Nije odgovorio nego je opet sklopio oči. Ona reče: "Čujem da su ondje nekakvi - izgredi?" Bila je uporna: "O čemu se radi? Recite mi. Sad morate."

Nakon stanke on reče prilično zlovoljno: "Otkud bih ja to znao? Napokon, živim u palači, a ništa slično ne događa se ondje, zar ne?"

"Slično čemu?"

"Otkud znam", ponovi on. "Cijeli jučerašnji dan i ovo jutro proveo sam u svojoj sobi. Što čovjek drugo može po ovoj strašnoj odvratnoj vrućini? Jeste li pogledali van? Jeste li *vidjeli* kako je? Kad jednom započnu, ove pješčane oluje traju vječno. Nije čudo što svi polude." Neko je vrijeme šutio kao da se boji da bi mogao isuviše kazati. No idućeg trena nastavi prilično brzo: "I sam sam poludio. Zaključan gore u sobi razmišljajući o tom što se događa. Ne pitajte me što! Neću da znam! Bilo je isto prošle i pretprošle godine. Ali ove godine, hvala Bogu, imao sam kamo otići. Kad sam zatražio kola da me dovezu amo, kazao je: 'Naravno, naravno, dragi moj.' Premda je bio ... prezauzet, ipak je našao vremena da mi sve uredi. Uputio je vozača kojim putem da ide, tako da ni na što ne naletimo. I nismo. Samo na viku oko bazara, ali to je moglo biti bilo što, zar ne? Kad

sam ga pitao hoću li u kolima biti siguran, kazao je: 'Što, u *mojim* kolima?' Smatrao je to dobrom šalom. Svirajte nešto, Olivia. Bilo što."

Ona sjede za klavir i dok je počinjala svirati, opet Schumanna, on reče: "Divno", kao čovjek kome je ponuđeno hladno piće. No nakon nekog vremena ona osjeti kako on više ne sluša. Pusti da joj ruke skliznu s tipki u krilo. Nije opazio čak ni da je stala.

"Kad bolje promislim", progovori on, "u palači gotovo da je još gore. Zbog svih tih ljudi koji dolaze i odlaze, takvi lupeži iz nižih slojeva, kakvi se inače u palači nikada ne vide. Ali sad ulaze i izlaze kao da je palača njihova, pa ravno pred njega kao da je to njihovo pravo. A on toliko želi da ih vidi i da čuje što imaju reći, pa ako mu se to sviđa, grli ih kao da su mu braća. Trebali biste ih vidjeti, kakvi tipovi ... Ima li koga tamo vani?"

"Mislim da su sluge."

Ona proviri kroza staklo i dakako bile su ondje čučeći u gomili kao i prije. Instinktivno svjesni da ih promatraju ustadoše i razidoše se. Ona se vrati pa sjedne posve blizu Harryja, tako da je mogao govoriti tišim glasom.

"A i *on* je čudan. Nikad ga ne vidim takvog osim za ovih dana. Silno je uzbuđen i kao da ne može biti na miru, čekajući cijelo vrijeme: ne znam što. Oči mu gore, uistinu gore. I smije se bilo čemu. Dok se smije, ljulja se na petama." Harry zatvori oči. "Izgleda ubitačno zgodan." To nije izrekao s užitkom, nego kao da ga iscrpljuje.

Iako je Douglas te večeri došao kući vrlo kasno, Harry je još uvijek bio tamo. Ako Douglas nije volio Harryja - a Olivia je znala da ga ne voli - nije to ničim pokazao, baš naprotiv, činio se veselim što ga vidi. Nije htio ni čuti da se Harry te večeri vrati, već naredi Nawabovom vozaču neka bez njega odveze kola u Khatm. Činilo se da je Harry osjetio olakšanje: a još i sjesti za večeru s njih dvoje, za njihovim stolom što gaje Olivia uvijek tako lijepo postavljala, sa svijećama i cvijećem.

Harry ostade te noći i sutradan i prekosutra. On i Olivia bili su jedno drugom dobro društvo. Nisu marili za pješčanu oluju koja je vani puhala, već su jednostavno zaboravili sva vrata i prozore i smotali se u žutim naslonjačima. Olivia je svirala odlomke iz *I Pagliacci*, a Harry

je pjevao pretjerujući, s rukom na srcu. Nisu opazili kako je ušla gospođa Crawford, a kad su je ugledali, ona im ne dopusti da prekinu, već im se pridruži finim kontraaltom. "Kakva zabava", reče i nasmija se kao dobar drugar što je zapravo i bila.

Došla je razgovarati o Simli. Reče kako ne želi zanovijetati, ali joj se čini da Olivia možda nije dobro shvatila - ovdje se okrene Harryju kao da ga moli za pomoć.

On je spremno pruži: "Ne biste trebali biti ovdje za vrijeme ljeta, Olivia. Nepodnošljivo je."

"Ako vi to možete podnijeti -"

"Tko kaže da mogu?"

Ali onda se zbuni kao čovjek koji je pokazao više osjećaja nego što se pristoji. Pokuša se izvući šalom: "Naravno, u toku je tisuću planova da se odmah otputuje u Mussoorie. Čak smo se nekoliko puta spremili i raspremili." Opet se nasmijao ali uz nervozno trzanje. "To isto dogodilo se i prošle godine, i pretprošle ... Na kraju nikad ne bismo otišli. Begum ne voli biti ondje, pa neprestano odgađa. Ili se ne osjeća dobro, ili raspored zvijezda nije podesan za putovanje, ili je sova huknula u pogrešno vrijeme - uvijek nešto i uvijek u zadnjem trenu kad smo svi spakovani i spremni. Sad sam se na to naviknuo kao i svi ostali. Jednom smo zaista otputovali, moje prve godine ovdje. On tamo gore ima prekrasnu kuću - prekrasan ljetnikovac u stilu švicarske seljačke kolibe s primjesom gotičke katedrale, zaista vrlo dojmljivo. Takav je i vidik. Vidi se prijeko na - kako se zove planina gdje kažu da Šiva sjedi usred vječnog snijega i leda? Nije da sam baš imao vremena u tom uživati. U Beguminoj spavaonici - ondje od svih mjesta - nađen je krepani šišmiš, a to je naravno strašno rđav predznak, pa smo se morali opet spakovati te se odmah vratiti kući, a čim smo stigli, morali su se činiti obredi, tri tjedna bez prestanka." On se naglo okrene prema Crawfordovoj i žurno reče: "Majka mi neprestano piše neka dođem - nije zdrava i brinem se za nju. Živi sama u stanu, shvaćate, a dosad su prošle tri godine."

"To jest mnogo", reče gospođa Crawford.

"Trebalo je biti samo šest mjeseci, ali kad god spomenem povratak kući - najviše zbog majke - njemu se to ne sviđa. Mrzi biti ostavljen." Zatim nastavi: "To je zato što je toliko upleten u živote svojih

prijatelja, to je razlog što je tako ... *odan*. Srdačan. Ima toplo srce.”
Gledao je dolje u pod.

Nakon nekog vremena gospođa Crawford reče svojim veselim praktičnim glasom: “Poznajete li Ross-Milbanksove? On je bio zamjenik upravitelja prijeko u Cawnporeu. Sad idu kući na dopust - voze se dolje u Bombay da uhvate parobrod - mislim da je S. S. Majola - četvrtog. Na putu će nekoliko noći provesti kod nas. Unaprijed se radujemo. To je u Indiji zbilja jedna od velikih radosti, zar ne, posjećuju vas ljudi iz cijele zemlje.”

On reče: “Ali te parobrodske kabine, zar nisu uvijek rezervirane, zar nisu sve rezervirane? Mjesecima unaprijed?”

“O, jedna kajita s jednim ležajem”, reče gospođa Crawford. “A čovjek uvijek može brzojaviti Gibbonsovima u Bombay ...”

“Zaista”, reče Harry, tako pun radosne nade da se ona nasmiješi.

“Zaista i uistinu”, obeća mu.

Te noći, dok su bili zajedno u postelji pod mrežom za komarce, Olivia upita Douglasa: “Ali, ako je Nawabov gost?”

“Što onda.”

“Ali Nawab mu je platio put. I uzdržavao ga u krilu luksuza, zar ne, cijelo to vrijeme? Nije mi jasno kako može naprosto ... pobjeći. S Crawfordičinim prijateljima”, dodala je.

“On želi otići, draga.”

“Katkada želi, katkad ne želi.”

“To je za mene isuviše mudrovanja. U svakom slučaju trebalo bi da želi.”

“Je li ti dojadio ovdje?”

“Baš naprotiv. Sretan sam što je ovdje. Bolje nego da je tamo prijeko.”

“Ali Nawab je prema njemu bio tako dobrostiv. Strašno dobrostiv.”

“Sutra ću poslati nekoga prijeko po njegovu prtljagu.”

“Douglase, jesi li siguran, dragi?”

Ali sutradan - bila je nedjelja - Nawab je sam došao. Olivia i Douglas bili su u crkvi, a kad su se vratili, pred kućom je bio Nawabov Rolls; a sam Nawab u salonu s Harryjem koji je još bio u pidžami i kućnom haljetku. Izgledali su kao da su već završili dug i prislan razgovor.

Kad Nawab izjavi kako je došao Harryja odvesti kući, Douglas se ukoči. Nawab posta srdačniji, zahvali što su ga ugostili i dodade: "Sad je u Khatmu sve mirno, ne treba se više bojati." On se nasmiješi Harryju koji mu sramežljivo uzvratu smiješak.

Douglas stegnu zube; u vilici mu je titrao mali mišić. Nawab reče: "Vjerojatno ste čuli kako smo imali neke neprilike."

Douglas je zurio ravno preda se. I on i Nawab, obojica su stajali. Bili su iste visine i gotovo jednake građe. Sjedeći u naslonjačima Olivia i Harry gledali su gore u njih.

"To se dešava svake godine", reče Nawab. "Ništa važno. Uspale se - pa se opet ohlade. Kao vrijeme u svojim godišnjim dobima."

"Vidjeli smo vaš popis poginulih i ranjenih", Douglas će stegnuta grla.

"Ali zašto stojite", poviče Olivia. Nitko je nije čuo.

"To se događa svake godine", ponovi Nawab. "To je nepopravljivo."

Douglas okrene glavu. Morao je šutjeti - Nawab je bio nezavisan vladar, i jedini čovjek koji bi mu mogao nešto reći bio je major Minnies. Ali Douglasova šutnja rječito je iskazivala njegove misli koje nije smio izreći.

Nawab se obrati Harryju: "Obuci se. Idemo."

Harry odmah ustane, ali prije nego što je stigao napustiti sobu, Douglas reče: "Mislim da Ross-Milbanksove očekuju sutra popodne."

Harry zastade kraj vrata. Nawab ga nehajno upita: "Tko su oni? Jesu li tvoji prijatelji?"

"Odlaze u četvrtak", reče Douglas.

"O, u Bombay", reče Nawab. "Jest, Harry mi je govorio o tome, ali sad je otkazano. Molim te obuci se, dragi moj momče, ne očekuješ valjda da te vodim kući u ovom stanju?" On se okrene i nasmiješi se Oliviji.

Douglas reče Harryju: "Gospođa Crawford dobila je poruku iz Bombaya. S kajitom je sve u redu."

Sad Nawab sjede u naslonjač. Naslonio se, prekrižio noge. Reče Douglasu: "Harry i ja razgovarali smo o tome. Sve je bio nesporazum. Ispričat ću se gospodinu i gospođi Crawford i zahvaliti im se na njihovom ljubaznom trudu oko moga gosta. Zahvalit ću se", dodade velikodušno, "i gospođi Ross-Milbanks."

Nawab nastavi: "Moramo biti vrlo zahvalni. Majci je bolje, zdravlje joj se popravilo ... I sad se silno radujemo njezinoj posjeti. Moja joj je majka pisala da bi je pozvala - njezino je pismo na urdu jeziku, napisano njezinom vlastitom rukom, a ja sam ga preveo na engleski i dodao: "Sad nemate samo jednog sina nego dvojicu, i obojica nestrpljivo iščekuju vašu posjetu." Zavali se još dublje u naslonjač, pa drukčije prekriži noge, zadovoljan pravilnim načinom na koji je sve obavljeno.

Harry duboko uzdahne i reče Douglasu: "Hvala vam beskrajno što ste me primili. Istina je, znate - želim se vratiti u palaču. Razgovarali smo o tome prije nego što ste došli, kao što vam je on kazao. Želim ići."

"Ne morate", dobaci Douglas s drugog kraja sobe.

"Želim", reče Harry.

Nawab prasnu u smijeh: "Zar ne shvaćate, gospodine i gospođo Rivers, da je on poput djeteta koje ne zna što hoće. Mi drugi moramo o svemu odlučivati umjesto njega. Pogledajte samo", nastavi, "ja sam taj koji mu mora kazati, obuci se, Harry, tako se ne stoji pred damom, idi i spremi se, lijepo se počešljaj." On hitro i nestašno pomiluje Harryjevu glavu, pa se obojica nasmiješiše kao da je to njihova stara šala. "Hajde", s nježnom će strogosti Nawab, a kad je Harry otišao, okrene se preostalim dvoje: "Jeste li znali", upita ih ozbiljno, da je Harry vrlo sebičan čovjek?" Zatim uzdahne pa reče: "Ali što ću - zavolio sam ga, on ima svoje mjesto ovdje." I stavi ruku na srce.

Olivia baci brz pogled na Douglasa. Bje joj žao kad vidje kako je on ostao isti kao i prije. Ona sama nije nimalo sumnjala da je Nawab posve iskren: tako da je čak donekle i zavidala Harryju što je nekog nadahnuo tako velikom ljubavi i prijateljstvom.

* * *

25. travnja. Oboje, i Chid i ja, stopili smo se s krajolikom: dio smo ovoga grada, dio života ljudi ovdje i oni su nas potpuno prihvatili. Grad se naviknuo primati i u sebi sjedinjavati najrazličitije elemente - velebne stare grobnice muslimanskih kraljeva s jedne strane, na primjer, i maleno sivo *sati* kamenje s druge. Postoje i gradski bogalji,

idioti i stalni prosjaci. Hodaju naokolo po ulicama, i kad god se događa nešto zanimljivo, jure onamo čineći dio svjetine. Kao i svi ostali i ja sam se na njih navikla - kao što su se i oni na mene - no moram priznati kako u početku nisam mogla a da se barem malo ne zgrozim. Neke bolesti čak i kad su izliječene, ostavljaju ljude toliko unakažene da se ostatak života među svojim bližnjima moraju kretati kao živi primjeri svih strahota koje se čovjeku mogu dogoditi. Jedan od prosjaka izliječeni je gubavac - slučaj sagorenog otpalog nosa, te prstiju na rukama i nogama. Živi u kolibi na određenoj udaljenosti od grada, ali mu je dopušteno doći i prositi pod pretpostavkom da se drži na odgovarajućoj udaljenosti. Zatim je tu starac za kojeg mislim da boluje od plesa svetog Vida - tijelo mu je savijeno oko dugačke motke koju nosi, te skakuće unaokolo trzajući se i tresući se kao lutka na koncu. Nije samo da boluju siromašni i prosjaci. Jedan od najuspješnijih trgovaca u gradu, koji je i zelenaš, pati od elefantijaze i može se vidjeti kako sjedi u svom dućanu, a njegove mošnje doslovno natečene do veličine nogometne lopte počivaju pred njim na posebnom jastučiću.

Pješčane oluje počele su puhati po cijeli dan, po cijelu noć. Vrući vjetar tjera stupove prašine iz pustinje u grad. Grad se guši u prašini, a tako i sva čovjekova čula. Lišće koje je nekoć bilo zeleno, sad je pepeljasto i ziblje se naokolo kao u plesu derviša. Svi su uznemireni, razdražljivi, kao na rubu nečega. Nemoguće je sjediti, stajati, ležati, svaki je položaj neudoban. A i duh je nemiran.

Na Chida vrijeme kao da ne djeluje. Satima sjedi skupljen u položaju lotosa, dok mu usne izgovaraju mantru, a prsti klize po brojatici: i to traje i traje, i čini mi se toliko *besmislenim* da me izluđuje. Kao da je sva pamet i zdrav razum ispario iz zraka. Povremeno ima te svoje čudovišne erekcije, pa se moram od njega braniti (izuzmemo li sve ostalo, naprosto je isuviše *vruće*). A i prljav je - kupanje je hinduistički obred kojeg ne čini - a budući da ne vjeruje u imetak, smatra kako ni ostali ljudi ne bi trebali ništa imati. Morala sam početi skrivati novac, ali on je prilično lukav u njegovu pronalaženju.

Danas me toliko ozlojedio da sam ga izbacila. Naprosto sam smotala njegove stvari i hitnula ih niz stepenište. Mjedeni je lončić odskakivao niz stepenice i na njihovu dnu uhvatila ga je Ritu koja je

odabrala upravo ovaj trenutak da me dođe posjetiti. Chid je pokupio svoje stvari i slijedeći je natrag opet ih stavio na njihovo prijašnje mjesto.

“Ne možeš ostati”, reko mu.

Ali nisam mogla reći više zbog Ritu. Bila je u čudnom stanju. Sjedila je u uglu koljena privučenih do brade i nije izustila ni riječi. Izgledala je preplašena - kao divlja životinja koja je doletjela pod zaštitu. Premda se nisam osjećala sposobnom da zaštitim bilo koga, pokušah se pribitati te mimo s njom porazgovarati. Mislim da me nije ni čula. Oči su joj i dalje strijeljale po sobi, ali činilo se da ništa ne vidi. Prekriženih nogu Chid je sjedio u uglu nasuprot onom u kojem se ona zgurila. Oči mu bijahu zatvorene, brojanica mu je klizila kroz prste, pojava je. Izluđivao me.

“Ne možeš ostati”, doviknuh mu.

Ali njegovo ga je pojanje prenijelo drugamo - možda u prostranije, hladnije, vedrije, ljepše krajeve. Lagano se njihao, brojanica je klizila, usne se micale; bio je blažen. Ritu počeo vrištati kao one noći. Chid otvori oči pogleda je, pa ih opet zatvori i nastavi s pojanjem. Oboje su postajali sve glasniji - kao dvije suparničke sekte od kojih svaka nastoji dokazati nadmoć svoje vjere time što će nadvikati drugu.

30. travnja. S trajanjem vrućine i pješčanim olujama Rituino se stanje pogoršavalo. Sad je moraju držati zaključanu u sobi, a odande ponekad izlaze stravični zvuci. Ostali ljudi koji žive oko dvorišta kao da su se na njih posve navikli, pa nesmetano nastavljaju svoj posao. Chid je također posve miran. Kaže kako je u Indiji dovoljno dugo da bi se na sve navikao. Ali ja se ne mogu naviknuti na te krikove. Neprestano ponavljam Chidu: “Ali trebalo bi je liječiti.”

Jednoga dana on reče: “Danas će je liječiti.”

“Kako”, upitala sam.

“Jedan od njihovih ljudi dolazi da to učini.”

Tog se dana ponovo začuše krici, ali posve drukčiji. Sad se od njih ledila krv kao od krikova životinje u teškoj tjelesnoj boli. Čak i susjedi u dvorištu zastadoše da posluhnu. Chid ostade miran. “To je njezino liječenje”, reče. Nastavio je tumačiti kako je možda opsjednuta zlim duhom kojeg treba istjerati stavljanjem užarenog željeza na različite dijelove njezina tijela, na primjer na ruke i tabane.

Idućeg dana odlučih kazati Inder Lalu za psihijatrijsko liječenje. Čekala sam ga pred njegovim uredom i dok smo zajedno išli kući, pokušavala sam mu objasniti što je to. "To je neka vrsta nauke o duši", reko, a to mu se dopalo, pa postade pozoran. On znanost povezuje s napretkom i svim ostalim modernim i suvremenim o čemu žudi da sazna. Kad netko govori o tome, lice mu poprima izraz sjetne čežnje.

Kad sam, međutim, spomenula "liječenje" kojem je bila podvrgnuta Ritu, opet se izmijenio. Postao je oboje, i melankoličan i zbunjen. "Ja u to ne vjerujem", reče.

"Ali si dopustio da se to učini."

"Majka je to htjela."

Nastavio je braniti oboje, i sebe i nju. Reče kako su to savjetovale sve njezine prijateljice; navele su velik broj slučajeva izliječenja. Ispočетка ni majka nije htjela, no zatim je kazala "Zašto da ne pokušamo", pa je na kraju i on rekao "zašto ne", jer pokušali su sve drugo, a nisu uspjeli olakšati Rituine boli.

Upravo u tom času prođe mimo nas jedan od njegovih kolega i uljudno me pozdravi. Sad su se svi navikli na mene pa često koriste priliku da razgovaraju na engleskom. Naravno da sam mu odzdravila, ali Inder Lal nije hajao za tu razmjenu pozdrava. Namrštio se, a kad nas čovjek više nije mogao čuti, reče: "Zašto se pretvara da je prijateljski raspoložen?"

"On jest prijateljski raspoložen."

Inder Lal se još više namršti. Neko vrijeme nije htio razgovarati nego je mozgao.

"Ali što je učinio", upitala sam.

Inder Lal me preklinjao neka ne govorim tako glasno. Pogledao je preko ramena što je u meni izazvalo smijeh.

"Ti ne znaš", reče zatim. Cijelo mu se lice smrknulo od straha i sumnje. "Ne znaš kakvi su ljudi, ni što im je u srcima čak ni kad se prijateljski smiješe. Jučer je opet stiglo jedno anonimno pismo", nastavi spuštajući glas.

"Protiv tebe?"

Nije htio kazati. Išao je kraj mene u tišini koja je pritiskivala. Mrzim ga vidjeti takvog, kad mračne sumnje zastru svu vedrinu njegove prirode.

2. *svibnja*. Gdje sam ja predlagala psihijatriju, Maji - sveta žena i prijateljica - savjetovala je hodočašće. Inder Lalova majka i Ritu kreću za nekoliko dana. Najbolje od svega: Chid ide s njima! Maji ga je nagovorila neka to učini. Gotovo osjećam kako je to učinila zbog mene - ne da sam joj se ikad žalila na Chida, ona kao da sama zna uglavnom sve.

Kazala mi je jučer kad sam je došla posjetiti. Najprije smo sjedile u kolibi, ali unutra je postalo tako zagušljivo, da smo opet ispuzale van, premda je još puhao vruć vjetar. Prašina se vrtložila oko kraljevskih grobnica i kao plašt pokrivala jezero. I Chid je bio s nama. On često posjećuje Maji - kaže kako mu njezina prisutnost veoma koristi. Zajedno su neobičan par. Maji je seljanka grubog izgleda, prilično je debela i uvijek dobro raspoložena. Kad god pogleda Chida, glasno se nasmije. "Dobar dječak", kaže na engleskom, možda svojim jedinim dvjema riječima tog jezika. Kad je s njom, on i izgleda kao dobar dječak - sjedi uspravno u svom meditativnom položaju, spiritualnog, premda ponešto napregnutog izraza lica.

Maji mi je objasnila o hodočašćima. Kazala je: "Ako je netko vrlo nesretan, ili mu je duh poremećen, ili želi da mu se ispuni neka žarka želja, ili velika čežnja, onda ide. Dugo je to putovanje visoko u Himalaje. Vrlo lijepo i sveto. Kad se vrati", kazala je o Ritu, "srce će joj biti mirno."

Plijesnula me po koljenu - rado dodiruje ljude - i upitala: "Bi li voljela ići?" Pokaza na Chida: "O, kako će on to voljeti, taj dobar dječak!" Glasno se nasmijala, pa mu uzela obraze među ruke i s ljubavlju ih stisnula.

"Ideš li", upita ga, ali on samo sklopi oči i promrmlja: "Om."

Maji reče: "Idu najrazličitiji ljudi iz cijele Indije. Putuju tjednima i mjesecima su daleko od svojih domova, da bi stigli onamo. Na putu se zaustavljaju u hramskim odmorištima, a kad dođu do rijeke, okupaju se u njoj. Putuju vrlo polako, a ako im se neko mjesto sviđa, ostaju ondje neko vrijeme i odmaraju se. Napokon stižu do planine i počinju se penjati. Što da kažem o tom mjestu, o tim planinama", poviče Maji. "Jest, to je penjanje u nebo. Svjež zrak, povjetarci, oblaci, ptice i drveće. Zatim samo snijeg, sve je bijelo, a i sunce bijelo sja. Okupavši se u ledenom potoku konačno se približavaju

pečini. Mnogi se onesvješćuju i padaju od radosti, i nitko se ne može suzdržati: izvikuje ime iz sveg glasa. *Jai Shiva Shankar*”, viknu ona iza sveg glasa.

“Jai Shiva Shankar”, kao jeka viknu iz svega glasa Chid.

“Dobar dečko, dobar dečko”, poviče ona, te ga ohrabri da to ponovi zajedno s njom. Zaista je zvučalo kao da odjekuje onim snježnim planinama što ih bijaše spomenula, i moram reći da bih sjedeći ovdje u pješčanoj oluji pod žutim nebom bila voljela biti ondje gore.

1923.

Gospođe Crawford i Minnies otišle su u Simlu. Iako je Douglas učinio sve što je mogao da nagovori Oliviju neka pođe s njima, sad kad je odlučila ostati bio je vrlo zahvalan i sretan. Zajedno su provodili ugodne večeri i noći. Olivia je zbog njega nastojala biti živahna i vesela. Shvaćala je da Douglas, kad jednom dođe kući, želi biti kod kuće s njom u njihovom ukusno uređenom engleskom ljetnikovcu ostavljajući vani žegu i probleme s kojima se morao hrvati cijeloga dana. Stoga nikad ne bi dodirivala neki predmet razgovora koji bi na nj mogao baciti ma i najslabiju sjenku - kao na primjer Nawaba - nego je čavrljala o svemu čega se mogla sjetiti, a što nije imalo nikakve veze s Indijom. Ako je to bilo moguće, Douglas ju je u tim trenucima volio više no ikada. Po naravi škrt na riječima, ponekad bi ga osjećaji tako ophrvali, da ih je morao izraziti: ali oni su za njega uvijek bili isuviše snažni, pa je zbog toga mucao.

Harry je obično dolazio vrlo rano izjutra, nakon što bi Douglas otišao, i uvijek u jednim od Nawabovih kola. On i Olivia sjeli bi u kola i odvezli se u Khatm. Iako je put bio vreo i prašnjav, a krajolik posve ravan i jednoličan, Olivia se bijaše priviknula da voli te jutarnje vožnje. Ponekad bi bacila pogled kroz prozor te mislila kako to zapravo i nije tako strašno - shvaćala je štoviše da se čovjek može priviknuti da to voli (činjenica je bila da se ona privikavala): velike udaljenosti, prostrano nebo, prašina i sunce, te poneka razrušena utvrda ili džamija ili skupina grobnica. Bijaše to toliko drukčije od onog što je čovjek poznao, da se nije doimalo kao da je u nekom drugom dijelu ovog svijeta, već kao u nekom posve drugom svijetu, u drugoj stvarnosti.

Obično bi provodili dan u velikom salonu u palači. Nad salonom se nadvijala zavjesama zastrta galerija s koje bi ih žene ponekad promatrale; no Olivia nije nikad gledala gore. Osim Nawaba i Harryja bijaše tu uobičajeno društvanje mladića koji su ležali unaokolo u dražesnim pozama. Pili su, pušili, kartali se te bili savršeno zadovoljni onim što su činili, sve dok im Nawab ne bi rekao nek rade nešto drugo.

Jednoga dana Nawab reče: "Olivia" - tako ju je sad zvao - "Olivia, vi tako krasno svirate klavir, a nikada niste svirali moj."

“Gdje je?”

Ogledala se po salonu. Bijaše to duga, hladna, mramora prostorija škrto namještena sa svega nekoliko komada europskog pokućstva koje je stajalo između stupova. Bili su to izrezbareni naslonjači s brokatnim presvlakama, te nekoliko izrezbarenih stolica i bife za piće izrezbaren od slonove noge specijalno za Nawaba; ali klavira nije bilo.

Nawab se nasmija: “Dodite, pokazat ću vam.”

Nije pozvao nikog drugog da ga slijedi. Povede je kroz nizove soba i hodnika. Ona u palači nikad nije mogla pronaći put: nije palača bila toliko prostrana, nego je bila zamršena, a postojali su i određeni prostori u kojima nikad nije bila i nije imala pojma što se ondje događa, ako se uopće išta i događalo. On je odvede u podzemnu prostoriju koja je čini se bila neka vrsta skladišta. I to kakve robe! Bila je tu ogromna količina fotografskog pribora koji, premda već zahrdao, nije izgledao da je ikad uporabljen. Nešto od toga bilo je još u originalnim omotima. Isto se dogodilo i s dijelom moderne sanitarne opreme i s cijelim izborom igara kao što su električni biljar, kriket, minijaturna streljana, mehaničke igračke, te oprema za hokejsku momčad. Sve te stvari naručene su iz Europe, no čini se da im je da stignu trebalo isuviše mnogo vremena a da bi se interes za njih održao. Nije tu bio samo jedan klavir nego dva: koncertni i pijanino.

Kad je Nawab dodirnuo flanelsku tkaninu koja je pokrivala koncertni klavir, neka životinjica - izgledala je kao vjeverica - istrča tapkajući pa pobježe što je noge nose. Nawab nije izgledao iznenađen. “Dopadaju li vam se moji klaviri”, upita Oliviju, pa doda ispričavajući se: “Nema nikog da na njima svira.”

Tipke bijahu isklobučene i zaglavljene, te kad Olivia pokuša na njima svirati, sve što je uspjela izvući bila je prodorna buka. “Baš sramota”, reče suosjećajno.

“Jest”, reče on, “u pravu ste.” I on se iznenada rastužio. Spusti se na neotvoren sanduk. Nakon sumornog ćutanja reče: “Bili su naručeni za moju ženu.”

Olivia pokuša iznova, ali proizvedeni zvuci bijahu isuviše srcedrapateljni.

“Mogu li se popraviti”, upita on.

“Ako možete naći dobrog ugođača.”

“Naravno, odmah ću poslati po to.”

“To je osoba”, reče Olivia. “Očajnički sam željela nekoga, no Douglas kaže da mora doći čak iz Bombaya.”

“Zašto niste kazali meni? Takve stvari morate meni reći. Tako je malo toga što mogu učiniti za svoje prijatelje. Jeste li znali da sam bio oženjen?”

“Čula sam”, promrmlja Olivia.

On se naže naprijed: “Što ste čuli?” Oči su mu pomno ispitivale njezino lice što ga je držala spuštenim i nadala se bezizražajnim. Ipak, on kao da je na njemu nešto pročitao.

“Čut ćete mnogo toga o meni”, reče. “Mnogo je ljudi koji šire glasine. Ma što učinio, uvijek ima onih koji će kazati kako to nije to nego nešto drugo. Vi poznajete Murada?” Olivia je znala da je to jedan od mladića koji bijahu uvijek ondje, no bijaše ih teško razlikovati jednog od drugog. “On je špijun”, reče Nawab. “O, ja to znam, i on zna da ja znam. Mi se razumijemo. A nije jedini. Tu su i drugi među poslugom, među svima.” Dok su počivale na Oliviji, oči su mu bile zasjenjene mračnim mislima. Ako je i u nju sumnjao - a vjerojatno jest - nije znala kako da se obrani.

On se vrati klavirima: “Ako ih dadem popraviti i odnijeti gore, hoćete li doći i svirati mi, Olivia? Bio bih zbog toga tako sretan. Sandy je učila svirati sitar, ali joj je dojadilo, pa sam naručio klavire. Kad su stigli, ona je već bila otišla. Molim vas, svirajte.”

“Ali zvuči strašno.”

“Mene radi.”

Stajao je iza nje dok je ona pokušavala odsvirati Bachov preludij. Bijaše to ravno ubojstvu, ali on je svečano kimao kao da mu se dopada. Nadvio se nad nju, sasvim blizu.

“Da je barem Sandy mogla naučiti svirati kao vi. Mnogo mi nedostaje. Od nje se očekivalo da bude gore u *purdahu*, ali ona bi se često skrivala od svih da bi došla i bila sa mnom. Vidite, bila je moderna djevojka. Pohađala je školu u Švicarskoj i sve što uz to ide. Nije bila poput ostalih indijskih žena, već - da, poput vas, Olivia. Bila je kao vi. I lijepa kao vi.”

Olivia bijaše stigla do nekih zamršenih trilera. Svirala je najbolje što je mogla, ali zvuci koji su izlazili bijahu neskladni i jezoviti. U svakom

slučaju on kao da je izgubio zanimanje za klavirsku svirku. S uzdahom se uspravio i premda je ona još bila usred komada, okrenuo se da izađe. Morala je prekinuti i slijediti ga, jer nije ni pomišljala na to da bi sama mogla naći put natrag.

Otprilike u to vrijeme - vrijeme sve većeg prijateljevanja s Nawabom - počеше ona i Douglas ozbiljno razgovarati o djeci. Oboje su ih žarko željeli. Olivia je smatrala da netko tako lijep i savršen kao što je Douglas treba biti stvoren mnogo puta! Peckala ga je zbog toga - govorila je kako se njome oženio samo zato da napuči svijet mnoštvom malih Douglasa. Baš naprotiv, odgovarao je on, Olivia je ta koju želi - najviše koliko ih je moguće.

“O, ali ja sam jedinstvena, zar ti to ne znaš?”

“Naravno da jesi. Svakako”, složi se on oduševljeno. Saže se da joj poljubi golo rame. Oblačili su se za večeru - očekivali su dvojicu slamnatih udovaca, g. Crawforda i majora Minniesa - i Olivia je sjedila za svojim toaletnim stolčićem u svilenim krem gaćicama izdašno se prskajući vodicom lavande.

Nastavili su govoriti o svojim budućim sinovima. Olivia je voljela zamišljati te visoke prokonzule - jednog u vojsci, drugog civila kao što je Douglas, možda političara? Svi naravno u Indiji - ali gajila je jednu sumnju: “Pretpostavimo da će se stvari izmijeniti - mislim zbog Gandhija i svih tih ljudi -” prekinula se ugledavši u ogledalu iza sebe Douglasa kako se smiješi. *On* nije nimalo sumnjao. “Treat će nas još neko vrijeme”, izjavi on, s bezbrižno radosnom sigurnošću. Bio je u košulji i naramenicama pa podiže bradu kako bi svezao čvor svoje crne kravate.

“A što je s Olivijom”, upita ona primirena u pogledu svojih sinova. Douglas ni za nju nije bio nimalo zabrinut - udat će se u obitelj kakva je i njezina vlastita za nekog poput svoje braće i postati kao -

“Gospođa Crawford?”

Douglas se opet nasmiješi: “Ne nego kao Olivia - ne pristajem ni na što manje od toga.”

“O, Olivia nije dobra”, reče ona s iznenadnim dubokim uvjerenjem, čak s nekom vrstom gađenja prema samoj sebi. On ne opazi promjenu tona - nasmije se pa reče: “Dovoljno je dobra za mene. Ali kad joj je opet pokušao poljubiti rame, ona brzo ustade pa stade

navlačiti haljinu preko glave. "Oni će uskoro biti ovdje", reče. "Bolje da kreneš."

Dala je iznijeti stol u vrt i postavila ga tako da je izgledao vrlo dekorativno. Gospoda su znala cijeniti njezinu ženstvenu ruku. Opustiše se premda je bilo vruće, a oni naravno u večernjim sakoima. Razgovarali su o odsutnim damama. Vijesti iz Simle bile su dobre: ljetnikovac Kozja krv ispunio je očekivanja, a vrijeme bijaše tako pro hladno da su jedne večeri čak zapalili vatru! Ne toliko zato što bi to bilo potrebno (priznala je gospođa Crawford), koliko zato što je užitak vidjeti je i slušati kako huči u velikom toplom ognjištu.

Major Minnies reče: "To je užitak bez kojeg ovdje dolje možemo." Obrisa je lice koje je blistalo od znoja. Unatoč tome, smiješio se, zadovoljan. Podiže čašu Oliviji u čast. "Dugujemo zdravicu našoj domaćici koja je ostala s nama u ovim vatrenim mukama."

"Jest, zaista" i "Svakako" reče Crawford također joj dižući čašu. Isto učini i Douglas. Olivia vidje kako joj se njihova tri lica zadovoljno smiješe. "O, besmislica", promrmlja ona i pogleda svoju ruku koja je ležala na stolnjaku. Osjećala se obavijena njihovim divljenjem i zahvalnošću. Svi su pili hladno vino. Mjesec je izašao iza kuće, tako da je sve izgledalo kao silhueta na pozornici. Iz nje su u redu izlazile sluge noseći jelo za jelom. Vrt bijaše ispunjen ljetnim mirisima jasmína i kraljice noći. Na njegovu najudaljenijem kraju šćućurene uza zid bile su nastambe za poslugu iz kojih su se čuli prigušeni, ali postojani zvuci.

"Što je s tobom Minnies", upita Crawford. "Kad ćeš nas ostaviti zbog svježije klime?" Kad major odmahnu glavom, on suosjećajno reče: "Naš prijatelj još je u igri, zar ne? Zla kob."

"O, ja sam se na to naviknuo", dobroćudno će major. "Osim što bih želio da se sve to ne događa baš u ovo godišnje doba. Jadna Mary. Nismo zajedno bili na odmoru u Simli, da vidim, da od devetnaeste. Prije dvije godine imali smo naravno aferu Cabobpur, a ove godine ...", učinio je kretnju pretpostavljajući da svi znaju što je bilo ove godine. Naravno i isuviše su dobro znali, svi osim Olivije koja se nervoznim glasom odvaži: "Je li to još uvijek taj strašni Dan muževa vjenčanja?"

"Ne, draga gospođo", odvrati major Minnies. "Dan muževa vjenčanja došao je i prošao. Ovoga puta prošli smo relativno jeftino:

samo šest ubijenih i četrdeset i tri ranjena. Budimo zahvalni za sitne milosti, amen - i jest, molimo se i za to da se iz ove razbojničke afere izvučemo bez isuviše štete ... Sad", nastavio je, "ne bih rado bio u koži toga momka."

"Koži kojeg momka", upita Olivia, pa dovikne Douglasu preko stola: "Dragi, što radiš, daj im reci neka donesu drugu bocu."

"Oprosti, oprosti, oprosti", reče Douglas otrgnuvši se od razgovora da bi dao znak glavnom slugi.

"Našeg prijatelja", reče major Minnies.

"Ozbiljno na to gledaju, zar ne", reče Crawford.

"Vrlo ozbiljno. Nastojao sam u svojim izvještajima upotrijebiti umjerene riječi, ali, dođavola, nije lako biti umjeren kad moraš prisustvovati i gledati kako priznati vladar postaje razbojnički vođa."

"Razbojnički vođa", poviče Olivia. To joj je zaista izletjelo od zaprepaštenja, i ona brzo pogleda Douglasa: no on nije ništa opazio, i sam je bio isuviše ozlojeđen, a sva mu pažnja bijaše usmjerena na majora Minniesa.

"Svi, naravno, znamo da je momak bankrotirao", reče major. "To nije ništa novo. Ono što jest novo, jest da je iscrpivši materijalno svoje nesretne podanike manje više zakonitom otimačinom, sad prešao na surovije metode. Zapravo, da isuviše ne okolišam, na izravnu pljačku."

Zašutio je kako bi se pribrao. Bio je istinski bijesan. Ostali su šutjeli. U nekom drvetu probudila se ptica i zakričala. Možda je sanjala zmiju, a možda je i bila zmija.

"Zavidim vama momcima u pokrajini", nastavi major Minnies. "Imate posla samo s pokućarima i seljacima koje je moguće - dakle - kako da kažem - urazumiti. Obuzdati."

"Neki od njih sasvim su pristojni momci", potvrdi Crawford.

"Sasvim", reče major. Opet je morao savladati neki snažan osjećaj prije nego što je mogao nastaviti. "Jedno sam vrijeme trebao savjetovati maharadžu od Dhunga. Bilo je to kad je gradio svoju novu palaču - možda ste je vidjeli? Morali ste o njoj barem čuti, izazvala je veliku graju. Trebala je biti novi Versailles, a ispala je najstrašniji mišmaš, s krovovima u obliku bibernice na dorskim stupovima, ali ne radi se o tome, već o tome da u vrijeme dok je njegovo veličanstvo gradilo, monsuni nisu zapuhali dva puta

zaredom, pa je Dhungu, zajedno sa svim okolnim pokrajinama, zaprijetila glad. Njegovo veličanstvo bilo je isuviše zaposleno da bi to opazilo, ili da bi slušalo bilo koga od nas. Morao sam se nagnjaviti čak i da dođem do njega, bio je uvijek toliko zaposlen ljudima koje je uvezao iz Europe. Bili su tu arhitekt, dekorater i krojač, molim lijepo, iz Beča (za zavjese), također neki šampion u plivanju - žena - da otvori podzemno plivalište. ... Kad sam napokon uspio izliti svoju jadikovku u njegovo nesretno uho, nazvao me starim mućkarošem. Volio je taj izraz - bio je u Etonu. 'Vi ste, majore, stari mućkaroš', kazao je. A zatim se uozbiljio i ispravio do svoje pune visine, a to je bilo gotovo metar i po i rekao: 'Nevolja s vama, dragi moj momče, žao mi je što vam to moram reći, jest da nemate vizije. Uopće nikakve vizije.' Nažalost pokazalo se da sam je ipak imao, barem donekle - u svakom slučaju više nego on - jer došla je glad. Sjećate se 1912."

"Strašno", reče Crawford.

"Jedno se može reći Dhungu u prilog", nastavi major Minnies. "Bio je budala. Gore je kad to nisu. Kao naš prijatelj. Kad ih je priroda velikodušno obdarila pojavom, pameću, ličnošću, svime; i onda ih gledati kako propadaju. ... Što je, draga gospođo? Vi nas ostavljate?"

"Vašoj rakiji i cigarama."

Tri muškarca bijahu na nogama promatrajući je kako prelazi mjesečinom obasjanu tratinu. Ona uđe u kuću, ali ne u salon kamo joj sluge bijahu donijele kavu. Pope se na terasu pa se zamišljeno nasloni na ogradu. Mogla je vidjeti trojicu muškaraca još za stolom, dolje ispod. Vjerojatno su sad, kad je ona otišla, slobodnije razgovarali - o Nawabu i o njegovim tajnovitim nedjelima. Osjećala se neobično, čudno. Pogleda iza male slike u svom vrtu, slike trojice Engleza u večernjim sakoima kako otpuhuju dim iz svojih cigara dok oko njih švrljaju sluge s bocama. Vidjela je mjesečinom obasjanu kuću Saundersovih, zatim toranj crkvice i grobove na groblju, a iza toga ravan krajolik što ga je tako dobro poznavala, kilometre sivosmede zemlje koja je vodila u Khatm.

* * *

12. lipnja. Dobivam pisma od Chida. Bila sam iznenađena kad sam dobila prvo, jer nisam mislila da je on tip koji se osvrće i sjeća

ljudi. Pismo nije počinjalo osobnim pozdravom nego crnim slovima: *Jai Shiva Shankar! Hari Om!* Pisao je: Svjetlo oko našeg tijela jest ono što upravlja našim duhom. Čist postojan, bezazlen duh mjesto je savršene SREĆE. Prema tome savršen ČIST POSTOJAN I BEZAZLEN duh - jest nebo." Tako se nastavljalo u većem dijelu pisma, osim što je negdje u sredini napisao: "Ovdje smo u Dharmsali. Čisto mjesto osim svećenika koji nas nastoji prevariti i opljačkati." I na kraju još jedan redak: "Zaboravio sam svoj lončić za vodu. Pošalji ga za mene na adresu *Y Shri Krishna Maharaj Temple Dharmsala*, hitno i *preporučeno*."

Pisma koja su slijedila, ravnala su se prema istom obrascu: mnogo filozofiranja, a negdje u sredini nekoliko redaka koji su odgovarali činjenicama (obično o tome kako je "prevaren ili opljačkan") i na kraju neka zamolba. Zanimljiva su to svjedočanstva i ja ih zajedno s Olivijinim pismima čuvam u ovom stoliću. Jedna drugima neobično su društvo. Olivijin rukopis jasan je i skladan premda se čini da je pisala vrlo brzo, kako su joj dolazile misli i osjećaji. Sva njezina pisma naslovljena su na Marciju, ali zapravo zvuče kao da ona razgovara sama sa sobom, toliko su osobna. Chidova pisma posve su bezlična. I uvijek piše na onim bezličnim poštanskim obrascima koji kao da zajedno s umrljanim i nečitkim dopisnicama sačinjavaju veći dio pošte koja putuje s jednog kraja Indije na drugi. Uvijek izgledaju kao da su prešla velike udaljenosti i prošla kroz mnogobrojne ruke upijajući usput mrlje i mirise. Olivijina pisma - starija od pedeset godina - izgledaju kao da su jučer napisana. Istina je da je tinta blijeda, ali to je možda zbog kvalitete koju je upotrebljavala, kako bi se slagala s nježnom bojom i mirisom jorgovana svog papira za pisanje. Miris kao da je još zaostao. S druge strane Chidova zgužvana pisma kao da su upila sve mirise svojstvene Indiji, začine, urin i betel.

Inder Lal uvijek je nestrpljiv da čuje Chidova pisma. Uveče dolazi k meni u sobu kako bih mu ih mogla pročitati. Dopada mu se sva ta filozofija. Kaže mi kako je Chid vrlo stara duša koja je prošla kroz mnogobrojne inkarnacije. Većinu njih provela je u Indiji, pa se Chid zato u ovom životu vratio. Ono što Inder Lal ne shvaća jest zašto sam ja došla. Ne smatra da sam bila Indijka u bilo kojem od prošlih života, zašto bih prema tome dolazila u ovom?

Nastojim mu objasniti. Pripovijedam mu kako su mnogi od nas umorni od zapadnog materijalizma, pa čak i ako nas duhovna poruka Istoka osobito ne privlači, dolazimo u nadi da ćemo ovdje naći jednostavniji i prirodniji način života. To ga objašnjenje vrijeđa. Doživljava ga kao ruganje. Kaže zašto bi ljudi koji imaju sve - automobile, hladnjake - dolazili u takvo mjesto gdje nema ničega. Kaže da ga je zbog njegova načina života preda mnogom često sram. Kad pokušam prosvjedovati, još se više uzruja. Kaže kako je potpuno svjestan kako bi prema zapadnjačkim mjerilima njegovu kuću baš kao i njegovu hranu i način na koji jede smatrali primitivnim i neodgovarajućim - štoviše, takvim bi smatrali i njega samog zbog njegova neznanstvenog duha i nepoznavanja modernog svijeta. Jest, on vrlo dobro zna kako na svim tim područjima daleko zaostaje, i što se toga tiče ja imam puno pravo da mu se smijem. "Zašto se ne bi smijala", kaže on, ne dajući mi priliku da išta odgovorim - i njemu je samom često do smijeha kad pogleda oko sebe i vidi prilike u kojima ljudi žive i njihovo praznovjerje. Tko se ne bi smijao, kaže, pokazujući kroz prozor kuda upravo prolazi jedan od gradskih prosjaka, dječak između dvanaest i dvadeset godina, koji ne može stajati uspravno, već osakaćeni donji dio tijela vuče po prašini - tko se ne bi smijao, pita Inder Lal, kad vidi takav prizor.

U takvim trenucima sjetim se Karima i Kitty. Išla sam ih posjetiti u Londonu neposredno prije nego što sam krenula u Indiju. Karim je Nawabov nećak i nasljednik, a Kitty njegova žena također iz neke indijske kraljevske (ili točnije bivše kraljevske) porodice. Kad sam telefonirala Karimu i kazala mu kako putujem u Indiju istraživati nešto iz povijesti Khatma, pozvao me da dođem u njegov stan u Knightsbridgeu. Sam je otvorio vrata. "Bok", rekao je. Bijaše izvanredno zgodan mladić odjeven po zadnjoj modi iz londonskih butika. Pitala sam se je li uopće sličan Nawabu. Vjerojatno nije, budući da je vrlo vitak, gotovo mršav, nježnih crta lica i duge kovrdžave kose, dok za Nawaba kažu da je u mladosti bio dobro razvijen čovjek odlučnog, štoviše grabežljivo ptičjeg izraza lica.

Karim me uveo u sobu punu ljudi. Najprije pomislih da se održava neka zabava, ali kasnije uvidjeh da su svi samo navratili. Bilo je to Karimovo i Kittyino društvo. Većina ih je sjedila na podu koji bijaše pokriven jastucima, jastučićima i pokrivačima. Sve je bilo indijsko

uključujući većinu nazočnih. S vrpce je svirao sarod - nitko nije slušao, ali bila je to dobra kulisa njihovu razgovoru koji se vodio visokim, štoviše ptičjim glasovima. Kitty se sklupčala na crvenom i zlatnom naslonjaču koji je nekada bio ljuljačka, pričvršćenom o strop dugim zlatnim lancima. I ona bijaše elegantno odjevena u nemarnu londonsku odjeću - hlače i svilenu košulju - a nosila ju je jednako otmjeno kao sari: to je možda bio učinak njezinih vrlo vitkih udova, struka i vrata, udruženih s iznenađujuće raskošnim bokovima. I ona je kazala "Bok", te neodređeno mahnula rukom po sobi promrmljavši: "Sjedni."

Nikad nisam uspjela razabrati tko su bili svi ti ljudi, i jesu li svi živjeli u Londonu ili su samo došli u posjet. Stekla sam dojam da su prilično nesmetano putovali tamo-amo, pa ponekad ne bih znala govore li o nečem što se dogodilo u Bombayu ili u Londonu. Čini se da bijahu uvelike zaokupljeni prodavanjem, te su znalački raspravljali o tome koje se obiteljske dragocjenosti mogu sigurno iznijeti iz Indije u ručnom prtljagu, a koje treba prenijeti drugim sredstvima.

Jedini Englezi osim mene bili su jedan bračni par po imenu Keith i Doreen. Izgledali su veći, jači i grublji od ostalih ljudi u prostoriji i žudno su - čak čini mi se pohlepno - slušali razgovor o porodičnom blagu. Rekoše mi da su dizajneri, te da namjeravaju proizvoditi odjeću za butike, izrađenu isključivo od indijskih tkanina. Udružiti će se s Kitty i Karimom. Karim će im pomagati svojim vezama, a Kitty će uskočiti na stvaralačkom polju. Ona je, rekoše, vrlo nadarena.

Karim se sklupčao na jastuku do mojih nogu. Podigao je prema meni svoje lijepe oči i kazao: "Moraš nam pričati o svojim istraživanjima." Kad rekoh da me osobito zanima njegov ujak, prijašnji nawab, kazao je: "Zar nije bio nestaško?" Svi se nasmijaše. Rekoše kako je u ono vrijeme bilo mnogo nestašnih dječaka. Zaredaše pripovijesti. Svi kao da su imali rođake koji su sudjelovali u sablaznima po londonskim hotelima, koji su bili svrgnuti zbog stravično lošeg vladanja, koji su spiskali porodično bogatstvo, umrli od pića, droge ili otrova što su im ga dala njihova vanbračna braća. Govorili su o tome s nostalgijom: "Kažite što hoćete", zaključio je jedan od njih, "ali ti su dani imali svojih draži."

Otuda predoše na razgovor o sadašnjosti koja nije imala nikakvih draži. Indija je, naravno, bila dom, ali postalo je toliko nemoguće u

njoj živjeti da su uglavnom morali ostajati u inozemstvu. Svi među njima, međutim, žudjeli su da služe Indiji, a to bi i učinili da nije bilo nepopustljivog stava sadašnje vlade. O tome su mogli ispričati mnogo loših iskustava. Jedna djevojka ispriča kako je njezina porodica pokušala njihovu palaču pretvoriti u hotel. Nalazila se u lijepom slikovitom kraju s mnogobrojnim znamenitostima koje bi mogle zanimati turiste iz cijelog svijeta, i neki strani ulagači bili su vrlo zainteresirani za pothvat. Ali indijska vlada tražila je dozvole za sve, a zatim odbijala izdati te dozvole. Palača je, na primjer, bila stara, sagrađena u devetnaestom stoljeću, te je, naravno, da bi bila udobna suvremenim turistima, trebalo uvesti svakovrsne moderne sanitarne uređaje. Teško da ste mogli očekivati, kazala je, kako će današnji turist sjediti na drvenom zahodu! Ali pokušajte tu jednostavnu stvar objasniti tajniku indijske vlade, koji zna samo jednu riječ, a ta je *ne*. Na kraju su se strani ulagači obeshrabrili i otišli drugamo. Sad palača stoji ondje napuštena, a krov se uleknuo tako da porodica nije imala drugog izbora nego da skupi sve svoje stvari za dražbu u inozemstvu. Bili su tu neki predmeti neprocjenjive vrijednosti - među njima zlatna kočija u kojoj se bog Krišna jednom godišnje vozio u procesiji - i *postigli* su dobru cijenu. Ali, naravno, kao što je svatko znao, trebalo je platiti toliko posrednika - trgovce i dražbovatelje i ljude koji su uredili da se stvari iznesu iz Indije.

Karim mi reče kako se i on morao riješiti većine dragocjenosti iz palače u Khatmu. Da su ostale ondje, uništili bi ih bijeli mravi i gljivice. Postojala je velika zbirka minijatura, ali nitko nije za nju mario. Nikad nije bila katalogizirana, a držali su je u podzemnim prostorijama zamotanu u ponjave. Sad ih je nasreću većina prodana stranim kupcima, premda je Karim zadržao neke - ne toliko zbog njihove vrijednosti, koliko zbog porodičnih uspomena.

“Dođi, pokazat ću ti.” Skočio je graciozno odmotavši svoje duge noge i odveo me u drugu prostoriju. Ta je izgledala kao dražesna, donekle egzotična dnevna soba, puna sagova i obojenog pokućstva, no Karim izjavi kako je to tek mali smrdljivi stari brlog kamo on i Kitty vole doći da se opuste. Tu sam - uokvirenu zlatom na tapetama Karimovog i Kittynog brloga - prvi put ugledala palaču u Khatmu. Bila je drukčija nego što je sada, no to je možda i zbog umjetnikove

stilizacije. Sve je bilo u draguljima: cvijeće u vrtu, kapljice vode u vodoskoku.

Slike su prikazivale prinčeve i princeze pri raznovrsnim ugodnim zanimanjima. Prinčevi su izgledali kao Karim, a princeze kao Kitty. Svi su nosili mnogo nakita. Karim mi reče kako je većina obiteljskih dragulja odavno nestala - upravo je Nawab za koga se zanimam, uglavnom odgovoran za njihov nestanak. Uvijek mu je trebalo novaca i nije mario kako do njega dolazi. Vodio je prilično razuzdan život - bijaše tu svakojakih sablazni - čak, možda sam čula, s nekom Engleskinjom u Indiji, ženom službenika indijske državne uprave.

“Da”, rekoh pa predoh na iduću sliku. “To je”, objasni mi Karim, osnivač njihove loze, Amanullah Khan (onaj koji se bijaše sklonio kod Babe Firdausa). Na slici je izgledao prilično pristojno - u cvjetnoj halji, ružičastom turbanu, dugih brkova, pušio je nargilu. “Ali”, reče Karim, slika ga je prikazivala pod kraj života, kad mu je osvojena zemlja bila priznata ugovorom s Istočno-indijskom kompanijom. Prije toga živio je uglavnom u sedlu i posjedovao malo toga, osim mača i skupine sljedbenika jednako divljih kao što je bio i sam.

“O, on je bio ličnost”, reče Karim, govoreći o Amanullahu Khanu s jednakim divljenjem kao što je to uvijek činio i Nawab. “Bio je vrlo malen i zdepast i imao je krive noge od neprestanog sjedenja na konju. Svi su ga se bojali zbog njegove prijeke ćudi. Kad bi se napio, postajao bi svadljiv, a jednom kad mu je jedan od njegovih drugova koji su s njim pili proturječio, toliko se ražestio da je dohvatio mač i tom jadniku odsjekao ruku. Naprosto tako, jednim udarcem. *Silan momak*. Mnogo je priča o njemu, a ljudi o njemu još uvijek pjevaju pjesme - narodne pjesme i slično. Porodica je bila ondje od 1817. godine, a to je kad smo postali nawabima, pa kad bih mario za to da se kandidiram za Skupštinu, vratili bi me brzinom munje. Ponekad mislim da bi mi se to svidjelo - čovjek je napokon Indijac i želi služiti svojoj zemlji i tako dalje - ali znaš, kad god odemo u Khatm, Kitty pokvari želudac zahvaljujući vodi. A tamo, naravno, nema pravog liječnika, pa što da onda radimo, moramo se vratiti u hotel u Bombayu najbrže što je moguće. No sad razmišljamo o kupovini stana u Bombayu zbog toga posla što ga počinjemo s Keithom i Doreen. Kitty je mnogo proučavala drevne indijske slikarije iz Ajante i

sličnih bajkovitih mjesta, i na tom će se temeljiti njezini nacrti, pa vidiš da ćemo služiti svojoj zemlji, zar ne, uvozom i izvozom?”

Gledao me očima koje bijahu duboke i čeznutljive (vrlo slične Inder Lalovim kako ću kasnije otkriti). Poslije tog jednog posjeta nisam ga više sreća, pa premda ponekad ovdje o njemu mislim, teško je njega i Kitty uklopiti i u Khatm i u Satipur; pa čak i u ono što sam ja vidjela od Bombaya.

1923.

Sad više nije Harry bio taj koji bi dolazio po Oliviju, već samo kola i vozač. Harry nije bio dobra zdravljia. Govorio je kako ne može podnijeti vrućinu ni hranu iz Nawabove kuhinje. Uvijek se žalio na želudac, premda je Nawab na sebe preuzeo da naručuje njegove obroke, a samo je šefu kuhinje, obučenom u Europi, bilo dopušteno da ih pripravlja. Ali nijedan od njih nije, čini se, odgovarao Harryju.

Boravio je uglavnom u svojim odajama, a Olivia ga je ondje posjećivala. No nije bio raspoložen prema njoj. Jednom joj je čak sasvim neuvijeno rekao: "Douglas ne zna da dolazite u Khatm, zar ne", i prije no što se uspjela pribрати, nastavio je: "Ne biste smjeli dolaziti. Ne biste smjeli biti ovdje."

"Upravo to Douglas kaže za vas", odgovorila je. "Ali meni se čini kako vam ovdje zapravo i nije tako loše."

Bacila je pogled na ono što gaje okruživalo da pokaže što misli. Nawab je dao Harryju najljepše gostinske sobe. Bijaše to niz mramornih odaja s rešetkastim prozorima koji su gledali na vodoskoke i ružičnjake. Bijahu dražesno opremljene s nekoliko vrlo finih komada europskog pokućstva. Samo su slike na zidu bile indijske. Potjecale su iz Nawabove obiteljske zbirke minijatura i bile su uglavnom erotske naravi - prinčevi koji se zabavljaju u sjenicama, kraljevne kako se pripremaju za bračne užitke.

Harry reče: "Jeste li nešto opazili? Da vas nikad ne vodi k Begum i njezinim damama?"

"*Bila* sam kod njih, hvala." Usiljeno se nasmijala: "Bilo je naporno."

"Ipak", reče Hary, "to je neučtivost."

"Prema kome?"

"Prema vama, prema vama."

Oboje zašutješe, a onda on reče: "Svadio sam se s njim zbog toga ... zbog vas. Izravno sam ga pitao -"

"Što?"

"Zašto nikad ne povedeš Oliviju - gospođu Rivers - u posjetu Begum? On ..."

"Što", upitala je opet.

"O", reče Hary, "znate kakav može biti kad na nešto ne želi odgovoriti. Smije se, a ako ustrajete, napravi da se osjećate kao

budala, ili izvještačeni i glupi što postavljate takva pitanja. U tome je vrlo vješt.”

“Ne *želim* posjetiti Begum”, reče ona igrajući se narukvicom, pa nastavi: “Dolazim ovamo da bih bila s vama - i s njim naravno - mislim kao s vašim prijateljem. S obojicom. Ne mogu prijateljevati s njima, zar ne? S nekim koji ne govori istim jezikom. ... Uživam u tome što sam ovdje. Uživam u vašem društvu. Dobro se provodimo. Ne gledajte tako, Harry. Sad ste kao i svi ostali: izazivate u meni osjećaj da ne *razumijem*, da ne poznajem Indiju. Istina je da je ne poznajem ali kakve to ima veze? Ljudi ipak mogu biti prijatelji, zar ne, ma i bila to i Indija.” Sve to izrekla je na brzinu. Nije željela da joj se odgovori, objašnjavala je svoj položaj za koji je osjećala da je ispravan. Zatim upita: “Što je sve to s razbojnicima, Harry? ... Recite mi”, dodala je kad joj on nije odgovorio.

On uzdahnu pa nakon nekog vremena reče: “Iskreno rečeno, Olivia, ne znam. Mnogo se toga događa, a ja o tom radije ne bih ništa znao. O, osjećam se bolesnim. Strašno.”

“Je li to želudac?”

“I on. I ta prokleta, prokleta vrućina.”

“Ovdje unutra je svježije. Ugodno je.”

“Ali vani, vani.” On zatvori oči.

Ona ode do prozora. Sunce je žeglo, naravno - zlatna kupola Nawabove mošeje odašiljala je zasljepljujuće zrake - ali tratine su svjetlucale zeleno, a vodoskoci, lomeći sunčeve zrake, blistali svjetlom i vodom. U daljini iza biserno sivih zidova palače, ležao je grad bijedno se protežući porušenim krovovima, a iza toga jalova zemlja: ali čemu gledati tako daleko?

Nawab uđe - na vršcima prstiju: “Ne smetam? Molim vas recite mi ako smetam, pa ću odmah pobjeći.” Pogleda Harryja istraživački zabrinuto, a zatim se obrati Oliviji: “Kako vam se čini? Što mislite? Pozvao sam liječnike, ali on ne voli naše indijske liječnike. Misli da su oni - što misliš, Harry?”

“Šarlatani.”

“Smiješno”, nasmiješi se Nawab. “Dr. Puri iz Chhatra Bazaara diplomirao je na Ludhiana koledžu - on je visoko kvalificirana osoba

“On je vrač”, prekine ga Harry.

“Smiješno”, opet se nasmiješi Nawab i sjedne na rub naslonjača na kojem je počivao Harry. “Želimo da ozdraviš brzo, brzo. Nedostaješ nam. Bez tebe je vrlo dosadno - zar ne, Olivia?” I okrenu se kako bi je izravno pogledao, kao da i nju želi obuhvatiti svojim zaklonom ljubavi i brige.

“Raspitivala se o razbojnicima”, reče Harry.

Budući da su Nawabove oči u tom času tako potpuno gledale u njezine, ona u njima ugleda izraz za koji bi se on obično bio pobrinuo da ga sakrije. Još nekoliko sekundi istraživao je njezino lice. Zatim se okrene i reče blagim glasom:

“Nadam se, Olivia, kad budete željeli nešto saznati - ako vam se nešto čini neobičnim - da tada to nećete pitati Harryja ili nekog drugog, nego isključivo mene.” Nagnuo se naprijed: “Tko vam je kazao? Što su rekli? Ne, morate mi reći. Ako mi ne kažete, kako da se branim od mogućih kleveta. Morate mi pružiti priliku.”

Harry reče: “Što tražiš od nje - da ti donosi izvještaje iz državnih nastambi u Satipuru? Da bude tvoj špijun?”

Nawab se opet zavalio natrag. Spustio je pogled kao da se srami. Reče poniznim tonom: “Nadam se da ne vjerujete da bih ja to učinio, Olivia.”

Ona odmah poviče: “Naravno da ne vjerujem! Kako ste to mogli i pomisliti.” I prijekorno pogleda Harryja.

Nedjeljom uvečer Douglas i Olivia običavali su šetati grobljem. Ruku pod ruku prolazili su stazama između grobova, zastajkujući da bi pročitali natpise, tako da su im imena mrtvih postala poznata. Olivia je te nedjeljne šetnje nazivala posjetama, no Douglas se zbog njih ispričavao. Govorio je kako je sramota da je jedina zabava koju joj može ponuditi šetnja grobljem. “Sjeti se Marcije”, rekao je pokajnički, “u veselom Parizu.”

“Budalice.” Ona mu stisnu ruku. “Gdje misliš da bih radije bila?” Stajali su kraj groba mladog poručnika - E. A. Edwards iz pedeset i četvrte, koji je pao s trojicom svojih drugova oficira na čelu svojeg puka 11. svibnja 1857., u 29. godini života. Postao je Olivijin osobit prijatelj, jer joj se bijaše dopao natpis: *Kao vojnik uvijek spreman poći kamo ga je dužnost zvala, poslušan sin, brižan i nježan otac, ali najistaknutiji u nježnom karakteru muža.*

“Baš kao ti, mili”, reče ona Douglasu, stišćući mu opet ruku. Nakon nekog vremena dodade: “Samo što još nisi brižan i nježan otac.”

“Ali bit ću”, obeća on.

“Naravno da ćeš biti.”

Činjenica je, međutim, bila da ona nikako da zatrudni. Počela se brinuti: Je li nešto naopako? To nije mogla vjerovati. Bijaše uvjerenjena kako je par kao što su ona i Douglas predviđen da ima djecu, da bude osnivačem lijepo loze. I on je bio u to uvjeren. Ponekad je mislila da bi to moglo biti iz psihičkih razloga - jer bijaše tako uplašena svom tom dječicom na groblju, umrlom od malih boginja, umrlom od kolere, umrlom od trbušnog tifusa.

Donijela je nekoliko cvjetova za djetešce Saundersovih. Kleknu kako bi ih položila do nogu talijanskog anđela. Kad je ustala, lice joj je blistalo. Prihvati Douglasovu ruku i šapnu mu u uho: “Zaželjela sam nešto ... znaš onako kako to čine u svetištu Babe Firdausa na Dan muževa vjenčanja.” Oboje se nasmijaše, no ona se zatim uozbilji pa upita: “Douglase, što je to s razbojnicima?”

“Postoji družina koja operira oko Khatma. Teroriziraju zabačena sela - pljačkaju, otimaju, a tu i tamo i ubijaju.”

“Strašno.” Zatim dodade: “Ali kakve *on* ima veze s tim?”

“Naš prijatelj? U tom i jest stvar. Općenito se misli kako ih on skriva dobivajući za tu zaštitu dio za uzvrat.”

“To ne može biti”, reče Olivia.

Douglas se nasmija njezinoj bezazlenosti. Nastaviše šetati. On joj pokaza još nekoliko grobova Pobune, ali nju to više nije zanimalo.

Ona reče: “Ali on je *vladar*. Zar bi se tako povezao s bandom pljačkaša? On je ipak princ.” Kad Douglas prasnu u smijeh, ona izjavi prilično uvrijeđenim glasom: “Ima čak i nekakvu englesku plemićku titulu.”

“O da, ima on svašta. ... Gle, još jedan ubijen 11. svibnja, 1857.: poručnik Peter John od Cliftona, Bristol. Mora da je pao u istoj bici kao i poručnik Edwards. Bio je ustanak u Satipuru, ohrabren tadašnjim radžom od Satipura, koji se pridružio pobunjenicima, što je kasnije skupo platilo. Suprotno svojem susjedu u Khatmu, pradjedu našeg prijatelja, koji je ostao 'lojalan', pošto je provjerio kojoj je strani bolje ostati lojalan. Tako je dobio englesku titulu i sve ostale ukrase. Bistar momak.” Pažljivo je iščupao nešto korova iz groba poručnika

Lislea. Nije ga bilo mnogo - grobovi su bili izuzetno dobro održavani. Bijahu iznajmili stalnog čuvara, a gospodin Crawford redovito se osobno dolazio uvjeriti kako se engleskim mrtvima odaje dužno poštovanje.

“Osim svega ostaloga”, reče Olivia promatrajući Douglasa kako čupa korov, “njemu nije potrebno da se priključi skupini pljačkaša, zar ne? To je smiješno. Mislim, napokon, mora da je bogat... Prestani s tim.”

“Ali to je korov.”

“O, zaboga pođimo. Ovo me mjesto zamara.”

Douglas ustane i ispraši koljena svojih hlača. Sad je on izgledao uvrijeđen. “Mislim da si kazala kako ti se ovdje dopada.”

“Dopada mi se drveće.”

Okrene se i krene niz stazu. Nije željela da vidi kako je i on i mrtvi junaci razdražuju. Ali morala ga je još nešto pitati pa stane i pričeka da je on sustigne. “Kakva vrsta razbojnika, upita.

“Ne želim o tome govoriti”. Douglas poprimi svoj izraz dosade. Zurio je preda se kao vojnik na paradi. Pode ravno prema izlazu.

Sad je Olivia bila ta koja je zaostajala. Ona opet zastane kraj groba Saundersovih kako bi ponovno aranžirala svoje cvijeće. Ostade ondje. Smračivalo se, skupljale su se sjene. Tuga joj ispuni srce. Nije znala zašto: možda zato što ne rada. Mislila je da bi, kad bi imala dijete - jednog plavokosog i plavookog dječaka - sve bilo u redu. Bila bi mirna, a i složna s Douglasom, te o svemu mislila jednako kao i on.

“Hajde sad”, pozove je Douglas mrzovoljnim glasom. “Smračuje se.”

Ona poslušno ustane ali idućeg trena - nije znala kako joj se to desilo - ponovo pade na koljena i pokri lice rukama. Nad njom se bjelasao anđeo. Zadnje ptice meškojljile su se u drveću prije nego što su zaspale. Nije bilo drugog zvuka. Olivia je tiho plakala. Onda začuje Douglasove korake kako škripe duž staze dok joj se vraćao. Ali i on je šutio dok je stajao nad njom čekajući.

“Oprosti”, reče ona nakon nekog vremena. Maramicom očisti nos i obrisa oči. Ustala je, ali on joj nije pomogao. Pogleda mu u lice - u sve guščoj tami mogla je tek razabrati kako svijetli nad njom poput

anđela. Stajao je prav i ukočen. Reče: "Trebalo je da odeš u Simlu. Vrućina te uništava."

"Zar je to to", reče ona, i bi joj drago što ima izliku.

* * *

15. lipnja. Jedna od gradskih prosjakinja vrlo je stara žena: barem tako izgleda, ali to je možda zbog života u oskudici. Ne traži milostinju, ali kad je gladna stoji ispružene ruke. Nikad ne vidim da s nekim razgovara premda živi u gradu. Čini se da nema stalnog prebivališta. Ponekad je vidim uz činovničke nastambe, ponekad kraj kraljevskih grobnica, ponekad u bazaru i uličicama oko njega. Vuče se u svojim ritama, a kad se umori, čučne ili legne ma gdje bila, tako da je ljudi koji prolaze moraju obilaziti.

U zadnjih nekoliko dana, međutim, viđala sam je na istom mjestu. Iza naše kuće je uličica u kojoj živi naš perač rublja (ista ona uličica u kojoj sam vidjela eunuhe kako plešu). Prije nekoliko dana odnijela sam mu nešto odjeće, i nisam sigurna, ali mislim da je tada ležala ondje. Svakako sam je opazila kad sam se vratila po odjeću. Bilo je nešto u načinu na koji je ležala što je privuklo moju pažnju. Uličica završava zemljištem na kojem živi čovjek u kolibi sa dva bivola. Baš pred njegovom kolibom gradska uprava podigla je betonsko spremište za otpatke, ali većina ljudi ne vidi nikakvog smisla u tome da svoje smeće baca unutar betonske ograde, pa tako ono leži unaokolo stvarajući malu uzvisinu. Razlog zašto sam opazila prosjakinju bijaše u tome što je ležala na rubu te hrpe smeća. Pomislih da je mrtva, ali shvatih kako to ne može biti budući da se nitko iz ulice nije na nju obazirao. Životinje koje su njuškale po smeću također se nisu obazirale. Jedino su se muhe nadvile nad nju u čunjastoj formaciji.

Perač nije bio kod kuće, a žena mu je bila zauzeta domaćim poslovima kao i time da drvenim štapom miješa rublje stavljeno da se kuha. Kad sam joj spomenula nazočnost prosjakinje, nije imala vremena da me sasluša. Nije ga imao ni ugljar koji živi u otvoru susjednog zida, ni čovjek s bivolima. Kad sam ih upitala koliko je dugo ondje, nešto su nejasno promrmljali. Sijevnu mi da ona možda

jest mrtva, a ničiji posao nije da je odveze. Nije bio ni moj, pa odoh kući noseći svoje rublje.

Kasnije sam se pitala što mi je bilo da se nisam potrudila da joj priđem i provjerim je li živa ili mrtva. Rekoh za nju Inderu Lala, ali on bijaše zauzet pripremama za odlazak u ured. Htjela sam da pođe sa mnom i da je vidi, pa pođoh za njim kad je krenuo. Gurao je svoj bicikl, s posudicom za ručak privezanom za volan. Iako se veoma nećkao, uspjela sam ga nagovoriti da uđe sa mnom u uličicu. Odmah vidjeh da je ona još uvijek ondje. Zastadosmo da bismo je pogledali izdaleka. "Je li živa", upitah ga. Nije znao, a nije bio sklon istraživati. A i inače je bilo vrijeme da krene, ne može zakasniti u ured. Odlučih da moram to sama vidjeti. Zakoraknuh - Inder Lal poviče: "Ne nemoj!", pa kao upozorenje zazvoni čak i zvoncem svoga bicikla. Otišla sam do smetlišta i stala nad prosjakinjom. Oči su joj bile otvorene, stenjala je, bila je živa. Širio se grozan smrad i roj muha. Pogledah dolje i vidjeh kako iz nje kaplje tanki mlaz izmeta. Odmah pomislih na Indera Lala. Dadoh mu znak da ode, nek ode u svoj ured. Bilo mi je drago što bijaše ostao podalje. Dadoh mu znak još uzbuđenije i odlanu mi kad se okrenuo - čist u svojoj ispranoj odjeći, sa svježim skuhanom hranom u posudici na volanu. Otidoh i ja, pa kad sam prošla mimo trgovca ugljenom, rekoh: "Bolesna je." On neodređeno potvrdi. Perač rublja mogao se vidjeti kroz nadsvođeni ulaz kako u dvorištu jede. Nisam ga mogla ometati. Osjećala sam da zapravo ne mogu ometati nikoga, niti ikome prići. Po prvi sam put shvatila - *osjetila* hinduistički strah od zagađenja. Otišla sam kući i temeljito se oprala, isplahujući se opet, pa opet. Bojala sam se. Zagađenje - zaraza - kao da je bilo svugdje. One muhe lako su je mogle prenijeti s nje na mene.

Kasnije sam otišla u lokalnu bolnicu smještenu u dijelu grada gdje bijahu nastambe državnih činovnika. Bila je to stara mračna kamena zgrada - ista ona koju je vodio dr. Saunders - i premalena za gradske potrebe. Vanjski i stacionirani pacijenti preplavili su verande i hodnike i komadić travnjaka vani. Uđoh ravno u upraviteljevu sobu koja je bila velika, zračna i uredna. Glavni liječnik bijaše također uredan zgodan muškarac u bijelom mantilu i nauljenih brkova. Bio je vrlo učtiv, štoviše galantan, i ustao je iza svog radnog stola da me pozdravi i posjedne na stolac sučelice sebi. Radni stol i stolice bijahu

masivni stari komadi engleskog pokućstva, vjerojatno još iz vremena dr. Saundersa. Dr. Gopal suosjećao je s mojom pripovijesti, te reče da ukoliko je mogu dovesti, vidjet će što se za nju može učiniti. Kad sam upitala bi li bilo moguće da je dovezu ambulantna kola, reče kako su ona nažalost na popravku, te da su i inače namijenjena hitnim slučajevima.

“Ovo jest hitan slučaj.”

Liječnik se tužno nasmiješi i pogladi brkove. Postavi mi standardno pitanje: “Iz koje ste zemlje?” Premda bez sumnje vrlo zaposlen, činio se spremnim da sa mnom duže porazgovara. Stekoh dojam kako to možda želi da bi vježbao svoj engleski.

Udoše dva vanjska pacijenta noseći ceduljice. Bijahu to seljaci priprosta lica pod velikim turbanima. Pružiše ceduljice dr. Gopalu. Pod njegovim osornim ispitivanjem ubrzo se ispostavilo da su dva recepta zamijenjena, te da Meher Chand koji je patio od hemoroida uzima lijek namijenjen Bacchu Ramu koji boluje od žučnih kamenaca. Dr. Gopal brzo ispravi grešku pa otpusti pacijente koji odoše izgledajući zadovoljni.

“Događa li se to često”, upitala sam.

“Naravno. Ti ljudi ne znaju čitati, a bolničari nisu baš pažljivi. Shvaćate naš problem? Ako umire”, nastavio je, “ne dovodite je amo, tu ne možemo mnogo pomoći.”

“Ali gdje da onda umre?”

“Shvatite naš problem”, ponovi on. “Bolnica se nije proširivala više od dvadeset godina. Nemamo kreveta, nemamo osoblja, nemamo opreme”, nastavio je. Bijaše to dugačak popis teškoća. Opet sam vidjela da rado sa mnom razgovara - djelomično zato da bi vježbao svoj engleski, taj je motiv možda bio prisutan, ali i zato da bi se odteretio. “Vidjeli ste kakve bolesnike imamo, a onda i mi griješimo. Kako to izbjeći? Volio bih da imam više osoblja, pišem molbe u triplikatu, idem k ministru: kad napokon dobijem osoblje, ono je često beskorisno.” Engleski mu je bio tečan, i dobro se izražavao. Morao je mnogo toga izraziti - osjećanja mu bijahu duboka, a život težak. Pogledao me preko stola jednakim očima kao Inder Lal, žudeći za razumijevanjem.

Ono što sam najbolje razumjela bilo je to da je problem prosjakinje, želim li ga se poduhvatiti, sada moj. Razmišljala sam što da učinim.

Možda bi je još mogli izliječiti, a u tom slučaju morala bih je odvesti u bolnicu. Mogla bih unajmiti bicikl-rikšu ili kola da je odvezu onamo. Ali kako ću je staviti u vozilo? Morala bih je sama dignuti, jer ni od koga drugog ne bih mogla očekivati da se izloži opasnosti da je dotakne. Nisam bila sigurna ni da ću uspjeti nagovoriti nekog vlasnika vozila da je poveze.

Iz dr. Gopalovog ureda progurala sam se kroz krcate bolničke hodnike. Morala sam preskakati bolesnike koji su ležali na podu. "Gdje da onda umre", pitala sam dr. Gopala. U onom trenu to mi se pitanje činilo neizbježnim, ali sada to više nije bilo. Došla mi je nova misao - nova riječ, a ta je bila da je starica *nepotrebna*. Bijah iznenađena sama sobom. Shvatila sam kako se mijenjam, postajem kao i svi ostali. Pomislih i to kako za nekog tko ovdje živi i jest najbolje da bude kao i svi ostali. Možda čak ni nema izbora. Sve oko mene - ljudi i krajolik, život, živi i neživi - činilo se da me sili na takav stav.

Vraćajući se iz bolnice prođoh kraj Majine kolibe u blizini kraljevskih grobnica. Sjedila je vani pa me pozva znakom. Pogleda mi u lice i upita me što se dogodilo. Rekoh joj. Sad sam već o tom govorila s jednakom ravnodušnošću kao i svi ostali. Ali Majina me reakcija zaprepastila, jer nije bila kao u svih ostalih. "Što", poviče ona, "Leelavati? Kucnuo je njezin čas?" Leelavati! Prosjakinja je imala ime! Iznenada cijela stvar postade opet hitna. Maji se nekako osovi na noge pa odjuri u smjeru bazara zaprepašujućom brzinom za nekog tako krupnog i postarijeg. Požurih za njom da je odvedem do smetlišta. Ali kad stigismo onamo, prosjakinja bijaše otišla. Pitali smo perača, trgovca ugljenom, vlasnika bivola: svi su slijekali ramenima te govorili kako je otišla nekamo drugamo. Pretpostavljali su da je ogladnjela pa se odvukla da isprosi hrane. Osjetih se budalasto što sam napravila toliku uzbunu.

Ali Maji reče: "Znam gdje bi mogla biti." Opet krenu istim korakom isturivši laktove kako bi se lakše usmjeravala. Požurismo natrag do bazara, a zatim kroz vrata koja su vodila iz grada, dok ne stigismo do jezera za skupljanje vode, sa *sati* kamenjem na njegovoj obali. "A", vikne Maji. Ugledala ju je prije mene. Ležala je pod drvetom isto kao što je ležala na smetlištu. Potočić izmeta i dalje je izlazio iz nje, ali sada samo kapajući. Maji joj priđe i reče: "Tu si. Tražila sam te.

Zašto me nisi pozvala?” Starica je zurila u nebo, ali meni se činilo da joj oči više nisu vidjele. Maji sjede pod drvo i uze staričinu glavu u svoje krilo. Milovala ju je svojim debelim seljačkim rukama i gledala u njezino umiruće lice. Iznenada starica se nasmiješi, bezuba joj se usta otvoriše s jednakim blaženstvom prepoznavanja kao u djeteteta. Jesu li joj oči još vidjele - je li mogla vidjeti Maji kako je gleda? Ili je samo osjetila njezinu ljubav i nježnost? Ma što da je bilo, taj mi se smiješak učini čudom.

Sjedoh s njima pod drvo. Ranije toga dana puhala je osobito snažna pješčana oluja, i kao što se ponekad događa, očistila zrak tako da je sada u preostalom satu dnevnog svjetla sve blistalo. Voda u rezervoaru bila je čista kao i nebo, uznemirena na trenutak samo letećim odrazima vodomara ili drvećem koje bi svoje lišće zanjihalo u njegovu površinu. Na drugom kraju kupalo se nekoliko bivola, uronjenih tako duboko da su im se nad vodom vidjele samo glave. Bilo je mnogo mršavih živahnih majmuna koji su skakali po obali, unutra pa van, i preko *sati* kamenja.

“Vidiš”, reče Maji, “znala sam da će doći ovamo.” Nastavila je milovati staričino lice, ne samo nježno nego i nekako ponosno. Jest, kao da se ponosi njome, jer je učinila nešto osobito. Poče mi pripovijedati o staričinu životu: kako je ostala udovicom te bila izbačena iz svekrove kuće. Zatim su joj brat i roditelji umrli u epidemiji velikih boginja ostavivši je bez doma i u oskudici. “Što je drugo mogla”, govorila je Maji. “Budući da je doslovno bačena u svijet, mogla je samo od njega prosjačiti za život. U to vrijeme nije se zadržavala na jednom mjestu, nego je hodala naokolo, najčešće od jednog mjesta hodočašća do drugog, jer ona su za prosjake najunosnija. Prije otprilike deset godina došla je u ovaj grad i tu se razboljela. Oporavila se, ali nikad više nije bila dovoljno snažna da krene dalje, pa je naprosto ostala.”

“No sad se zamorila”, reče Maji. “Sad je vrijeme. Sad je dovoljno učinila.” I opet joj pomiluje lice, i opet s ponosom, kao da je starica dobro izvršila svoju dužnost.

Bijaše ugodno sjediti ondje - svježje kraj vode - te bijasmo spremne ostate sate i sate. Ali starica nas nije toliko zadržala. Kako je žar blijedio, nebo, zrak i voda postajali su srebrno blijedi, a ptice su pozaspale u tamnim krošnjama drveća, tako da su sad preko

srebrenog neba lepršali samo bezglasni šišmiši. U tom je lijepom času umrla. To ne bih ni opazila jer se dugo vremena ne bijaše pomakla. Nije bilo samrtnog hropca ni grča. Bilo je kao da je iz nje već sve istisnuto, pa ona nije morala učiniti ništa više nego predati se. Maji je bila vrlo zadovoljna. Reče kako je Leelevati dobro obavila svoju dužnost, te je zato nagrađena dobrim, blagoslovljenim krajem.

1923.

Jednoga dana Olivia reče Douglasu kako Harry leži bolestan u Khatmu i kako bi ga željela posjetiti. Douglas reče: "O", i ništa više. Ona to shvati kao dopuštenje koje je tražila: od sada, smatrala je, Douglas *zna* kako ona odlazi u Khatm. Kazala mu je, obaviješten je o činjenicama. Uбудućе neće biti potrebno da se žuri kući kako on ne bi stigao prije nje. Ako stigne, moći će mu jednostavno i pošteno kazati kako je išla posjetiti bolesnog Harryja u Khatmu. Ali on nikada nije stizao prije nje: nekako se činilo da se u uredu zadržava sve duže i duže, a kad bi došao kući, bio je tako umoran da je ubrzo odlazio spavati. Olivia je ostajala budna mnogo duže, sjedeći kraj prozora da uhvati svježeg zraka. Obično je još spavala kad bi on ujutro odlazio. Uvijek je odlazio vrlo rano kako bi mogao izjahati u nadgledanje prije nego što sunce pripeče.

Ipak, jednoga jutra bila je budna. Dođe i sjedne s njim u sobi za doručkovanje (sada poštanski ured). To bijaše nešto što nije činila već neko vrijeme. Promatrala ga je kako jede šunku i kobasice. Upade joj u oči kako mu je lice postalo deblje, čak ponešto podbulo, što gaje činilo sličnijim ostalim Englezima u Indiji. Ona odbaci tu pomisao: bila joj je nepodnošljiva.

"Douglase", počе ona, "čini mi se da Harryju nije ništa bolje."

"O?" Izrezao je hranu na komadiće pa ju je žvakao polako i ravnodušno.

"Pitam se ne bismo li trebali zamoliti dr. Saundersa neka ga pregleda."

"Dr. Saunders ne uzima privatne pacijente."

"Ali on je ovdje jedini engleski liječnik." Kad Douglas ne odgovori, ona dodade: "A Harry *jest* Englez."

Douglas je završio doručak te pripalio svoju jutarnju lulu (sada je gotovo neprestano pušio lulu). Dimove je izbacivao jednako polako i ravnodušno kao što je i jeo. Uvijek ga je voljela zbog tih kvaliteta - zbog njegove hladnokrvnosti, zbog njegove engleske čvrstine i snage, njegove muževnosti. Ali sad iznenada pomisli: kakve muževnosti? Ne uspijeva mu čak ni da zanesem. "Moraš li pušiti tu prokletu *lulu*? Po toj *vrućini*?"

On ostade miran otresajući pepeo u pepeljaru - oprezno da ga ne raspe po stolnjaku. Napokon reče: "Trebala si otići u Simlu."

"I što ondje raditi? Šetati s Crawfordovom? Odlaziti na iste dosadne večernje zabave - o, o", reče, pokrivši u očajanju lice rukama, "još jedna takva pa ću leći i umrijeti."

Douglas ne odgovori na ovu provalu. Nastavio je pušiti. U sobi je bilo tiho. Raspremajući stol od doručka posluga je bila što je moguće tiša kako ne bi ometala *sahiba* i *memsahibu* dok se prepiru na engleskom.

Nakon nekog vremena Olivia će pokajničkim glasom: "Ne znam što mi je."

"Rekao sam ti: vrućina. Nijedna Engleskinja nije predviđena da je podnese."

"Vjerojatno si u pravu", promrmljala je, "zapravo, dragi, i sama bih se željela posavjetovati sa dr. Saundersom."

On je pogleda. Lice mu se možda i izmijenilo, ali oči su mu bile čiste i jasne kao i uvijek.

"Jer nikako ...", plaho je spustila pogled, a zatim mu opet pogledala u oči, "da zatrudnim."

On odloži lulu u pepeljaru (jedan je sluga uslužno istrese), pa ustane i ode u spavaonicu. Ona pode za njim. Privinuše se jedno uz drugo. Ona prošaputa: "Ne želim da se išta izmijeni ... Ne želim da se ti izmijeniš."

"Nisam se izmijenio", reče on.

"Ne, nisi." Ali se čvršće privinu uz njega. Čeznula je da zatrudni; tada bi sve bilo u redu - on se ne bi izmijenio, ona se ne bi izmijenila, bili bi kao što su zamišljali.

"Pričekaj", reče on, "sve će biti u redu."

"Misliš?"

"Uvjeren sam."

Ona se nasloni na njegovu snažnu ruku, pa izađe s njim pred kuću. Premda je bilo rano jutro, zrak je bio zagušljiv. "Volio bih da si otišla u Simlu", reče on.

"Daleko od tebe?"

"Ovdje ti je tako loše. Ta grozna klima."

"Ali ja se dobro osjećam!" Nasmijala se jer se zaista tako osjećala.

On joj zahvalno stisnu ruku: "Budem li se mogao izvući, oboje ćemo otići."

"Misliš da ćeš moći? ... O, ne moraš zbog mene", reče ona. "Sasvim mi je dobro - ne smeta mi - zaista ne. Odlično mi je", ponovi ona.

On uskliknu njezinoj odvažnosti. Poželje se zadržati, ali konjušar je stajao držeći mu konja, njegov je pratilac nosio spise, nosač palankina stajao je čekajući s njegovim tropskim šljemom.

"Ne izlazi", reče Douglas, ali ona izađe. Pogleda prema njemu dok je sjedio u sedlu, a on spusti pogled na nju. Tog mu je jutro bilo teško otići.

On reče: "Razgovarat ću s dr. Saundersom o Harryju." Mahala mu je sve dok ga je mogla vidjeti. Sluga joj otvori vrata da bi se vratila u kuću, ali ona je još malo stajala gledajući. Ne u smjeru u kojem bijaše otišao Douglas, nego u suprotnom - prema Khatmu, prema palači. Nije bilo nikakve razlike budući da je sve bilo pod plaštom prašine. No bila je istina ono što je kazala Douglasu: osjećala se odlično - nimalo se ne uzbuđujući zbog vrućine ili sumorne atmosfere. Kao da je u njoj bujao malen izvor koji ju je održavao svježom i veselom.

Kasnije toga jutra - pogledala je na svoj ručni sat, bilo je još vremena dok Nawabova kola ne dođu po nju - ona odšeta prijeko do kuće Saundersovih. Ali dr. Saunders već je bio otišao u bolnicu i samo je gospođa Saunders bila kod kuće. Olivia se iznenadi kad vidje da nije u postelji. Sjedila je u jednoj od spiljolikih soba i zurila u prazno ognjište. Ona reče Oliviji: "Nije dobro pustiti ih da vas vide u krevetu ... posluga", objasnila je stišavajući glas i pogledavši prema vratima. "Želim biti u postelji. Ondje bih morala i biti. Ali vi ne znate što se vrzma po njihovim glavama."

Nastavila je zuriti u ognjište (nije imalo čak ni rešetke) kao da ondje vidi utvare koje je progone. U sobi je bilo nečeg nestvarnog: možda je to bilo zbog pokućstva koje nije pripadalo Saundersovima nego se nasljeđivalo tijekom nekoliko pokoljenja državnih službenika. Litografije na zidu također su ondje već dugo bile. Bijahu to uglavnom prizori iz pobune, kao na primjer sir Henry Lawrence pogođen tanetom u rezidenciji u Lucknowu.

“Svašta se priča”, reče Saundersova. “Bila je jedna gospođa u Muzzafarbadu ili jednom od tih mjesta - bila je iz Somerset.” Ona uzdahne (mислеći o sudbini te gospođe ili o dalekom Somersetu?). “Njezin *dhobi*”, gospođa Saunders je šaptala nagnuvši se bliže Oliviji, “glačao je njezino donje rublje, i to mora da je za nj bilo previše. Lako se uzbuđuju, takvo im je ustrojstvo. Čula sam da je to u vezi s njihovom začinjenom hranom - ne bih znala ima li u tome istine, ali u jedno sam, gospođo Rivers, uvjereni: samo im je jedna misao u glavi, a ta je da s bijelom ženom znate već što.”

Olivia je zurila u nju. Saundersova kimnu s mračnom spoznajom. Popravi haljinu preko upalih grudiju. Olivia opazi kako je i njezina ruka krenula da popravi prilično dubok izrez njezinog svjetlo smeđeg svilenog ogrtača. Smiješno! Ona poskoči - bilo je vrijeme da pođe, Nawabova će kola uskoro stići.

Nawab se smijao zamisli da se pozove dr. Saunders. Ukoliko je potreban europski liječnik, reče, pozvat će najboljeg specijalistu - čak i iz Njemačke ili Engleske bude li potrebno. Ipak, da bi ugodio Oliviji i Harryju, pristao je da pošalje kola po dr. Saundersa.

Dr. Saunders, zadovoljan i polaskan time što ga poziva kraljevski vladar, skupi vrškove prstiju i upotrijebi mnogobrojne stručne izraze. Dahtao je dok je govorio i svakom riječi raspirivao brkove tako da su mu lepršali oko ustiju kao da ih njiše povjetarac. Nawab se prema njemu odnosio s onom pretjeranom uljudnošću što ju je Olivia naučila prepoznavati kao njegov način izražavanja prezira. Ali dr. Saunders koji je to ozbiljno shvaćao, bujao je u svom tijesnom odijelu od šantunga. Prizor njih dvojice, posjednutih jedan prema drugom - Nawab smjerno nagnut naprijed, dok liječnik razvezuje nadugačko i naširoko - izazivao je Harryja na hiotanje, a vidjevši njega ni Olivia se nije mogla suzdržati. Dr. Saunders to nije opazio, ali Nawab jest, pa je zadovoljan što svojim prijateljima pruža tako dobru zabavu, ustrajao da doktor ostane na ručku.

Za stolom za objed dr. Saunders se vinuo u nove visine. Porumenjevši od uživanja u hrani i piću svoga domaćina, dopustio je da ga navedu da izrazi svoje uvaženo mišljenje o Indiji i Indijcima. Svoju temu ilustrirao je mnogobrojnim pričicama, uglavnom iz svog

bolničkog iskustva. Premda većinu njih Olivia već bijaše čula, dijelila je Harryjevo uživanje u načinu na koji ih je Nawab izmamljivao.

“A što ste zatim učinili, doktore?”

“Zatim sam, *Nawab sahib*, pozvao momka u svoj ured, pa mu bez mnogo raspravljanja izvukao uši, Jedan dva, jedan dva.”

“Dobro ste učinili, doktore. Sasvim dobro. Dali ste dobar primjer.”

“Jedino tako možete s njima postupati, Nawab sahib. Ne vrijedi im dokazivati, nemaju razuma. Ovdje, vidite, ovdje gore kao mi.”

“Baš tako, doktore. Sad ste pogodili - kako ono, Harry?”

“Čavao u glavu.”

“Baš tako. Čavao u glavu.” Nawab ozbiljno kimnu.

Nakon nekog vremena Oliviju to prestade zabavljati. Dr. Saunders bijaše isuviše bjelodano glup, šala je predugo trajala. Harryju je također dosadilo. Svojom uobičajenom osjetljivošću Nawab odmah postade svjestan promjene u atmosferi. On odbaci ubrus pa reče: “Olivia, Harry dođite.” Nepristojno ostavivši liječnika on povede njih dvoje gore u Harryjeve odaje. Ondje se baci na stolicu, pa se zabacivši glavu predade glasnom smijehu. Bio je istinski uvrijeđen kad mu se ostalo dvoje nije pridružilo. “Toliko sam se mučio i trudio samo da vas dvoje zabavim”, potuži se.

“To je okrutnost prema životinjama.”

“Ali on *nas* zove životinjama”, istakne Nawab.

Harry reče: “On je samo jedan stari gnjavator. Zašto ste ga uopće doveli?”

“*Ona* ga je dovela”, reče Nawab pokazujući na Oliviju. Ali kad se zbunila, pokuša to ispraviti: “On nije gnjavator. Vrlo je zabavan. ‘Mi liječnici kod kuće u Engleskoj’, nastavi skupivši vrškove prstiju i otpuhujući zamišljeni brk. Oponašanje nije baš uspjelo, ali da mu ugone, ostalo se dvoje nasmijaše. Najprije je bio zadovoljan, ali onda mu se raspoloženje promijenilo pa s gađenjem izjavi: “U pravu ste. On je gnjavator. Zašto smo ga uopće pozvali, pošaljimo ga natrag.”

Olivia se osjeti prinuđenom da kaže: “On je doista izuzetno neugodan. Ne sudite prema njemu.”

Nawab je pogleda prilično hladno: “Koga da ne sudim prema njemu?”

“Sve nas.”

“Tko smo to mi”, upita Harry. I on je zvučao neprijateljski. Olivia osjeti kako posrće - bijaše to isti onaj osjećaj kao na večeri kod Crawfordovih, osjećaj nesigurnosti na kojoj je strani.

“Ne znam što prema tome osjećate”, nastavi Harry, “ali me, molim vas, nemojte trpati zajedno s tim društvom.”

“Ali Harry, Crawfordovi - na primjer - nisu kao dr. Saunders, znaš da nisu, ni Minniesovi. I kad je već o tome riječ, Douglas i ...”

“Vi?”

“Svi su isti”, Nawab će iznenada i odlučno.

Olivia bijaše uzdrmana - je li mislio i na nju? Je li bila uključena? On naredi neka dr. Saundersa stave u kola i pošalju kući. “O, i platite mu, platite mu”, reče. “Ti to učini. Naprosto mu daj novac, on će ga uzeti”, reče sluzi i nasmija se. A i sluga se nasmija uvredi koja je dr. Saundersu nanesena time što mu plaća sluga.

“Bolje da i ja odem”, Olivia će gutajući suze.

“Vi”, poviče Nawab. “S njim?” Zvučao je silno uvrijeđeno i ozlojeđeno. “Zar mislite da bih vam dopustio da idete kući u istim kolima s *njim*? Zar tako mislite o mojem gostoprimstvu? O mojem prijateljstvu?” Izgledao je duboko povrijeđen.

Ona je prosvjedovala. “Ali moram uskoro kući - pa budući da kola idu ...”; smijala se osjećajući se iznenada silno bezbrižnom.

“Ići će druga kola. Deset će ih ići bude li potrebno. Sjednite, molim vas. O, baš loše provodimo vrijeme umjesto da se zabavljamo. Harry! Olivia! Budite veseli, molim vas! Ispričovijedat ću vam san što sam ga usnio prošle noći - bio je o gospođi Crawford. Ali ne, čekajte, čekajte - to nije bila Crawfordova, nego je bila *hijra* i činila je ovako”. On pljesnu rukama kao čovjek koji pleše i grohotom se nasmija. “Bila je s cijelom grupom, svi su pjevali ili plesali, ali sam je posve lako prepoznao. Zbilja”, reče “ona zaista izgleda poput *hijre*.”

Olivia upita: “Što je to *hijra*?”

Nawab se opet nasmija: “Pokazat ću vam.”

Tada se zbilo da je pozvao mladiće koji su ga pratili i naredio im nek dadu dovesti eunuhe da pjevaju i plešu. I ostatak toga dana u palači Olivia se izvrsno zabavljala.

* * *

20. lipnja. Neposredno prije monsuna vrućina postaje vrlo intenzivna. Što je intenzivnija, kažu, privući će obilnije kiše, pa čovjek želi da bude što veća. I do tog ju je vremena već prihvatio - nije se na nju naviknuo, nego ju je prihvatio. Isuviše izmučen a da bi se protiv nje borio, pokoravao se i podnosio. A tu su i naknade. Što je toplije, to su mango i dinja slađi, miris jasmína prodorniji. Drvo *gul mohar*, šireći grane poput plesača, cvjeta zapanjujućim grimiznim cvjetovima. U bazaru se prodaju sve vrste slatkog šerbeta, a čaše u kojima ga serviraju (premda možda i nisu isuviše čiste) do vrha su pune leda u kockama (također ne baš čistog, ali tko mari).

U nedjelju smo Inder Lal i ja otišli u Baba Firdausov gaj na izlet. Bila je to moja zamisao, premda sam se, dok smo natopljeni znojem sjedili u autobusu i drndali se kroz sprženi krajolik, pitala je li baš dobra. Sišli smo i mučno se uspeli uza stjenovitu, potpuno praznu i голу stazu koja je vodila u šumarak. No kad smo stigli, bilo je kao da su nas primili u raj. Sunce tu nije prodiralo kroz lišće drveća. Zvuk malog izvora kapao je hladan i svjež. Inder Lal odmah leže pod drvo, ali ja sam bila toliko očarana mjestom da sam tumarala unaokolo. Suprotnost onom kad sam posljednji put bila ovdje - na Dan muževa vjenčanja - kad je sve vrvjelo od hodočasnika i zvučnika, teško da je mogla biti potpunija. Sad bijaše posve, posve tiho, nije bilo ni zvuka vode, ni ptičjeg pijeve, tek bi ponekad zašuštalo lišće. Oprah lice i ruke u izvoru koji je bio tako plitak, da sam mogla dotaknuti kameno hladne oblutke na dnu njegova korita. Pomno sam pregledala svetište te otkrila kako je to vrlo jednostavna građevina s nadsvođenim ulazom i malom prugastom kupolom u obliku dinje na vrhu. Iznutra je bila prilično debelo bijeljena - vjerojatno je svaki put kad je stigao Dan muževa vjenčanja, žurno nabačen novi sloj vapna. Rešetkasti prozori bili su prekriveni crvenim koncima koje su svezali molitelji. Grobnice nije bilo - boravište Babe Firdausa u vrijeme njegove smrti bilo je nepoznato - ali u središtu je stajalo malo okrečeno kameno uzvišenje. Oko njega visjelo je nekoliko vijenaca cvijeća, uglavnom uvenulog, ali jedan ili dva posve svježā. Mjesto je bilo tako poptuno napušteno, tako ispunjeno tišinom i samoćom, da sam se pitala tko ih je mogao ondje ostaviti.

Kad se Inder Lal probudio, odmotala sam sendviče koje sam ponijela za nas. Nikad prije nije jeo sendviče pa ih je žvakao sa

zanimanjem, uvijek sretan što može naučiti nešto novo. Ono što mu je također bilo novo bijaše to što je na izletu sa samo jednom osobom umjesto s ubobičajenom gomilom obitelji i prijatelja. Reče kako cijeni razgovor koji se može voditi između dvoje ljudi, jer je tada svaki u položaju da onom drugom otkrije sadržaj svoga srca. Čekala sam da to učini, ali on postavi samo nekoliko prilično banalnih pitanja, kao na primjer o izletima u Engleskoj. Žudno je upijao moje odgovore i neprestano nastojao izvući što više potankosti. "Samo meni za obavijest", govorio je.

To je rečenica koju često upotrebljava kad mi postavlja pitanja. Čini se da uživa u sakupljanju nebitnih sitnih podataka te ih uskladištava za buduću upotrebu. Isto čini i njegova majka sa stvarima. Vidjela sam je kako s poštovanjem podiže i izravna omot od čokolade što sam ga bacila, čepove, prazne boce, krpice. Gomila ih u velikoj škrinji, a kad je pitam što će joj to, čudi se. Njoj kao i njemu svaki je komadić koristan ili to može biti u budućnosti.

On reče: "Gledaj što sam donio."

Izvadi dva komada crvenog konca. Reče kako ih moramo zavezati za rešetke u svetištu, pa će nam se želje ispuniti. Izusmo sandale i kročismo u svetište. On prvi sveza konac da mi pokaže kako se to radi. Sklopio je oči i gorljivo želio. Rekoh: "Mislila sam da je to samo za jalovice."

"Sve želje bivaju uslišene", reče on. "Hajde sad ti." Pružio mi je konac pa me radoznalo promatrao. "Možeš želju izreći naglas", hrabrio me. "Ako si sama ili samo s jednim prijateljem."

Umjesto odgovora pokazah mu na svježe vijence položene na kamenu uzvisinu: "Što misliš tko ih je mogao metnuti? Izgleda kao da ovdje nitko nije bio stoljećima."

On reče: "U mjesto kao što je ovo, čak ako je i usred pustinje, tisuću milja od svukuda, ljudi će doći. Što si zaželjela?" Nasmiješila sam se i vratila sjesti pod naše drvo. On me slijedio. "Kaži mi", nagovarao me, istinski izgarajući od radoznalosti.

"Što ti misliš da sam zaželjela?" No ma što da je mislio, bilo mu je neugodno da mi to kaže. Tako da sam sad ja bila radoznala pitajući se što bi mogao misliti.

On me predusretne: "Otkud bih znao. Nisam čarobnjak ili netko tko ima moć da čita tude misli. Ali ako ti kažeš meni", lukavo nastavi,

“kazat ću i ja tebi.”

“Hajde da pogađamo!”

“Ti prva.” Uživao je u igri.

Pretvarala sam se da se duboko usredsređujem dok me on nestrpljivo gledao. “Mislim”, izustih napokon, “da je to nešto u vezi s tvojim uredom.”

Lice mu se odmah opusti - od zaprepaštenja, od zapanjenosti. “Kako si znala?”

“O, naprosto sam pogodila.”

No rado bih da nisam. On postade potišten i nije više uživao u igri. Kad sam kazala: “Sad je na tebi red”, mračno je odmahnuo glavom. Potonulog u vlastitim brigama, moje želje nisu ga više zanimale.

Ali sad sam ja pak željela da ga zanimaju. Zaista me obuzela želja da mu - kako on reče - otvorim svoje srce. To je međutim teško učiniti i nekome tko poznaje vaš život i probleme; što onda reći *njemu* kome su oni potpuno nepoznati i strani! Da sam zaželjela nešto određeno - muža, dijete ili uklanjanje nekog neprijatelja - bilo bi mi drago da mu to mogu reći. Ali dok sam svoj konac vezivala ondje gdje i svi ostali, nije zapravo bilo ničeg određenog što bih bila poželjela. Ne zato što mi je život toliko ispunjen da ne preostaje ništa za što bih mogla moliti, nego baš naprotiv, nedostaje mu toliko toga prijeko potrebnog, da tu prazninu ne bih mogla ispuniti samo jednom željom.

Ipak u tom sam času nešto željela i to žarko; da mu se približim. A budući da mi se činilo da je to nemoguće postići riječima, položila sam svoju ruku na njegovu. On me pogleda na posve drukčiji način. Sada se ne bi moglo reći da ne pokazuje interes! Teško je međutim bilo reći *kakav* interes. Mogla sam osjetiti kako mu ruka drhti pod mojom, a onda vidjeh kako mu i usnice podrhtavaju. Možda zato što je htio progovoriti, možda od žudnje ili straha. Izvjesno bijaše straha u njegovim očima dok me gledao. Nije znao što da učini, ni što ću ja učiniti. Mogla sam vidjeti - bilo je komično - kako mu se po glavi vrzma sve što bijaše čuo o zapadnjačkim ženama. Istovremeno, ipak, bio je zdrav mlad čovjek - žena mu je bila daleko - bili smo sami u romantičnoj okolini (svakog trena sve romantičnijoj kad je sunce počelo zalaziti). Premda je idućih nekoliko koraka ovisilo o meni, kad sam ih jednom učinila, nije oklijevao da mi odgovori.

Poslije se našali jednako kao i Nawab o tome kako se ovdje dogodilo da na Dan muževa vjenčanja jalovica zatrudni.

1923.

Jednoga dana Harry stiže kolima poslanim po Oliviju. Bila je spremna odmah krenuti, ali on reče neka malo pričeka. Želio se odmoriti prije nego što pođu natrag. Sjedio je i sjedio. Činio se spremnim ovdje provesti cijeli dan. Ona nekoliko puta reče: "Ako uskoro ne krenemo, postat će prevruće."

"Svirajte nešto", reče on pokazujući na klavir. "Dajte, nisam vas čuo sto godina."

"A zatim ćemo krenuti", cjenkala se ona.

Sjede za klavir pa zasvira s uobičajenim žarom. Svirala je Debussyja, pa Harry nasloni glavu na žuti naslonjač, zatvori oči, a jedna mu je noga od zadovoljstva udarala takt. Ali nakon nekog vremena počela je svirati prebrzo pa pogriješila, a jednom ili dvaput zaglavila joj se tipka te je nestrpljivo lupnula. Prekinula je: "Nisam više uvježbana. Hajte, Harry, moramo ići."

"Zašto niste uvježbani?"

"Prevruće je za sviranje. A jeste li čuli klavir u kakvom je stanju?" Ona opet lupnu po oštećenoj tipki. Ovo naprosto nije klima za klavir i to je sve. Ustanite, Harry, dajte."

"Mogli biste pozvati ugođaća. Iz Bombaya."

"Ne isplati se. Sad jedva da ikad sviram."

"Baš šteta."

To je izrekao tako osjećajno, da se ona zamislila. Zašto ne svira? Nije se to prije zapitala, nejasno je mislila kako je prevruće, ili kako joj se naprosto ne svira. Ali bilo je tu nešto pa se nastojala dosjetiti što bi to moglo biti.

"Debussy", reče, "Schumann. To je tako ... neprikladno."

"Meni odgovara", reče Harry.

"Ovdje?"

"Zašto ne?" Pogledao je po sobi i ponovio: "Zašto ne? Lijepo ste ovo uredili. Zaista lijepo." Zavalio se u naslonjač kao da nikad ne namjerava otići. "Oaza", reče.

“Nemojte, molim vas, opet počinjati.” To ju je zbilja razdraživalo. “Ne vidim zašto bi itko želio oazu. Čemu je ona potrebna?”

“Zaboga”, reče on, “kako ste čvrsti, Olivia! Tko bi to mislio ... A nikad niste ni bolesni, zar ne?”

“Naravno da nisam. Zašto bih bila?” Zvučala je sasvim prezrivo. “Sve je to samo psihički.”

“Prošle noći opet mi je bilo zlo. A indijsku hranu nisam kušao tjednima. Ne znam od čega mi je zlo.”

“Kazala sam vam: psihički.”

“Možda ste u pravu. Zacijelo se osjećam sasvim psihički... Zapravo osjećam”, reče sklapajući oči, ali ovoga puta bolno, “da ne mogu izdržati više ni dana.” I zvučalo je kao da zaista ne može.

Olivia pokuša suosjećati s njim, ali nije mogla savladati nestrpljenje. Prije svega bijaše nestrpljiva da ode! A on je naprosto sjedio ne želeći se maknuti. Iz soba za služinčad začu se zvuk glasa koj je pjevao i bubnja što gaje netko udarao kao pratnju, sve u jednoj jednoličnoj noti, bez stanke u apsolutnoj monotoniji.

“To je kao upala mozga”, reče Harry.

“Što? ... O, to. Ja to više i ne čujem. Traje danima. Nešto poput toga uvijek se događa u sobama za služinčad. Netko umire ili se rađa ili vjenčava. Mislim da zato više ne sviram klavir kao prije. Mislim, nije da se baš slaže, zar ne ... Harry, moramo krenuti, ili ćemo na putu umrijeti od žege.”

“Ne želim ići”, reče on.

Na trenutak je uhvati panika. Glas joj zadrhta: “Što će biti s kolima?”

“Poslat ćemo ih natrag.”

Olivia je zurila u vrhove svojih bijelih cipela. Sjedila je vrlo mirno. Harry ju je promatrao, ali ona se pretvarala da to ne primjećuje. Napokon on reče: “Što je s vama, Olivia?” Govorio je vrlo blago. “Zašto ste tako nestrpljivi da krenete?”

“Očekuju nas.” Čuvši kako je to neuvjerljivo zvučalo, postade još razdražljivija: “Ne mislite valjda da rado sjedim ovdje po cijeli dan, dan za danom, zureći u zid i čekajući da se Douglas vrati, zar ne? Dobro vidim kako ljudi od toga mogu pošandrcati... kao gospođa Saunders. Samo sjedi u kući i koješta uobražava. Ne želim postati kao ona. Ali postat ću, nastavim li ovdje sama sjediti.”

“To je razlog zbog kojeg želite ići u palaču?”

“Douglas zna da odlazim u palaču. Znao je da će dr. Saunders ići onamo - sam je s njim razgovarao - i da sam vas ja išla posjetiti.”

“Jest, *mene*.”

To je visilo u zraku i nije iščezlo ni pošto je odgovorila: “Ljubomorni ste, Harry. To je to. Da, jeste!” Nasmijala se. “Želite biti *jedini* - mislim”, reče ona, “jedini gost tamo u palači.” Ovo zadnje izgovorila je brzo, ali ne i dovoljno brzo. Crvenjela je, pa osjeti kako se zaplela.

“U redu”, reče on. “Ići ćemo.”

Ustao je i krenuo prema vratima stavljajući svoj tropski šešir. Ona osjeti kako bi sada - iz ponosa ili da bi dokazala svoju nevinost - ona trebala biti ta koja će se usprotiviti. Oklijevala je trenutak, ali je uvidjela kako za to ipak nema dovoljno ponosa (ili nije dovoljno nevinna). Prilično brzo pođe za njim do kola.

Putovanje je bilo neudobno i to ne samo zbog žege i prašine. Jedva da su i razgovarali, kao da se ljute jedno na drugo. Ali Olivia nije bila srdita, i jednom ili dvaput pokušala je nešto reći, ali to što je izrekla moglo je isto tako ostati neizrečeno. Nije se mogla prisiliti da govori o onom što ju je uznemiravalo - bojala se da bi, ukoliko progovori, mogla kazati više nego što namjerava. Ili bi on mogao pogrešno protumačiti stoje ona mislila, ma što to bilo.

Iznenada Harry reče: “Evo ga.”

Crvena otvorena sportska kola bila su parkirana preko puta. Dok su se približavali, Nawab u kockastoj kapi i vozačkim naočalama ustane u njima te počne činiti kretnje prometnika. Zaustaviše se, on reče: “Gdje ste? Čekao sam i čekao.”

Pošao im je ususret jer je želio ići u svetište Babe Firdausa. Reče kako ga je umorilo to što je zatvoren u palači. Pozva ih da se popnu u njegova sportska kola što ih je sam vozio. Kad Harry izjavi da ne želi, da bi htio ići kući, Nawab na njega nije više gubio vrijeme, nego reče: “Vi dođite, Olivia.”

Ni ona nije gubila vrijeme na Harryja, nego sjedne kraj Nawaba. Odvezoše se u jednom smjeru a vozač odveze Harryja u drugom. Moglo se vidjeti kako sam sjedi u dnu limuzine, blijed i srdit.

“Zašto je tako srdit”, upita Nawab Oliviju. “Mislite li da je bolestan? Je li bolestan? Je li vam štogod kazao?”

Bijaše duboko zabrinut i veći dio puta govorio je o Harryju. Reče kako zna da Harry često čezne za domovinom te želi natrag u

Englesku da vidi majku. I Nawab je želio da on pođe, ali istodobno - "Olivia, možete li to shvatiti, zvuči li vrlo neobično" - nije se mogao prisiliti da se s njim rastane. "Vidim da mislite kako sam vrlo sebičan", zaključio on tužno.

Znala je da nije potrebno proturiječiti mu. Njezina uloga bijaše da sluša i ona je time bila zadovoljna, a također i time da bude kraj njega te ga ponekad kradomice pogleda kako sjedi za volanom u kapi i vozačkim naočalama.

"Često sam mu želio reći: 'Harry, majka želi da dođeš kući, a i ti želiš biti s njom, idi,' Ponekad bih mu to i *kazao*. Jednom je sve bilo spremno, kabina rezervirana, prtljaga spakovana. U zadnjem sam se času slomio. Nisam mogao podnijeti da se rastanemo. A onda je on rekao: 'Ostat ću' ... Sad moramo izaći i ići pješice, Olivia, hoće li vam biti prevruće?"

Povede je uz stjenovit put prema gaju Babe Firdausa. I dalje je govorio, a ona ga je slušala, pa nije toliko osjećala kako sunce žeže.

On reče: "Postoje ljudi bez kojih je život teško podnijeti. Jedanput sam pitao fakira iz Ajmere (vrlo svetu osobu): 'Zašto baš *ti* ljudi? Zašto oni, a ne neki drugi?' Ono što mi je odgovorio silno mi se dopalo: 'To su ljudi koji su nekad u raju sjedili blizu tebe.' Divna zamisao, zar ne, Olivia? Da smo sjedili jedno kraj drugog u raju."

Stigli su u šumicu. On razmaknu grane za nju, uđoše. Ali čim su ušli, pojaviše se iz svetišta neki ljudi. Bili su grubi i naoružani, te na trenutak prijeteći zurili u Nawaba i Oliviju. Ali shvativši tko je on, idućeg mu časa padoše pred noge.

On reče Oliviji neka sjedne pod drvo. Promatrala ga je kako s njima razgovara. Bio je neusiljen i prisan. Stajali su pred njim u poniznom stavu i s pogledom obožavanja na svojim licima desperadosa. Bila je uvjerena da su desperadosi. Proučavala ih je - izgledali su kao srednjovjekovni razbojnici - ali ni jednom se nisu usudili zirnuti prema njoj. Nawab ih ubrzo otpusti, pa je pozove u svetište.

"Pogledajte što sam donio", reče.

Držao je dvije crvene vrpce. Najprije je ona svezala svoju, a zatim on svoju, Zatim je upita: "Što ste poželjeli?"

"Treba li kazati?"

"Ako je s vama samo još jedna osoba ... Znae li što žene dolaze amo? Što žele? Jeste li i vi to zaželjeli?"

“Da”, reče ona.

“A.”

Nastade tišina. Onda on progovori: “Sve je to praznovjerje. Ali možda je istina. Moglo bi biti istinito. Postoje mnogobrojne priče o čudesima koja su se dogodila. Jeste li čuli pripovijest o Danu muževa vjenčanja? Sve je to naravno posve neznanstveno, i obrazovani ljudi kao vi i ja -”

“Ipak smo svezali vrpce.”

“Samo za zabavu.”

“Tko su bili oni ljudi?”

Nije joj odmah odgovorio, a kad je to učinio, bijaše to protupitanjem: “Što vi mislite tko su?” On joj uputi jedan od svojih pronicavih pogleda, pa se nasmije: “Pretpostavljam da mislite kako su oni loši ljudi. Mora da ste čuli mnoge pripovijesti, mislim, zar ne, i vjerujete da su one istinite.” Ona opet osjeti kako se ne mora braniti niti mu odgovoriti.

“Ali ako su loši”, nastavi on, “mislim da ne mogu biti toliko loši, jer pogledajte po što su došli ovamo.” On pokaza na uzvišenje u svetištu na koje je upravo bilo položeno nekoliko svježih vijenaca, a mirisni štapići još su se pušili. “Vidite, nisu došli sa zlom namjerom, nego da se pomole.”

Pogleda je kao da ispituje njezinu reakciju. Ali ona nije imala odgovora, samo neke vrlo snažne tjelesne osjete. Golema kipuća ravnica oko šumarka provirivala je tu i tamo kroz lišće. Neodoljiva Nawabova prisutnost sad je bila usmjerena isključivo na nju.

“Dodite”, reče on, “sjednite sa mnom.”

Oboje sjedoše na stepenicu koja je vodila u svetište. On joj se obrati blagim, uvjerljivim glasom: “Jest, možda i jesu izopćenici, to je točno, ali ipak su ljudska bića koja dolaze ovamo - vidite - da se pomole te izraze svoje želje. Kao i vi i ja ” Neko je vrijeme šutio možda zato da joj omogući da osjeti istinitost njegovih riječi; ili možda zato da bi joj se u svijest usjeklo zajedništvo između njega i nje.

“Kad odemo odavde, Olivia, hoćete li se vratiti u Satipur i reći, jest Nawab je loš čovjek, vlastitim sam očima vidjela kako se sastaje s izopćenicima, razbojnicima - prislan im je prijatelj. Vratit ćete se i to kazati, Olivia?”

Sad je zaista čekao njezin odgovor, a ona nije oklijevala da mu ga dade. "Vjerujete li zbilja da ću to učiniti", reče ona s takvom iskrenošću, ogorčenjem štoviše, da je bio njome zadovoljan. S poštovanjem joj dotače ruku vršcima prstiju.

"Ne, ne vjerujem", reče, "i zato vam otvaram srce i sve vam govorim ... Nemojte, molim vas, misliti kako želim da samo kažete da sam dobar čovjek, krasna i plemenita duša. Ne, nikako. Naravno da bih volio biti krasna i plemenita duša - svi treba da tome težimo - ali znam i to koliko sam daleko od tog cilja. Da, zaista vrlo daleko", reče obeshrabreno.

"Tko nije", reče Olivia. On joj dotače mišicu na isti način kao i prije, a ona je jednim svojim dijelom željela da on to ne čini dok je drugim čeznula za tim da to učini opet.

"U pravu ste. Svi smo mi daleko od toga. Ali postoje ljudi, mnogi ljudi", - tu zastane kako bi joj omogućio da razmisli o tome tko su oni, "koji se postavljaju kao suci nad ostalima govoreći ovo je dobro, ovo je loše, kao da su sveznajući. Tko je major Minnies da meni govori ne čini ovo ili ono, tko mu je dao pravo da to meni kaže. Meni!", poviče pokazujući s nevjericom na sebe samoga. "Nawab sahibu Khatma!" Na trenutak je ostao bez riječi.

"Znate li kako smo dobili titulu? Bilo je to 1817. Moj predak Amanullah Khan godinama se borio. Katkada protiv Mahratta, katkada protiv Rajputa, ili Mogula ili Britanaca. Bila su to nemirna vremena. Sa svojim ljudima išao je iz mjesta u mjesto, gdje god je bilo borbe ili plijena. Morali su živjeti, svi oni! Ponekad, kad nije imao otkuda platiti vojnike, pobunili bi se protiv njega, pa je morao bježati, ne od neprijatelja, nego od vlastitih ljudi. Možete li to zamisliti? Ali kad bi se situacija popravila, svi bi mu se vratili, a i drugi bi se pridružili. Nekad je bio sasvim gore, a nekad posve dolje. Takav mu je bio život. Zavidim mu, Olivia. Svi su drhtali na zvuk njegovih imena - čak i Britanci. Kad su uvidjeli da ga nikako ne mogu pokoriti, željeli su ga za saveznika. O, uvijek su bili lukavi i znali iskoristiti svoju prednost. Ponudili su mu zemlje i prihode Khatma, a također i naslov Nawaba. A jer je u to vrijeme bio umoran, rekao je, u redu, pa postao Nawab i nastanio se ondje, jer je bio umoran."

Lice mu se smračilo. "Ali mislim da se čovjek može umoriti i sjedeći u palači. Osjećate kako bi bilo bolje da ništa nemate, pa da se borite

protiv svojih neprijatelja i poubijate ih. Osjećate kako biste baš to rado učinili. Zar ne mislite, Olivia, kako bi bilo bolje tako se susresti s neprijateljima, nego da tajno protiv vas kuju zavjere i šapuću klevete? Ja mislim da je to mnogo bolje”, uzviknu on iznenada vrlo uzbuđen.

Ona pruži ruku i stavi mu je na prsa kao da bi ga primirila. I on se doista umiri. Reče: “Kako ste ljubazni prema meni.” Stavi svoju ruku na njezinu pa je čvršće pritisne sebi na prsa. Ona osjeti kako je privlači snaga, magnetizam, kakav nikad ni sa kim nije doživjela.

“Slušajte”, reče on, “jednom se dogodilo da je neki marvarski princ učinio nešto što mu nije bilo po volji. Mislim da mu nije ponudio opijum iz za to predviđenog srebrenog pehara. Bila je to sitnica, ali Amanullah Khan nije bio čovjek koji će šutjeti kad ga uvrijede. Nije bio kao ja.” Kad ona počne prosvjedovati, on reče: “Ja moram, što bih mogao učiniti? Bespomoćan sam ... Pozvao je tog marvarskog princa i njegovu pratnju na gozbu. Podigli su svečani šator, sve pripremili, a gosti su došli spremni da jedu i piju. Amanullah Khan pozdravi svoga neprijatelja na vratima šatora i pritisnu ga na grudi. Ali kad svi bijahu unutra, on dade tajni znak, te njegovi ljudi presjekoše šatorsku užad, pa se marvarski princ i svi njegovi ljudi nađoše uhvaćeni pod šatorskim platnom. Kad su uhvaćeni, tako kao životinje, Amanullah Khan i njegovi ljudi potegnuše mačeve, pa uzeše probadati šatorsko platno sve dok ni jedan neprijatelj nije ostao živ. Još imamo taj šator, a krv je tako svjež, Olivia, kao da se dogodilo jučer.” Mora da je osjetio kako ona pokušava maknuti ruku s njegova srca, pa ju je opet čvršće pritisnuo. Sad mu nije mogla umaći, čak i da je to željela.

“Ne ovdje”, reče on. Odvede je dalje od svetišta, pa zajedno legoše pod drvo. Kasnije se našalio: “Je li u tom tajna muževa vjenčanja?”

“A zašto si me onda naveo da svežem vrpcu”, upita ona.

Smijao se i smijao vrlo zadovoljan njome.

* * *

31. srpnja. Maji me obavijestila da sam trudna. Isprva joj nisam vjerovala - kako netko može znati tako rano, čak i kad bi bila istina - ali ona je bila apsolutno sigurna. Upozorila me štoviše, neka budem

oprezna, jer će uskoro sve babice u gradu dolaziti da mi ponude svoje usluge. One uvijek znaju, kazala je, davno prije svih ostalih. To mogu razabrati po načinu na koji žena hoda i kako se drži. To im je posao pa uvijek vrebaju mušterije. Nema nikakve sumnje, kazala je, da će uskoro nagnuti k meni.

Bila je tako sigurna da sam joj počela vjerovati. Pretpostavljala sam kako je to spoznala nekom vrstom drugog vida - uvijek mi se činilo da posjeduje moći koje ostali nemaju. Jednom me boljela glava, a ona mi je stavila ruku na čelo. Ne mogu opisati neobične osjete koji su se prenosili na mene. Trajali su danima. Mislila sam, dakle, kako me ništa o Maji više ne može iznenaditi - sve dok mi nije kazala, sasvim uzgredno, da zna za moje stanje, jer je i sama bila babica. To me iznenadilo više nego da mi je zaista otkrila nadnaravne moći.

Smijala se mojoj reakciji. Reče, da što sam ja mislila, da je ona uvijek vodila takav dokon život. Ni slučajno. Bila je udana i rodila nekoliko djece. Nažalost muž joj nije baš zaradivao - više je volio palmino vino i društvo prijatelja sakupljenih oko njegove prodavaonice tog vina - pa je teret brige za obitelj pao na nju. I majka i baba bile su joj babice pa su je naučile ono što su znale. (Razmišljala sam o njezinoj majci i babi - to su mogle biti žene koje su se pobrinule za Oliviju! Bilo je moguće.) Ali pošto joj je muž umro, a djecu je zbrinula, napustila je svoje zvanje te nekoliko godina provela posjećujući sveta mjesta ne bi li pobrala kakvu pouku. Najzad se vratila ovamo u Satipur pa si sagradila kolibicu da u njoj živi. Otada se za nju brinu prijatelji donoseći joj svu potrebnu hranu tako da nema nikakvih briga. Sva njezina djeca žive prilično daleko, ali ponekad je netko od njih dode posjetiti ili joj napiše pismo.

Bila sam toliko iznenađena kad sam sve to čula - nikad nisam ni pomislila da je ona živjela u svijetu - da sam potpuno zaboravila što mi je rekla o meni. Položila mi je ruku na trbuh i upitala me što namjeravam učiniti. Reče kako će mi pomoći, ako želim pomoć. Isprva je nisam razumjela i tek kad je to ponovila, shvatila sam da mi nudi pobačaj. Reče kako u nju mogu imati potpuno povjerenje, jer premda ne radi već toliko godina, ipak još zna sve što o tome treba znati. Postoji nekoliko načina da se izazove pobačaj i ona ih je nekoć sve iskušala. To je neophodan dio osposobljavanja indijskih babica, jer u mnogim slučajevima to je jedini način da se ljudi spasu od

sramote i patnje. Ispričovijedala mi je o raznim pobačajima što ih bijaše izvršila s tom dobrom namjerom, a ja sam bila toliko opčinjena da sam opet zaboravila na vlastiti slučaj. Ali kasnije, na putu kući po kiši - monsun bijaše počeo - razmišljala sam o tome. Sve što sam međutim osjećala bilo je zadovoljstvo i interes, pa sam skakutala i preskakivala barice smijući se sama sebi kad bih u koju zagazila i poprskala se.

15. kolovoza. Chid se vratio. Toliko se izmijenio da ga isprva nisam prepoznala. Ne nosi više svoju narandžastu halju, nego je nabavio kaki hlače, košulju i par cipela. Čislo i prosjačka zdjela također su nestali, a obrijana kosa mu je opet počela rasti u malim čupercima. Iz hinduističkog asketa postao je ono što mogu samo opisati kao kršćanskog dječaka. Promjena nije samo izvanjska. Postao je vrlo tih - ne samo što više ne govori na svoj prijašnji osobit način, već jedva da uopće govori. I opet je bolestan.

Osim odlazaka u kupaonicu uglavnom spava u kutu moje sobe. Nije mi rekao ništa o tome kako i zašto se rastao s Inder Lalovom majkom i Ritu. A nemam pojma ni što se dogodilo da se tako izmijenio. O tome ne želi razgovarati. Najviše što kaže jest: "Ne mogu podnijeti miris." (Naravno da znam na što misli - na miris ljudi koji jedu i žive drukčije. To sam opažala čak i u Londonu kad bih bila blizu Indijaca u kratom autobusu ili podzemnoj željeznici). Chid više ne podnosi indijsku hranu. Prihvaća samo jednostavno kuhano jelo i najviše voli kad mu napravim englesku juhu. Od mirisa indijske kuhinje doslovno plače od mučnine i gađenja.

Inder Lal je njime vrlo razočaran. Neprestano čeka da opet zaiskre vatrometi zanesenog hinduističkog učenja, ali u Chidu nije ostalo ništa tome slično. U svakom slučaju Indera Lala ne veseli Chidov povratak. Trebalo je da objasnim kako su se poslije našeg izleta u svetište Babe Firdausa moji odnosi s Inderom Lalom izmijenili. Sad noću dolazi gore u moju sobu. Zbog susjeda se pretvara da liježe dolje, ali kad se smrači, došulja se gore. Uvjerena sam da svi znaju, ali nije važno. Ne zamjeraju. Shvaćaju da je usamljen i da mu nedostaje obitelj. Nijednom ljudskom biću nije namijenjeno da živi bez obitelji.

Kad se Chid ponovo uselio, Inder Lal se ispočetka sramio svojih noćnih posjeta. Ali ja sam ga uvjerila kako je to u redu, jer da Chid uglavnom spava. Naprosto ondje leži i stene, i teško je povjerovati da je to isti onaj čovjek koji je na meni izvodio sve one silne majstorije. Inder Lal i ja ležimo na mojoj postelji na suprotnoj strani i sve je ugodnije i ugodnije biti s njim. Sad mi potpuno vjeruje i postao je vrlo nježan. Mislim da više voli kad je sa mnom u mraku. Tada je sve skriveno i skrovito i samo između nas dvoje. Osjećam također kako mu je važno i to što me ne može *vidjeti*, jer sam svjesna da mu je moj izgled uvijek bio kamen spoticanja. U tami to može zaboraviti, a ne mora me se ni sramiti pred drugima. Može se potpuno prepustiti pa to i čini. Ne mislim samo tjelesno (premda i to), nego u svemu što je u njemu - svoj svojoj nježnosti i zaigranosti. U tim se trenucima sjetim svih onih priča koje se pričaju o djetetu Krišni i njegovim mnogobrojnim obijesnim šalama i vatrenim nestašlucima. Razmišljam i o svojoj trudnoći, te mislim o njoj kao o dijelu njega. Ali još mu nisam ništa kazala.

Pokušala sam mu reći. Zato sam ga naročito otišla posjetiti u njegov ured, pa ga pavela prekoputa na britansko groblje, budući da je to najosamljenije mjesto kojeg sam se mogla sjetiti. To uopće nije mjesto koje bi njega zanimalo. Nikad prije nije se potrudio poći onamo. Jedino što ga se donekle dojmilo bio je talijanski anđeo Saundersovih, koji se još uvijek može vidjeti kako se izdiže iznad ostalih grobova, ne više u dobrohotnom blagoslovu, već kao bezglavi, beskrilni torzo. To osakaćenje Inder Lala kao da ne smeta. Vjerojatno mu se čini prirodno - napokon odrastao je među bezrukim Apsarama i bezglavim Šivama koji su jahali na onom što je preostalo od njihovih bikova. U sadašnjem stanju anđeo zapravo i ne izgleda talijanski, već posve indijski.

Pokazala sam mu grob poručnika Edwardsa i pročitala natpis: "*brižan i nježan otac, ali najistaknutiji...*" "To znači, rekoh Inder Lalu, "da je bio dobar muž i otac. Kao ti."

"A što ću", glasio je neobičan odgovor.

Mislim da je time htio reći kako nema drugog izbora nego da bude dobar muž i otac: bačen u taj životni djelokrug htio to ili ne. U cjelini gledajući mislim da nije htio. Bilo kako bilo odlučih da mu ne govorim o svojoj trudnoći. Ne želim ništa pokvariti.

1923.

Kad je otkrila da je trudna, Olivia nije kazala Douglasu. Odgađala je to iz dana u dan, pa se na kraju dogodilo da je najprije kazala Nawabu.

Jednog jutra stigavši u palaču, nađe sve kako trče naokolo i nose i pakuju, dajući jedni drugima proturječne upute. Čak je i Harry u svojoj sobi pakovao te se činio prilično raspoloženim. Reče kako napokon ide u Mussourie, Begum je odlučila prošle noći. Jedna od njezinih pratilja nije se osjećala dobro, pa su joj savjetovali promjenu zraka, a Begum reče kako će svi poći. I za Harryja će to biti dobro, smatrala je. Bijaše za njega vrlo zabrinuta.

“O”, reče Olivia, “vidate li je često?”

Od dana kad joj je Harry ukazao na to kako je to što je ne primaju u *pardahu* neučtivost, nisu spominjali Begum. Ali Olivia bijaše svjesna da Harryja ondje primaju kao prisnog prijatelja.

“Svakoga dana”, odgovori on. “Kartamo se. To voli.” On promijeni predmet razgovora: “A i Nawab kaže kako mu je ovdje dosadno, pa danas svi pakujemo.”

“Dosadno mu je?”

“Tako kaže. Ali tu je još nešto.” On se namršti pa nastavi pakovati pretjerano pažljivo.

“Što?”

“O, ne znam, Olivia.” Premda nije želio govoriti, činilo se da želi s nekim podijeliti svoje osjećaje. “Neće da mi kaže, ali ja znam da su nekakve neprilike. Zapravo major je Minnies s njim upravo sada. Zar niste vani vidjeli njegova kola? Razmišljao sam o tome nadajući se kako se nećete sudariti s njim na stepeništu ili tako nešto.”

“Zašto da ne? Pa što onda? Došla sam posjetiti vas.”

“Točno”, nastavio je pakovati.

Ona ga nestrpljivo prekine. “Prekinite s tim, Harry, i recite mi što se događa. Treba da znam.” On se okrene od tamo gdje je klečao i pogleda je tako da se ona popravi: “Rado bih znala.”

“I ja bih”, reče Harry. On ostavi svoj kovčeg pa sjedne kraj nje. “Bih li? Ponekad osjećam da isto tako rado i ne bih.”

Šutjeli su. Oboje su gledali kroz prozor s rešetkama koji je uokvirivao vrt dolje. Vodeni kanali, koji su presijecali tratine,

odražavali su nebo koje se mijenjalo i plovilo s monsunskim oblacima.

Harry reče: "Znam da je u svim mogućim neprilikama. To traje godinama. Novčane neprilike - Khatm je bankrotirao - a onda cijela ta stvar sa Sandy i Cabobpurima koji su se žalili na sve strane te pokušavali povesti parnicu zbog njezina miraza. I to ga naravno čini još upornijim da im uzvрати premda si to zapravo ne može priuštiti. Simla je u zadnje vrijeme vrlo srdita, i znam da je imao nekoliko teških razgovora s majorom Minniesom. *Mrzim* kad major Minnies dođe ovamo." On pocrvenje i kao da nije želio nastaviti, ali ipak nastavi: "Jer poslije toga uvijek je silno uznemiren. Vidjet ćete sad kad se popne. Obično se ispuca na meni - nemojte misliti da se žalim, ne, sretan sam ako mu je poslije bolje. Jer vidim koliko je povrijeđen. Strašno je osjetljiv, Olivia, i naravno kad major Minnies s njim tako razgovara - kad mu tako prijeti

"Kako se usuđuju", poviče Olivia.

"Vidite, istina je da je on samo mali princ, pa s njim ne moraju ni izaleka biti tako oprezni kao na primjer s porodicom Cabobpura. A njemu to teško pada. On zna tko je u usporedbi s drugima. Trebali biste vidjeti starog Cabobpura: naprosto debela svinja, nema u njemu ničeg kraljevskog. Dok je *on* naravno ..."

"Jest."

Začuše njegov glas, njegov prepoznatljiv korak na stepeništu. Oboje su čekali. On upade bez kucanja - što bijaše neobično: u nekim drugim trenucima ulazeći u odaje svoga gosta pokazivao je najučtivije ustručavanje. Ali sad je bio vrlo uzbuđen. Zakorači unutra pa otiđe ravno do prozora te je ondje stajao pjeneći se.

"Otići ću do samog potkralja", izjavi. "Nema nikakvog smisla razgovarati s majorom Minniesom ili s bilo kim poput njega. To je kao da razgovarate s poslugom. Ja ne razgovaram s poslugom." Nosnice mu sijevnuše. "Kad idući put dođe ovamo, odbit ću da ga primim. A sva pisma koja mi se usudi napisati poderat ću u komadiće i poslati mu ih natrag." Okomi se na Harryja: "*Ti* mu ih možeš odnijeti. Možeš mu ih baciti u lice i reći tu vam je odgovor. Pretpostavljam, međutim, da to ne bi baš rado učinio." On uperi svoj razjareni pogled na Harryja koji je gledao u pod. U tom času ni Olivia nije baš rado gledala Nawaba.

“Pretpostavljam da se bojiš. Bojiš se majora Minniesa i njemu sličnih. Odgovori mi! Nemoj sjediti tu kao klada, odgovaraj! O, jednaki ste vas dvojica, ti i major Minnies. Ne znam zašto si ovdje sa mnom. Želiš biti s njim i sa ostalim Englezima. Prema meni ništa ne osjećaš, samo prema njima.”

“Znaš da to nije istina.” Harry je nastojao zvučati smireno, razumno, koliko je god mogao.

To Nawaba samo još više razjari. On se okrene Oliviji: “Sad prema meni izigrava Engleza. Tako hladnokrvan i miran i nikad ne gubi živce. Igra se sa mnom majora Minniesa. Toliko drukčijeg od tih strašnih istočnjaka. Da li i vi, Olivia, mrzite i prezirete istočnjake? Naravno da da. A i u pravu ste, mislim. Jer mi smo glupi ljudi, s osjećajima po kojima dopuštamo da drugi gaze i vrijeđaju nas do mile volje. Englezi su srećkovići - oni uopće nemaju osjećaja”, reče on pokazujući Harryja. “Sa mnom je tolike godine, ali što se ja njega tičem? Vidite, ne pokušava mi čak ni odgovoriti.” Sjedio je kraj prozora. Profil mu se ocrtavao na podlozi vrtova i neba kao portret vladara naslikan na pozadini njegovih posjeda. “A vi”, obrati se on Oliviji, “ni vi ne marite za mene.”

“Je li? Zašto sam onda ovdje?”

“Došli ste posjetiti Harryja. Želite biti s njim. I ja sam vam vrlo zahvalan što ste prema njemu tako ljubazni, jer bez vas bi mu ovdje bilo dosadno i bio bi usamljen. A nije ni zdrav.” On ustane, prede do Harryja pa mu s ljubavlju dotače rame.

Harry reče: “To ne mogu podnijeti.”

“Znam da ne možeš. Ja sam nepodnošljiv. Major Minnies je u pravu.”

“Nisam tako mislio.”

“Ali je tako.”

On izađe a Olivia pođe za njim. Dok je silazio stepenicama, ona ga pozva po imenu koje nikad dotad ne bijaše koristila. On zastane, pa pogleda gore prema njoj, iznenađen.

Ona potrči prema njemu i kad su se susreli na stepeništu, nije bila nimalo sigurna što će mu reći. Kasnije, dok je o tome razmišljala, činilo joj se kako mu uopće nije namjeravala kazati za svoju trudnoću. Ali upravo to je učinila. Morala mu je reći tihim glasom, a on nije mogao mnogo odgovoriti, budući da su bili usred palače sa

slugama i pratnjom na svakom odmorištu i tko zna koliko dvorskih dama koje su virile iza zavjesa.

Poslije toga ne bi bilo pošteno ne kazati Douglasu i ona mu reče te iste večeri.

Idućeg dana čekala je Douglasa, a također i majora Minniesa koga bijahu pozvali na večeru. Ali oko osam sati Douglas je poslao slugu iz ureda da poruči kako će obojica zakasniti. Nešto se opet dogodilo, premda nije rekao što. Olivia je sjedila na verandi čekajući. Čekala je cijeli dan - ne Douglasa nego poruku iz palače. Ali poruka nije stigla. Nije znala što se to dogodilo: trebalo je da oputuju u Mussorie, pa nije mogla vjerovati da bi to učinili, a da se najprije ne vide s njom ili je nekako ne obavijeste. Odlučila je da će, ukoliko su otišli, i ona otići. Reći će Douglasu kako ne može podnijeti vrućinu te mora odmah oputovati u planine. Sjedeći ondje sama i uzalud čekajući shvatila je kako neće biti moguće da ostane.

Ali kad su Douglas i gost napokon stigli, učinila je sve što je mogla da savlada uznemirenost te zaigrala ulogu koja se od nje očekivala. Sjedila je za večernjom trpezom između bijelih svijeća - haljina joj također bijaše bijela, bijela čipka - i čavrljala s njima o šampanjskoj zabavi na Čamu, na kojoj su jednom bile ona i Marcia, a jedan se od čamacu prevrnuo. Cijelo je vrijeme osjećala kako su dvojica muškaraca jednako napeti i uznemireni kao i ona sama. Kad ih je ostavila konjaku i cigarama, mogla je čuti kako razgovaraju zabrinutim glasom. A kad su došli da joj se pridruže na prednjoj verandi, obojica bijahu ozbiljni. "Zar mi nećete reći što se dogodilo", preklinjala ih je ona.

To su nevoljko učinili (major Minnies reče kako je šteta kvariti raspoloženje). Jasno da je Nawab opet bio upleten. Njegova banda razbojnika, umjesto da se ograniči na teritorij oko Khatma, zašla je u pokrajinu pod sudskom nadležnošću g. Crawforda. Opljačkali su selo nekih pet milja udaljeno od Satipura, pa pobjegli s novcem i draguljima. Nitko nije ubijen, ali nekolicina seljana koja je pokušala sakriti svoje dragocjenosti, loše je prošla. Jednoj su ženi odsjekli nos. Čim je izvještaj seljaka stigao do Satipura, Crawford i Douglas obavijestili su majora Minniesa, koji se odmah odvezao u palaču. Nawab je odbio da ga primi.

Olivia reče: "Ali oni su otišli u Mussourie. Harry mi je kazao. Bila sam juče s njim", dodade oprezno.

"Trebali su ići, ali se dogodilo što i obično: Begum se predomislila", reče major Minnies. "Ne znam zbog čega ovog puta - mislim da je netko čuo sovu, a to je naravno, prije putovanja vrlo nepovoljno - pa su opet morali sve raspakirati."

Olivia se nasmija - naizgled praznovjerju. No bijaše radosna jer joj je odlanulo: još su ondje, nisu otputovali.

Major Minnies reče: "Nisam baš ni bio iznenađen kad me nije htio primiti: jučer smo nažalost prilično živahno raspravljali. Silno se ... uzbudio."

"Prokleta bezočnost", vatreno će Douglas, "nadam se da Simla neće više s njim bi - ne bi."

"Ne, čini se da neće. Točkovi Simle melju polako, ali vrlo sitno. Bojim se da sam ga tako uzrujao izloživši mu stanje tim riječima."

"Je li vas to iznenadilo", upita Olivia.

Osjeti kako ju je major Minnies pogledao preko mračne verande. Cigara mu se zažarila kad je povukao dim. Mimo joj odgovori: "Ne."

Douglas bijaše taj koji nije bio miran: "Vrijeme je da mu damo lekciju."

"Govoriš kao da je učenik", uzviknu Olivia.

Major Minnies, pravičan i nepristran, kao da je posredovao između njih. "U stanovitom smislu", nastavio je "on je izvanredan čovjek. Neka su mu svojstva izvanredna - pa kad bi im se samo pridružilo malo samosvladavanja, malo samodiscipline ..." Olivia u mraku opet osjeti njegove oči na svojim. On reče: "Ipak mu se divim. A mislim i vi."

"Da", reče ona.

On kimnu. "U pravu ste. Ne", reče, kad Douglas uze prosvjedovati, "moramo biti pravični. On je snažan, silovit, i možda bi u drukčijim prilikama... Mnogo sam o njemu razmišljao", nastavi on i sad se činilo kao da se obraća samo Oliviji.

"Kao što znate ophodim se s njim nekoliko godina, i ne mogu poreći, imao sam s njim mnogo neprilika."

"I to kakvih", reče Douglas ne mogavši se savladati. "On je prijetnja samome sebi, nama i jadnim stanovnicima svoje bijedne državice. Najgori tip vladara - najgori tip Indijca - što ga možete naći."

“Možda ste u pravu, bez sumnje ste u pravu”, reče major Minnies. Dugo vremena bio je šutljiv i zamišljen. Napokon izusti, polako, kao čovjek koji se ispovijeda: “Ponekad osjećam kako nisam posve pravi čovjek za Indiju, nije da sam u bilo kojoj fazi svoje karijere razmišljao o tome da promijenim posao, ovo mjesto - nikad, ni za što”, reče u provali strasti koja iznenadi Oliviju. “No svjestan sam kako u mnogo čemu idem predaleko.”

“Predaleko u što”, upita Olivia.

“U drugu dimenziju.” On se nasmiješi ne želeći možda zvučati isuviše ozbiljno. “Mislim da sam si dopustio da me isuviše očaraju. Uzmite na primjer Nawaba: ne mogu poreći da me očarava - a uvjeren sam”, obrati se Oliviji, “da očarava i vas.”

“O, vraga, najmilija”, nasmija se Douglas, “zar te očarava?”

“Pa”, Olivia će odvrćući mu smijehom, “on *jest* očaravajući čovjek. ... I strahovito zgodan.”

“Zaista”, upita Douglas kao da ga nikad nije vidio u tom svjetlu.

“O, svakako”, reče major Minnies. “On je - princ. Nema za njega druge riječi. Nevolja je u tome što njegova država nije nažalost dovoljno bogata da bi zadovoljila bilo njegovo častohleplje, bilo, dakako, njegove potrebe za novcem.”

Douglas se razveseli: “Pa se mora uteći oružanoj pljački da bi to nadoknadio?”

“Također mislim kako se užasno dosađuje”, reče major. “On je čovjek kome je potrebna akcija - velika arena. ... Uvijek znam kad se osjeća osobito osujećenim, jer tada uvijek počinje pripovijedati o svome pretku, Amanullahu Khanu.”

“Tom banditu”, reče Douglas.

“Je li bio bandit”, upita Olivia majora.

“Pustolov - u vremenu za pustolovine. To je ono što želi naš prijatelj: pustolovine. On zaista nije tip koji će cijeli dan sjedjeti u palači, ili bi volio ne biti taj tip. No to je sve što može, štoviše sve što je ikada znao.”

“Sve što može učiniti”, dodade Douglas.

“Poznavao sam mu oca”, reče major Oliviji. “Kakav tip. S velikom sklonošću prema *nautch* djevojkama - sve dok nije otišao u Europu i otkrio europske plesačice. Nekoliko ih je doveo sa sobom, a jedna je

s njim živjela godinama. Bila je u onoj sobi gdje je sad onaj, kako se zove ...”

“Harry?”

“Zapravo je stari Nawab ondje umro. Udarila ga je kap dok je bio s njom.... Bijaše velik poznavalac urdu poezije. U Khatmu se svake godine održavao simpozij na koji su dolazili najbolji pjesnici iz cijele Indije. Stari Nawab ni sam nije bio loš pjesnik - uvijek je sastavljao rimovane dvostihe - čekajte da vidim sjećam li se ...”

Idućeg je časa počeo recitirati na mednom urdu jeziku: lijepo je zvučalo. Olivia pogleda nebo izbrazdano valićima monsunskih oblaka i mjesec kako polako plovi po njemu. Slijedila je vlastite misli.

“Jesu li to na ruži kapi rose il’ suze? Mjeseče, tvoje srebrno svjetlo sve pretvara u biserje”, prevede major, pa se ispriča: “Bojim se da na engleskom ne zvuči baš osobito.”

“Ne, nikada”, složi se Douglas. U mraku uze Olivijinu ruku, pa je zadrža u svojoj. Major nastavi recitirati na urdu jeziku. Glas mu je bio glasan i zvučan, pa Douglas pod njegovim zaklonom prišapnu svojoj ženi: “Osjećaš li se dobro?” Ona mu se nasmiješi, a on joj stisnu ruku. “Sretna”, upita je, pa kad se ona opet nasmiješi, podiže njezinu ruku do svojih usana. Major to nije vidio, gledao je u nebo i recitirao. Glas mu bijaše bremenit osjećajima - nekom mješavinom poštovanja i nostalgije. Poslije je uzdahnuo. “To vas uhvati”, reče, “stvarno vas uhvati.”

“Zar ne”, složi se Olivia uljudno, ali nije bila ganuta ni pjesništvom, ni njegovim osjećajima. Sjećala se što je kazao - o tome kako ide predaleko - i počela je prema njemu osjećati prezir. Što je on znao o tome? Zar misli da osjetiti nostalgiju izazvanu s nekoliko pjesmica odrecitiranih u noći punoj mjesečine znači otići predaleko. Glasno se nasmijala toj pretpostavci, a Douglas pomisli kako je to od sreće pa je i on bio sretan.

“Jeste li znali da je stari nawab umro u ovoj sobi”, upita Olivia Harryja.

“Harry reče: “Što još znate?”

“O, bila je neka plesačica ...”

On prasne u smijeh pa joj ispričovijeda ostatak priče. Poslije smrti starog nawaba Begum nije dopuštala djevojci da napusti palaču dok

joj ne preda sve dragocjenosti što joj ih nawab bijaše dao. Djevojka - žilava mala iz Yorkshirea, reče Harry - nastojala je neke od njih zadržati, ali tu je pravila račun bez krčmara, odnosno bez Begum. Jednoga dana - zapravo je, reče Harry, to bilo usred noći - osvanula je u Satipuru bez igdje ičega osim odjeće na sebi (a to je bila satenska spavaćica i japanski kimono). Bila je u strašnom stanju te tvrdila kako ju je Begum pokušala otrovati. Vrhovni upravitelj i njegova žena, ne sumnjajući baš potpuno u njezinu pripovijest, poduzeli su sve što su mogli da je umire, obećavši da će je poslati u Bombay te srediti da idućim brodom otputuje kući. Ali kad su joj ponudili da pošalju u palaču po njezinu odjeću i ostale stvari, obuzela ju je histerija pa ih je molila neka to ne čine. Ispripovijedala im je nekakvu bajku što ju bijaše čula, priču o zatrovanoj vjenčanici koja je poslana neželjenoj nevjesti porodice: čim je nesretna žrtva obukla uski prsluk od zlatne tkanine, on se priljepio za nju prožimajući je svojim smrtonosnim mastima. Djevojka se klela kako zna da je to pouzdana činjenica, jer joj je to ispripovijedao sam stari nawab, kao i to da su sva nastojanja da se nevjesta spasi ostala uzaludna, pa je umrla grčeći se u samrtnom hropcu. Starica koja je pripremila taj odjevni predmet, bila je još živa i živjela je u palači u Khatmu. Pazili su je i ugađali joj u *purdah* odajama, gdje su je držali ne bi li svoje znanje prenijela i drugima. "O, vi ne znate što se ondje događa", rekla je djevojka protrnuvši. Nitko joj ta strahovanja nije mogao izbiti iz glave, i premda je Begum od svoje volje poslala za njom njezine kovčege, djevojka je odbila dotaknuti ih, već je napustila Bombay u neobičnoj mješavini odjeće koju su joj posudile engleske gospođe u Satipuru.

Olivia se nasmiješi kad ču tu pripovijest: "Mora da je bila luda. One sirote babe u *purdah* odajama. Znaju li za mene?" upitala je uzgredno.

"Znaju li što o vama", odvrati Harry.

Olivia jedva da je ikad razmišljala o gospama u *purdahu*. Ponekad bi joj se učinilo kako se zavjese gore na galerijama miču, ali ona nije gledala gore. Nawab joj nikad nije pripovijedao o svojoj majci. Olivia je shvatila da Begum pripada jednom drugom dijelu njegova života, možda najskrovitijem kutu njegova srca: i stoga je bila ponosita i

tvrdoglava, pa nije željela s njim razgovarati o njegovoj majci niti priznati njezino postojanje.

Vidjela je, međutim, kako je Nawab prema njoj nježniji nego ikada prije. Slao je po nju svakoga dana i nije tajio njihov odnos ni pred kim u palači. Počeo ju je čak voditi i u vlastitu spavaonicu gdje nije bila prije. Ona ga je slijedila kamo bijaše god pozvao i činila sve što je želio. Ni ona nije ništa tajila. Sjećala se kako joj je Harry jednom rekao: “Ne kažete ne, čovjeku kao što je on”, te otkrila kako je to točno.

Nawab bijaše očaran Olivijinom trudnoćom. Često je milovao njezine vitke bokove, njen mali, ravni trbuh na kojem još nije bilo nikakva znaka trudnoće i pitao je: “Zaista ćeš to za mene učiniti?” To kao da ga je ispunjavalo čuđenjem. “Ne bojiš se? O, kako si hrabra!” Njegovo čuđenje izazivalo je njezin smijeh.

Nikad nije ni časka sumnjao da je dijete njegovo. Pitanje se za njega naprosto nije postavljalo, pa se Olivia kojoj je neprestano bilo na pameti, nije usudila čak ni spomenuti ga. Postao je prema njoj posesivan te bi svake večeri, kad je došlo vrijeme da je kola odvezu kući, poduzimao sve što je mogao da je zadrži moleći je čak neka ostane još malo. Mrzila je kad bi to činio, pa bi onda ona njega preklinjala neka je pusti. A on je govorio: “U redu, idi”, ali bijaše tako utučen, da joj je svaki put bilo sve teže. Ali nije imala izbora. Bojala se trenutka kad bude došlo vrijeme da ode, a on bude rekao: “Ne, ostani.”

Jednom je kazao: “Ne, ostani sa mnom. Ostani zauvijek.” Zatim je rekao: “Mora biti, sad uskoro. Moraš biti ovdje.” Bio je vrlo siguran. Znala je da će, ako upita: “A Douglas”, samo odmahnuti rukom: jer što se njega tiče Douglas je već bio otpušten.

Jedne nedjelje došao je iz Ambale engleski kapelan i služio misu u maloj crkvi. Kasnije su Olivia i Douglas zaostali na groblju. Nisu bili ondje od onda kad su se tu posvadili. Sad je bilo drukčije. Premda je sunce i dalje pržilo, drveće više nije bilo prašnjavo, već vlažno i mokro zeleno. Pljuskovi su oprali i prašinu s grobova, pa su se natpisi sad jasnije isticali a busenje zelenja klijalo je u pukotinama kamenja.

Koračajući između grobova Douglas je čitao sad već poznate natpise. Bijaše toliko zadubljen da je hodao prebrzo za Oliviju koja je

morala za njim vikati. On se okrene i ugleda je kako mu prilazi u haljini blijedo sljezove boje s volanima na suknji te odgovarajućim suncobranom. On požuri prema njoj pa je poljubi baš ondje među grobovima. Nastaviše ruku pod ruku. On joj je pripovijedao o svim tim mladićima koji su ovdje zakopani, a zatim o drugim mladim ljudima, njegovim vlastitim precima, koji su ležali po grobljima u drugim dijelovima Indije. "Silni momci", tako ih je nazivao. Bijaše tu Edward Rivers koji je bio jedan iz Henry Lawrencove družbe mladih upravnika u Pandžabu. John Rivers, glasoviti lovac na divlje svinje, poginuo pavši s konja u Meerutu. I Douglasov imenjaka, jedan raniji Douglas Rivers koji je stradao u Pobuni. Sudjelovao je u jurišu na Kašmirska vrata, u kojem je pao i junak Delhija, John Nicholson. Douglasov predak podlegao je ranama dan poslije

Nicholsona i pokopan je posve blizu njega na Nicholsonovom groblju u Delhiju. Način na koji je Douglas to izrekao izazva u Oliviju želju da ga zadirkuje: "Zvučiš kao da mu zavidiš."

"Pa", reče Douglas, ponešto smeteno, "nije loš način da se ode. ... Bolje nego umrijeti od pića", dodade nastojeći zvučati bezbrižnije. "Neki su od njih i tako završili. Može biti vrlo tegobno, ako si predugo sam negdje u pokrajini."

"Sa samo još nekoliko milijuna Indijaca", Olivia se nije mogla suzdržati a da ne kaže - ali upravo tada stigoše do Saundersovog anđela i Douglasu bijaše silno stalo da joj s njega svrne pažnju. Pritisnu joj glavu na svoje rame, pa je nije puštao sve dok nisu prošli to mjesto i stigli do poručnika Edwardsa. Ovdje su se zaustavili jer taj grob bijaše zasjenjen drvetom. Stajali su pod njegovim zaklonom.

"Brižan i nježan otac", čitao je Douglas. Okrene se da poljubi Oliviju pa prošaputa: "Bi li više voljela vojnika ili civila?"

"Kako znaš da će biti on?"

"O, prilično sam siguran. ... I učinit će nešto veliko, vidjet ćeš." On je opet poljubi pa rukama pređe duž njezinih vitkih bokova i ravnog trbuha. "Ne bojiš se", prošaputa. "Zbilja ćeš to za mene učiniti? Baš si hrabra."

Mislilo je kako je uzbuđena zbog blizine groba Saundersovih. A možda je i cijelo to mjesto na nju loše djelovalo - groblja su nezdrava, osobito za nekog u njezinom stanju. I kao što mu se često događalo u odnosu prema njoj - toliko nježnijoj, suptilnijoj, krhkijoj od

njega samog ili bilo kog drugog koga je poznavao - optužio je sebe što je neprestani klipan, te nije mogao dočekati da je izvede iz tog mjesta.

* * *

20. kolovoza. Douglas je dobio sina - ne od Olivije nego od svoje druge žene, Tessie. Taj sin (moj otac) rodio se u Indiji i živio ondje do svoje dvanaeste godine, kad je poslan u školu u Englesku. Nikad se nije vratio u Indiju: kad je bio dovoljno star da bi to učinio, nije bilo ničega čemu bi se mogao vratiti. Umjesto toga bavio se trgovinom antikvitetima. U vrijeme stjecanja nezavisnosti, Douglas koji je upravo dosegao dob za mirovinu, otišao je kući zajedno sa svima ostalima. On i Tessie ozbiljno su razgovarali o tome da li da i dalje ostanu u Indiji i tu provedu godine svojeg umirovljenja. Nekolicina njihovih poznanika odlučila je ostati - oni koji su kao i oni sami ovdje proveli najbolji dio svoga života te voljeli taj kraj više od bilo koga drugog. Tessiena sestra Beth i njezin muž kupili su dražestan ljetnikovac u Kasauli da se ondje nastane, mislili su, za ostatak svojih života. Nakon nekoliko godina otkrili su, međutim, da im nije ugodno kao prije. Indijanizacija Indije bila je naravno vrlo poželjna, rekli su Crawfordovi - uvijek pravični i gledajući na stvar sa svih strana. Ali bijaše poželjnija za Indijce nego za same Crawfordove. Vratili su se u Englesku i kupili kuću u Surreyu, dovoljno blizu da bi ih Douglas i Tessie mogli često posjećivati. Pošto su obje ostale udovice, baka Tessie preselila se k pratetki Beth, donijevši sa sobom svoje omiljene stvari, tako da je došlo do udvostručenja mjedenih ploča za stolove i slonovih kljova. Sve dok je bilo moguće održavale su veze s prijateljima u Indiji - Minniesovi su, na primjer, živjeli u Ootyju - ali polako, jedan po jedan, svi su ili umrli ili isuviše ostarjeli da bi nastavili veze. Voljela bih neke od njih posjetiti sada, kad sam najzad stigla ovamo, ali mislim da nije preostao nitko.

Nešto od svega toga pokušala sam ispričovijedati Chidu smatrajući da bi ga moglo zanimati, ali njega to ne zanima. Njegova porodica nikad nije imala nikakvih veza s Indijom, pa je koliko zna, on prvi njezin član koji je ikad došao ovamo. Sad je nestrpljivo čekao da ode. Ali zdravlje kao da mu se ne popravlja, pa sam ga juče

nagovorila da pode sa mnom u bolnicu. Dr. Gopal, glavni liječnik, pregledao ga je i odmah izjavio kako bi ga rado primio u bolnicu. Chid se složio - ne znam što je zamišljao, možda je vidio sebe kako se odmara među svježim ponjavama, sam u okrećenoj sobi, a njeguju ga redovnice. Stvarnost se pokazala drukčijom. Liječnik je pozvao jednog od svojih podređenih i raspitao se o praznim posteljama. Nije ih bilo, ali se očekivalo da se za sat vremena jedna isprazni, budući da je jedan starac umirao. On umre za to vrijeme, a ja pomogoh Chidu da ode na odjel i u postelju.

27. kolovoza. Posjećujem Chida svakog dana, da bih mu pravila društvo i donijela mu hranu. Nemoguće mu je jesti bolničku hranu što je dijeli bolničar prolazeći s vjedrom duž odjela. Bolesnici sjede u redovima pružajući svoje zdjele u koje se bacaju grude hladne riže i leće, i ponekad nešto povrća sve zajedno pomiješano. Samo ljudi koji su krajnji bijednici prihvatit će tu hranu, a doista je i serviraju s prezirom sačuvanim za one koji nemaju ništa i nikoga.

Takav jedan siromašak slomljene noge i rebra leži kraj Chida. Ispričao mi je kako je prije nekoliko godina iz svoga sela došao u Satipur, pa zarađivao za život prodajući voće iz košare. Uvijek se nadao da će dovoljno zaraditi da pošalje po svoju obitelj, ali to se dosad nije dogodilo i on se smatra sretnim što zarađuje dovoljno da se prehrani iz dana u dan. Zajedno s ostalim bijednicima običava spavati pod jednom od starih kapija koje vode iz Satipura. Onamo će se i vratiti kad mu noga i rebra zarastu. Nažalost to dugo traje. Ono što ga najviše smeta jest što ne može ustati i prošetati - noga mu je remenom vezana za neku spravu - tako da za svoje prirodne potrebe ovisi o bolničkim čistačima. Oni povremeno dođu i gumu pod njega noćnu posudu, ali budući da im ne može platiti čak ni skromnu svotu što je zahtijevaju, nisu baš točni u toj svojoj dobroti kao ni u tome da noćnu posudu uklone. Jednom sam došla i našla ga u velikoj muci jer bijaše ostavljena pod njim nekoliko sati. Uklonih je i odnesoh u kupaonicu da je ispraznim. Stanje tih zahoda treba vidjeti da bi se u nj povjeravalo, pa kad sam izašla osjetih blagu mučninu. Nastojala sam je prikriti da ne povrijedim ničije osjećaje, ali čini se da sam već prekardašila. Svi su me gledali kao da sam počinila neko strašno

djelo zagađivanja, a sad me se grozi i sam voćar, tako da je odbio kad sam mu ponudila dio hrane što sam je donijela.

Chid uopće ne primjećuje svoju okolinu. Zapravo poduzima sve što može da bi je isključio. Kad god ga posjetim, leži čvrsto sklopljenih očiju iz kojih ponekad kapaju suze. Već sam pisala njegovoj obitelji da zatražim za njega kartu kući, pa sad oboje čekamo da stigne, kao i da mu se zdravlje popravi dovoljno da može putovati. U međuvremenu ne želi ništa ni znati, ni vidjeti; samo ležati ondje i čekati.

Još uvijek ne znam što se dogodilo i tako ga izmijenilo. Sve što ikada kaže - jedino objašnjenje što ga da je o svojim izmijenjenim osjećajima prema Indiji - jest kako ne može podnijeti miris. Ne znam čak ni što s njim tjelesno nije u redu, od čega boluje. Pitala sam dr. Gopala, ali on mi nije znao jasno reći. Nešto nije u redu s Chidovom jetrom, i još nešto s bubrezima, sve u svemu iznutrice su u strašnom stanju. To je, rekao je dr. Gopal, zbog loše pogrešne prehrane i lošeg pogrešnog života.

“Vidite”, pokušao mi je objasniti - iako zaposlen, uvijek rado prihvaća razgovor na engleskom - “ova klima vama baš ne odgovara. I ne samo vama, ne odgovara čak ni nama”. Objasnio mi je kako ne samo Zapadnjaci nego i većina Indijaca pati od amebne srdobolje. Oni jedva da to i znaju jer pate i od mnogobrojnih drugih bolesti. Postao je rječit i nabrojio sve bolesti Indije. Bijaše to zaista stravičan popis, pa kad je stigao do kraja (ako je kraja bilo), on reče: “Mislim da Bog nije namijenio ljudskim bićima da žive na takvom mjestu.”

Ovdje mu se suprotstavih, pa smo o toj temi raspravljali na engleskom. Već mi je prije kazao, da je dok je bio na medicinskom fakultetu, bio član debatnog društva i istaknuo se u nekoliko međusveučilišnih rasprava. Zaista je vješt u začinjaju istine duhovitostima i evo kako je zaključio našu diskusiju:

“Dopustimo za svrhu rasprave da smo mi Indijci sposobni ovdje živjeti - za što smo drugo sposobni?”, upita čineći stanku kako bih se za to vrijeme mogla nasmijati. “Ali nitko drugi”, na stavi on, “nitko od vas. Znete, u lošim starim vremenima vi ste imali svoje klubove i oni su bili rezervirani samo za Britance. E pa sad mi imamo svoje klice i one su rezervirane samo za nas. Samo za Indijce! Ne ulazi!” Zabacio

je svoju stolicu e da bi se nasmijao i još se smijao kad se okrenuo da zabode iglu u mršavu ruku koja ga je čekala ispružena.

Moram naravno priznati da je donekle u pravu: svakako kad se radi o Chidu. Chidovo tijelo očito nije načinjeno za život indijskog sveca. I ne samo što je tjelesno onesposobljen nego i inače - duhovno također. Mogu li se doktorove primjedbe primijeniti i na europsku dušu kao što se mogu na naša tijela? Ne želim to priznati. Ne želim da je tako. U prošlosti je bilo ljudi koji su ostali ovdje po vlastitom slobodnom izboru. Nakon Pobune jedan anonimni Englez nastavio je živjeti posve sam izvan kapija Lucknowa, vršeći vjersku pokoru. Drugog anonimnog Engleza godinama su viđali kako se kreće po sultanskim bazarima odjeven kao afganistanski trgovac konjima (nitko nikad nije otkrio tko je on ni odakle je, i na kraju su ga našli umorenog). A što je s misionarkom koju sam srela svoje prve noći u Bombayu? Kazala je kako je u Indiji provela trideset godina i kako je spremna ovdje i umrijeti ako se to od nje zatraži. A što je s Olivijom? Čini se šaljivim svrstati je u isti red s tražiteljima vjere, pustolovima i kršćanskim misionarima, ali poput njih, i ona je ostala.

Još uvijek ne mislim da je Olivia bila nešto posebno; mislim startala s nekim osobitim kvalitetama. Kad je tek došla ovamo, možda je i bila ono što se činilo da jest: ljepuška mlada žena, prilično sujetna, pomalo hirovita, u potrazi za užicima. Ali učiniti ono što je učinila - a zatim se toga držati cijeli život - nije mogla ostati istom onom osobom koja je bila. Nema zapisa o tome kakva je postala kasnije, ni u našoj porodici, ni igdje drugdje, koliko znam. Sve više i više želim to otkriti. Pretpostavljam, međutim, da je jedini način da u tome uspijem, da učinim isto što i ona - da ostanem.

1923.

Krajolik koji je prije nekoliko tjedana bio izbrisan prašinom, bijaše sad mutan od vlage. Pogled s Harryjeva prozora bio je zamagljen oblacima tako da se sve vidjelo kao kroza suze koje nisu kapale. Tako nastala atmosfera tuge pristajala je Harryjevom raspoloženju.

On reče Oliviji: "Jučer sam s njim vodio dugačak razgovor. Rekao sam mu da želim kući, da *moram*.... I on se složio. Potpuno shvaća. Reče kako će obaviti sve pripreme, treba da putujem prvim razredom, sve mora biti tip-top."

Olivia se nasmiješi: "Čujem ga kako to kaže."

"Da", i Harry se smiješio kroza svoju tugu. "I očitovao mi se."

"Mislim da i to čujem."

"Jest. Uvijek je naravno isto - ali Olivia, uvijek je *istinito*! Zar to ne osjećate? Kad vam pruža srce onako kako to čini, onda je to zato što tako zbilja i misli? ... Govorio je i o vama. O, nemojte misliti kako se loše osjećam u pogledu ma čega. Gospode, kakav bih ja čovjek bio, kakav prijatelj? Ne bih bio - njega vrijedan, zar ne?"

Olivia reče: "Gdje je on?"

"U Indoreu. Juče je dobio vijesti iz Simle - prijete istragom, pa je probdio cijelu noć sastavljajući brzojave, a jutros se odvezao u Indore da se posavjetuje sa svojim odvjetnicima."

"Je li to istina, Harry? *Je li* upleten s njima?"

"Bog zna. Što se mene tiče on je uvijek u pravu, a oni uvijek griješe. Mrzim ih. To je ona vrsta ljudi koja mi je od života stvarala pakao od kad pamtim. U školi i svugdje. Pa ako su već zapeli da muče mene - ali kad vidim kako muče *njega* i to *ovdje*, ne, to mi je nepodnošljivo. A ni on neće to podnositi. Već će oni to otkriti. Trebali ste ga sinoć čuti. Čekajte da mi se sin rodi, rekao je, tada će se kiselo smijati."

"To je kazao?"

Okrenula se od prozora i tako ga pogledala da je odmah znao kako je rekao previše.

"Što je još kazao", upita ona. "Ne, sad mi morate reći. Moram čuti."

"Znate da on često kaže ono što ne misli. Osobito kad je uzbuđen." Ali zbog načina na koji je zurila u njega, morao je nastaviti: "Rekao je da će, kad se to dijete rodi, Douglas i svi ostali doživjeti šok svoga života."

“Je li mislio zbog boje?” Zatim reče: “Kako može biti tako siguran?” Pogledala je Harryja: “I vi ste, zar ne ... vi mislite kako je on - neodoljiva sila prirode -”

“A zar vi to ne mislite?”

Okrenula se prema prozoru. Ispruži ruku da vidi je li počela kiša. Počela je, ali tako nježno da bijaše i nečujna i nevidljiva, i sve je - vrt, paviljoni, mošeja, srebreno sivi zidovi - izgledalo kao da se samo od sebe rastapa kao šećer u vodi.

“Razmišljala sam o pobačaju”, reče ona.

“Jeste li sasvim poludjeli?”

“I Douglas je strašno sretan. I pravi svakovrsne planove. U njihovoj porodici imaju haljinicu za krštenje što su je izvezle neke redovnice iz Goe. Sad je kod njegove sestre - njezini mališani kršteni su u njoj prije nekoliko godina, u Quetti gdje su stacionirani. Kaže da je strahovito ljupka. Slapovi bijele čipke što dobro pristaje Riversovoj djeci koja su sva vrlo svijetla. Douglas kaže kako svi imaju blijedo plavu kosu do otprilike dvanaeste.”

“Bebe nemaju kosu.”

“Indijske bebe imaju. Vidjela sam. Rađaju se s mnogo crne kose ... Morate mi pomoći, Harry. Morate pronaći kamo mogu otići.” Budući da je on stajao nijem, ona reče: “Pitajte svoju prijateljicu Begum. Njoj će to biti lako.” Ona se nasmija: “Svakako lakše od otrovane odjeće”.

* * *

31. kolovoza. Danas, kad sam sišla iz svoje sobe, žena pred trgovinom papučama pozdravila me kao staru poznanicu. Nisam se mogla sjetiti da sam je ikada srela, ali pomislih kako bi mogla biti prijateljica Inder Lalove majke. Možda jedna iz skupine žena koje su nas pratile na Dan muževa vjenčanja. Kad podoh kroz bazar, ona pođe za mnom. Sijevnu mi da me možda čekala pred trgovinom. Ali kad zastadoh i osvrnuh se za njom, nije me pokušala sustići. Samo je kimnula i nasmiješila se. To se dogodilo nekoliko puta. Čak mi je davala znakove neka nastavim hodati. Sve što je, čini se, željela bilo je da hoda za mnom. Zaista sam namjeravala otići sve do bolnice, ali osjetih se neobično zbog toga što me slijede, pa kad stigoh do kraljevskih grobnica, zaokrenuti prema Majinoj kolibi. Kad sam se

ovoga puta okrenula, žena me više nije slijedila, nego je nastavila hodati ravno kao da je se ja više ne tičem.

Maji je bila u stanju *samadhija*. Biti u tome stanju znači dosegnuti višu razinu svijesti i potonuti u blaženstvu. Maji je sjedila na podu u položaju lotosa. Oči joj bijahu otvorene, ali zjenice izvrnute, usne blago razmaknute, a između njih virio je vršak jezika. Disanje joj je bilo pravilno i smireno kao u snu bez snova.

Kad se probudila - ako je to prava riječ, a nije - nasmiješila mi se s dobrodošlicom kao da se uopće ništa nije dogodilo. Ali kao i uvijek u takvim trenucima, bila je poput čovjeka koji je upravo izašao iz osvježavajuće kupke, ili nekog drugog medija obnove. Obrazi joj bijahu zažareni, a oči su joj blistale. Rukama nagore prešla je preko lica kao da osjeća da je crveno i zažareno. Rekla mi je da joj je prijelaz iz *samadhija* u običan život nekada bio težak, a sad joj je to posve lako i nenaporno.

Kad joj rekoh za ženu koja me tako tajanstveno slijedila, ona reče: "Vidiš, počelo je." To očividno nije bilo nimalo tajanstveno - žena je bila babica i primijetila me kao potencijalnu mušteriju. Mora da me opazila već ranije, a danas me slijedila da provjeri svoju slutnju. Moje joj je stanje posve jasno iz načina na koji hodam i držim se. Za dan dva vjerojatno će mi ponuditi svoje usluge. A i Maji mi je opet ponudila svoje. "To je dobro vrijeme", kazala je, "osam ili devet tjedana - neće biti teško."

"Kako ćeš to učiniti", upitah gotovo iz dokone radoznalosti.

Ona mi objasni da postoji nekoliko načina, a da se u ovoj ranoj fazi to može postići jednostavnom masažom, ako se vješto primijeni. "Bi li željela da pokušam", upitala je.

Rekoh da - opet mislim iz puke radoznalosti. Maji zatvori vrata svoje kolibe. Nisu to bila prava vrata nego drvena daska koju joj je netko poklonio. Legoh na pod, a ona olabavi vrpce mojih punjabi hlača. "Ne boj se", reče ona. Nisam se nimalo bojala. Ležala sam gledajući u krov koji se sastojao od komada lima te na zemljane zidove pocrnjele od vatre na kojoj je Maji kuhala. Sad, kad je jedini otvor bio zatvoren, unutra bijaše prilično mračno a zrak prožet svim vrstama mirisa - vlage, kravlje balege koja se koristila kao gorivo i leće koja se kuhala, a također i mirisom same Maji. Jedina odjeća koju je posjedovala za promjenu, visjela je na zidu, neoprana.

Maji sjedne na mene raskrečenih nogu. U tami je nisam mogla jasno vidjeti, ali mi se činila većom od samog života, te me podsjećala na neko mitološko biće: na jednu od onih indijskih boginja koje u jednoj ruci drže život i smrt i igraju se njima kao jo-joom. Ruke su joj polako prelazile preko moje maternice, tražeći i pritiskujući određena mjesta, unutra. Nije me boljelo - naprotiv - ruke kao da su ublažavale napetosti. Bile su vrlo, vrlo vruće. Uvijek su bile takve, to sam znala često osjetiti (ona je uvijek dodirivala čovjeka kao da mu želi nešto prenijeti). Ali danas su bile osobito vrele, te pomislih kako je to možda preostalo od njezina *samadhija*, kako su u njoj još uvijek valovi energije koji su joj došli s nekog drugog mjesta. I opet sam imala osjećaj kako mi nešto prenosi - ne oduzima, nego daje.

Usprkos tome, iznenada sam viknula: "Ne, molim te, prestani!" Ona to odmah i učini. Siđe sa mene i skide dasku sa vratiju. Svjetlo obilato poteče unutra. Ustadoh pa izađoh u blještavilo. Sve je blistalo od kiše, zeleno i mokro. Plave pločice svjetlucale su na kraljevskim grobnicama, a posvuda bijahu barice koje su izgledale kao drago kamenje razbacano po krajoliku. Između nabora oblaka nebo je sjalo monsunski modro, a drugi su se oblaci gomilali u daljini poput bestežinskih planina.

"Ništa se neće dogoditi, zar ne", upitah Maji strepeći. Izašla je za mnom iz kolibe i nije više bila mračna mitološka figura kao unutra, već je opet poprimila svoje obično, ponešto umrljano, majčinsko ja. Nasmijala se kad sam je to upitala, pa me potapšala po obrazu da me umiri. No nisam znala zbog čega me umiruje. Nadasve sam željela da se ništa ne dogodi - da se njezini naponi pokažu neuspješnima. Sad mi je bilo apsolutno jasno da sam željela svoju trudnoću, te me preplavi posve nov osjećaj ushita.

1923.

I Satipur ima svoje sirotinjske ulice, ali Khatm nema ničeg drugog. Grad se šćućurio u sjeni zidova palače u gustom čvoru prljavih uličica nad kojima su se nadvijale klimave kuće. Ulicama su tekli otvoreni slivnici. Često su preplavljivali, osobito za kišnog razdoblja, te vjerojatno bili uzrokom ili jednim od uzroka čestih epidemija koje su izbijale u Khatmu. Ako bi snažnije kišilo, neke od starijih kuća bi se urušile i pokopale ljude u sebi. To se redovito događalo svake godine.

Dogodilo se i prošlog tjedna nasuprot kuće u koju su doveli Oliviju. Žene koje su joj bile na usluzi još su o tome razgovarale. Jedna od njih opisivala je kako je stajala na balkonu promatrajući svadbenu povorku koja je onuda prolazila. Kad je projahivao mladoženja, svi nahrupiše da ga vide, a bilo je tako bučno, kazala je, orkestar je svirao tako glasno, da ona isprva nije shvatila što se događa, premda joj se sve odigravalo pred očima. Vidjela je kuću nasuprot, što ju je poznavala cijelog života, kako se iznenada urušava i raspada, a idućeg trena sve se sudaralo i letjelo zrakom, u pljusku ljudi, opeka, pločica, pokućstva, lonaca. Bijaše to, reče ona, kao san, kao stravičan san.

I ono što se događalo Oliviji također je djelovalo kao san. Premda ništa nije moglo biti stvarnije od dviju žena koje su se za nju brinule: dviju priprostih sredovječnih babica koje su obavljale što im je bilo povjereno. Sluškinja koja ju je dovela ovamo, također je bila sasvim trezvena. Ona je obukla Oliviju u burku i naložila joj da je pješice slijedi uličicama Khatma. Nitko ih nije zamjećivao - bile su naprosto dvije žene u burkama, uobičajeni hodajući šatori. U ulicu babica stizalo se silazeći nekolicinom klizavih stepenica (tu je Olivia, nenavikla na svoju burku, morala biti osobito pažljiva). Kuća u kojoj su živjele babice bila je raspadnom stanju - vjerojatno će otići u idućem monsunu. Stepenište se činilo osobito opasnim. Bijaše tako mračno da je njezina pratilja morade uzeti za ruku - Olivia na tren ustuknu od tog tjelesnog dodira, ali samo na tren, znajući kako će je uskoro dodirivati na daleko intimniji način i po daleko intimnijim dijelovima tijela.

Babice je polegoše na rogožinu na podu. Budući da više nije bilo kuće preko puta, Olivia je kroz prozor jasno mogla vidjeti komad neba. Nastojala se usmjeriti na to, a ne na ono što su radile babice. To u svakom slučaju nije bilo ništa neugodno. Masirale su joj trbuh strahovito vješto, tražeći i pritiskujući određene žile, iznutra. Jedna je sjedila preko nje raskrečenih nogu, dok je druga čučala na podu. Ruke su im neprestano bile na njoj, dok su i dalje razgovarale. Atmosfera bijaše profesionalna i opuštena. Ali kad se na stepeništu začuše zvuci, dvije se babice zaprepašteno pogledaše. Jedna od njih pođe prema vratima, a druga brzo sakri Oliviju pod ponjavu. Kao da sam mrtva, pomisli Olivia. Pitala se tko je došao. Također se pitala što će se dogoditi - što će učiniti - u slučaju da ona ovdje zaista umre od posljedica pobačaja. Morat će se riješiti njezina tijela, brzo i tajno. Olivia je nagađala kako se to može obaviti bez većih teškoća. Begum bi se za to pobrinula jednako lako kao što se pobrinula i za pobačaj. Vjerojatno je o tom već razmislila te skovala odgovarajuće planove.

Bijaše to sama Begum koja je došla sa samo jednom pratiljom. Obje bijahu zakukuljene u crne burke, ali je Olivia shvatila koja je Begum po pokornom načinu na koji su babice s njom postupale. Činilo se kako je operacija živo zanima (takva osobna pažnja, pomisli Olivia. Trebalo bi da budem polaskana.) Iza svoje burke Begum je promatrala dok su dvije babice nastavile masažu. Jedna od njih zatim ustane pa ode nešto pripremiti u ugao sobe. Olivia pokuša vidjeti što je to, a i Begum bijaše radoznala te pođe za babicom u kut. Olivia lagano podiže glavu, ali je druga babica pritisnu natrag tako da je samo zakolotala očima u tom smjeru. Vidjela je kako babica pokazuje Begum grančicu koju je mazala nekom pastom. Begum je to toliko zanimalo, da podiže prednji dio svoje burke kako bi bolje vidjela. Sad Olivia bijaše radoznala da vidi oboje, i grančicu i Begumino lice. Zaboravila je kako je izgledalo - posjeta s gospođom Crawford činila joj se tako davnom - a željela je i provjeriti je li slično Nawabovom.

Babica joj priđe, držeći grančicu u ruci. Olivia shvati da će je ugurati u nju. Dvije žene raširiše Olivijine noge, a jedna joj je držala članke, dok je druga usmjerila grančicu. I Begum se nagnula nad nju da vidi. Premda ja babica radila brzo i vješto, grančica povrijedi Oliviju kad je

u nju ušla. Nije mogla prigušiti krik. Onda se Begum naže nad nju da joj pogleda u lice, a Olivia je zurila natrag u nju. Bila je slična Nawabu, vrlo slična. Izgledalo je da i nju jednako tako zanima da prouči Olivijino lice, kao što je Oliviju zanimalo da prouči njezino. Na tren su zurile jedna drugoj u oči, a zatim Olivia morade svoje sklopiti, jer se bol dolje ponovila.

* * *

Beth Crawford nije sebi dopustila govoriti o Oliviji sve dok nisu prošle mnoge godine - cijeli životni vijek. Ne znam je li za to vrijeme na nju uopće i pomislila. Vjerojatno nije: pratetka Beth znala je gdje treba povući crtu, ne samo u govoru i ponašanju nego i u mislima. Jednako kao što nikad nije dopuštala da joj se duh bavi s Begum i njezinim gospama kad je jednom prošlo obaveznih pola sata društvenog saobraćanja. Nikako nije željela nagađati o tome što se događalo u tim *pardah* odajama kad ih je jednom napustila, kad su europske stolice uklonjene, a gospe opet bile same i nesmetane na svojim divanima. Beth je osjećala da postoje istočnjačke skrovitosti - tajne - koje ne treba uznemiravati, ležale one unutar palače, satipurskog bazara, ili u uličicama Khatma. Sva ta mračna područja bila su izvan kruga njezina djelovanja i zamišljanja - kao i Olivia kad je jednom prešla onamo.

Jedina osoba koja ne bijaše šutljiva kad se radilo o Oliviji, bio je dr. Saunders. On je bio taj koji ju je raskrinkao. Babice u Khatmu dobro su obavile svoj posao, i Olivia poče krvariti još iste noći. Ona probudi Douglasa koji je odvede u bolnicu, pa ju je dr. Saunders kiretirao rano idućeg jutra. Ali on je znao o indijskim "pobačajima" i sredstvima koja su se upotrebljavala da do njih dođe. Najobičniji među njima bilo je umetanje grančice namazane sokom određene biljke poznate samo indijskim babicama. Dr. Saunders svojedobno je izvadio velik broj takvih grančica iz žena koje bijahu dovedene zbog takozvanih pobačaja. Kasnije bi se suočio s grešnicama i izbacio ih iz bolnice. Ponekad bi ih ispljuska - imao je zdrave pojmove o moralu i kako se on podržava. Ali čak je i on smatrao kako se može donekle oprostiti tim urođenicama rođenim u neznanju i prljavštini. Za Oliviju nije bilo takvih olakotnih okolnosti. "Dakle, mlada moja

damo”, reče, kad se s njom suočio. Glavna sestra, Škotlandčanka rođena u Indiji - ona i dr. Saunders održavali su bolnicu čistom i urednom - mračnog je lica stajala iza njega. Oboje su bili bijesni, ali dr. Saunders kao da je i likovao, jer se pokazalo da je bio u pravu. Uvijek je znao kako u Oliviji ima nečeg trulog: slabog i trulog, što je naravno Nawab (i sam truo) otkrio i iskoristio.

Nitko nikada nije sumnjao u to kako je Nawab iskoristio Oliviju kao sredstvo osvete. Čak i najslobodoumniji i najsuosjećajniji Anglo-Indijac, kakav je bio major Minnies, bijaše u to uvjeren. Poput Crawfordovih, a vjerojatno i samog Douglasa (koji nikom nije dopuštao da nasluti njegove osjećaje), major Minnies prognao je Oliviju iz svojih misli. Otišla je predaleko. Ali godinama je razmišljao, ne toliko o njezinom posebnom slučaju, koliko o njegovom dubljem smislu. Sve se uklapalo u njegove teorije. Kasnije, u vrijeme svojeg umirovljenja u Ootyju, imao je vremena da o svemu tom razmisli, pa je čak o vlastitom trošku - to nije bio predmet od znatnijeg općeg interesa - objavio monografiju o utjecaju Indije na europsku svijest i karakter. Poslao ju je svim svojim prijateljima i tako se zbilom da je pratetka Beth imala primjerak koji sam pročitala.

Premda je major bio tako naklonjen Indiji, njegovo djelo zvuči kao opomena. U njemu kaže kako čovjek mora biti vrlo odlučan da odoli - da se suprotstavi Indiji. A najranjiviji su, kaže, uvijek oni koji je najviše vole. Mnogobrojni su načini da se Indija voli, mnogobrojni razlozi da se voli - krajolici, povijest, pjesništvo, glazba, i doista tjelesna ljepota muškaraca i žena - ali sve to kaže major, opasno je za Europljanina koji si dopušta da isuviše ljubi. Indija uvijek, kaže on, pronalazi slabu točku pa na nju navaljuje. Obojica i dr. Saunders i major Minnies govorili su o slaboj točki. Ali dok je za dr. Saundersa to nešto trulo, ili netko truo, major tu slabu točku nalazi u najosjećajnijima, često najplemenitijim ljudima, štoviše u njihovim najplemenitijim osjećajima. Upravo njih Indija izabire i povlači u ono što major naziva drugom dimenzijom. Na nju on ukazuje i kao na drugi element, element u kojem Europljanin nije navikao živjeti, pa uranjanjem u njega biva onesposobljen ili čak (kao Olivia) uništen. Jest, zaključuje major, lijepo je, i krasno, i dobro diviti se Indiji, i voljeti je - intelektualno, estetski, nije spomenuo seksualno, ali mora da je bio svjestan i tog čimbenika - ali uvijek muževnim, odmjerenim,

europskim osjećajima. Čovjek nikada, upozorava on, ne smije sebi dopustiti da omekša (poput Indijaca) od preobilja osjećaja. Jer u času kad se to dogodi - u času kad čovjek pređe svoju mjeru - on je u opasnosti da ga prevuku na drugu stranu. To je čini se bila posljednja riječ što ju je major Minnies imao reći o tom predmetu, te njegov konačni zaključak. On, koji je toliko volio Indiju, koji ju je tako dobro poznao, odabrao da ondje provede svoje zadnje dane! Ali ona je za njega uvijek ostala protivnik, ponekad čak i neprijatelj koga se treba čuvati, a bude li potrebno protiv njega se i boriti izvana, a osobito iznutra: iz nutrine vlastitog bića.

Olivia se nikad nije vratila Douglasu, već je pobjegavši iz bolnice otišla ravno u palaču. Posljednja jasna slika što je imam o njoj ne potječe iz njezinih pisama, nego iz onoga što nam je ispričavao Harry. On je bio u palači kad je ona onamo stigla iz bolnice. Bila je tako blijeda, rekao je, da se činilo da nema ni kapi krvi (jasno da je u pobačaju izgubila mnogo krvi). Od Satipura do Khatma i nije tako daleko - oko petnaest milja - a to bijaše i putovanje što ga je činila svakodnevno u jednim od Nawabovih kola. Ali taj put, kad je pobjegla iz bolnice, nije bilo kola. Harry nikada nije saznao kako je stigla, ali je pretpostavljao da se poslužila onim što je on nazivao urodeničkim prijevoznim sredstvima. Bila je i u urodeničkoj odjeći - grubom služinskom sariju - tako da ga je podsjetila na jednu litografiju, što je bijaše vidio, nazvanu *Gospođa Secombe u bijegu od pobunjenika*. I gospođa Secombe bila je u urodeničkoj odjeći, te u stanju velike uzbuđenosti, raščupane kose i zamrljanog lica: prirodno, budući da je bježala od pobunjenika u Sikrori u sigurnost britanske rezidencije u Lucknowu. Olivia je također bježala, ali kako je Harry istaknuo, u suprotnom smjeru.

Harry je ubrzo zatim napustio Indiju. Nikada nije uspio razabrati koji su bili Nawabovi motivi kad je prihvatio Oliviju. U svakom slučaju pitanje - kao i sam Nawab - iščezlo je iz Harryjeva vidokruga tijekom dugih godina. To mu je bilo drago. Kad se osvrtao na vrijeme provedeno u palači, bijaše to uvijek s nevoljkošću, ponekad čak s gnušanjem. A ipak je ondje bio vrlo, vrlo sretan. Kad se vratio u Englesku, osjećao je kako je to bila isuviše velika sreća, za nj nepodnošljivo velika. Sad je samo želio mirno živjeti s majkom u

njihovom stanu u Kensingtonu. Kasnije, kad mu je majka umrla, k njemu se preselio njegov prijatelj Ferdie, napustivši svoj posao u praonici, e da bi se mogao brinuti za Harryja. Ferdie se također upoznao s Nawabom, ali to je bilo mnogo kasije u vrijeme kad se - smatrao je Harry - Nawab već posve izmijenio. I položaj mu se također izmijenio, pa sad kad je dolazio u London, nije više odsjedao u Claridgeu, nego je živio u priličnoj nestašici. Možda nikad nije doveo Oliviju jer si to nije mogao priuštiti. Ili možda ona nije željela poći. Nikad se nije vratila u Englesku nego je ostala u kući u planinama koju joj je on kupio.

Kad sam rekla Maji da napuštam Satipur, ona upita: "Poput Chida?" Chidov povratak u Englesku zabavljao ju je kao i sve što je bilo u vezi s njim. "Jadni dječak", govorila je. "Morao je pobjeći." Široka su joj se ramena tresla od smijeha.

Uvjeravala sam je kako ja ne bježim, već naprotiv idem dalje, gore u planine. To joj je bilo drago. Tada skupih hrabrost, pa je upitah ono što sam već neko vrijeme željela, a to je što mi je učinila onoga dana kad je kazala da će kod mene izazvati pobačaj. Mogla sam odahnuti jer ništa se nije dogodilo - ali osjećala sam kako joj napori ne bi bili uzaludni, da je ona željela da se to dogodi. Što je *učinila*? Pitala sam je. Naravno da mi nije htjela reći, ali po njezinom lukavom smijuljenju razabrah kako nije posve nevina. Sjetih se načina na koji je raskrečenih nogu sjedila na meni, nadnaravn lik, nadnaravnih moći, što ih, kako mi se sada činilo, nije usmjerila na to da moju trudnoću okonča, već štoviše da je osigura: osigura da je iznesem do kraja.

Kišno razdoblje nije najbolje vrijeme u godini za odlazak u planine. Zemlja se uvijek kliže, a putevi su danima neprohodni. Planine su nevidljive. Čovjek zna da su ondje - lanci Himalaja što se pružaju u Bog zna kolike daljine i visine - čak se osjeća ili zamišlja njihova prisutnost. No ne mogu se vidjeti. Potpuno su izbrisane, a na njihovu su mjestu oblaci, isparavanja, magle.

Upravo iznad gradića X šačica je kuća razbacanih duž najstrmijeg planinskog obronka. Čak i za najljepšeg vremena do njih se teško uspeti svima osim najustrajnijim penjačima. A sad, u vrijeme kiša, gotovo su nedostupne. Rekli su mi da je sve do prije nekoliko godina u ovim kućama osim Olivije živjela još nekolicina Europljana.

Norvežanka, udovica indijskog povjesničara posvećena tome da sredi muževe rukopise. Nijemac koji je prešao na budizam. I dva bivša misionara koji su pokušavali osnovati kršćanski "ašram". Sada su svi mrtvi i pokopani na starom britanskom groblju na platou nekoliko stotina stopa niže (britanska su groblja posvuda. Ispalo je da su to najtrajniji spomenici). Samo je njemački budist spaljen na indijskom tlu za spaljivanje, on i Olivia. Bivši misionari pokušali su se usprotiviti Olivijinu spaljivanju - rekli su da spada na groblje budući da se nikad nije obratila ni na jednu indijsku religiju. No ona je izričito zahtijevala spaljivanje, pa je to i učinjeno. Pretpostavljam da joj je pepeo rasut po planinama, jer nije bilo nikoga tko bi ga preuzeo budući da je Nawab umro prije nje.

Kuća joj je još ondje. Morala sam čekati nekoliko dana da kiša dovoljno prestane, prije nego što sam se mogla popeti. Tiha i odvojena, stoji na planinskom grebenu. Pretpostavljam da ima veličanstven pogled, premda se u ovo doba godine nema što vidjeti osim, kao što rekoh, oblaka. Vodi se nekakva raspra o posjedovanju kuće, koju Karim i Kitty nastoje okončati, zajedno s ostalom osporavanom Nawabovom ostavštinom. Nadaju se da će im to uspjeti prije nego što vojska zatraži kuću. Na njoj su opasne raspukline, a unutra je sva pokrivena s plijesni.

Zadržala je međutim nešto od onoga što zamišljam Olivijinim ambijentom. Tu je, naravno, klavir - ne pijanino kakav je imala u Satipuru, nego koncertni klavir što ga je Nawab poslao iz Khatma (zajedno s ugođivačem iz Bombaya). Zavjese i jastuci, sada pohabani, žute su boje, sjenila svjetiljki imaju rese. Tu je i gramofon. Stolica i okvir za vezenje stoje u prozorskom udubljenju: ne znam je li to samo dekoracija ili je ona zaista sjedila ondje vezući i bacajući poglede s veza da bi vidjela planine (sada nevidljive). Vani je niz štala, ali sve što je u njima ikada bilo smješteno jest nosiljka - još je ondje, prašnjava i polomljena - u kojoj su Nawaba nosili uz i niz planinu. Postao je predebeo i lijen da bi se penjao.

Harry reče kako se zaprepastio kad ga je opet ugledao u Londonu. Prošlo je petnaest godina. Nawabu je bilo pedeset, i bio je tako debeo da je u njemu bilo nečeg ženskoga. I način na koji je zagrlio Harryja također je bio ženski: objema ga je rukama pritisnuo na

svoja gojna prsa i ondje ga dugo držao. I tada u Harryju ponovo oživješe stari osjećaji. Kasnije je, međutim, ustanovio da su se njegovi osjećaji prema Nawabu *ipak* izmijenili, vjerojatno zato što se i sam Nawab toliko izmijenio. Izgledao je mekši i blaži, te u nevoljama domaće prirode.

Istražni sud imenovan 1923. presudio je protiv njega, pa je kao posljedica toga postavljen ministar predsjednik da preuzme upravu nad Khatmom. Iako po imenu još uvijek vladar države, Nawab nije mario da pod tim uvjetima ondje provodi mnogo vremena. Ni Begum nije često bila u rezidenciji, nego je za sebe i svoje gospe uzela kuću u Bombayu. Nawab je često boravio ondje s njima, kad nije bio s Olivijom u X-u. Znao je boraviti i kod svoje žene Sandy, budući da su se razmirice s porodicom Cabobpur manje-više izgladile. Ali Sandyno zdravlje nije bilo dobro, i ona je sad boravila u nekom mjestu u Švicarskoj liječeći svoje duševne nevolje.

Nawabove nevolje bile su uglavnom novčane prirode. Ne samo što je morao održavati palaču i tri odvojena kućanstva - za majku, ženu i Oliviju - nego je i dalje bio velik broj onih koji su o njemu ovisili u Khatmu. Morao je izdržavati sve one mladiće - sad više ne baš mlade - koji mu bijahu drugovima u palači, jer su mu bili ili krvni srodnici, ili potomci porodičnih vazala među kojima su neki sezali do vremena Amanullaha Khana. Nawab se duboko sramio što ih više ne može izdržavati onako kako su bili navikli. S britanskim vlastima godinama se cjenkao oko povećanja rente koja mu je bila određena iz državnih prihoda; ali oni nisu imali razumijevanja, nisu imali pojma o obvezama vladara kao što je on. Zato je sad došao u London da se izravno obrati višim vlastima. Ugovorio je, ili je nastojao ugovoriti, velik broj sastanaka, pa je cijelo vrijeme iz džepova izvlačio ceduljice na kojima bijahu načrčkana imena i telefonski brojevi, premda se često nije mogao sjetiti čiji su.

Većinu vremena provodio je s Harryjem i Ferdijem. Nije im bilo lako. Oni su živjeli vrlo uredno, a on nije bio uredan čovjek. Činilo se također da je preogroman za mali stan, i zaista polomio je dvije stolice u blagovaonici naprosto sjednuvši na njih. A bilo im je teško i hraniti ga, jer se nije mogao zadovoljiti obrocima što ih je Ferdie kuhao za Harryjevu osjetljivu probavu (nikad se nije oporavio od Indije). Nawab bijaše razvio sklonost prema slatkišima, pa u

nemogućnosti da u Londonu nabavi indijske slastice, navikao se jesti velike količine kolača sa slatkim vrhnjem. Popodneva je običavao provoditi u jednom popularnom restoranu - raskošnoj dvorani mramornih stupova sličnih palači u Khatmu. Tri puta tijekom popodneva jedna gospođa u dugoj popodnevnoj haljini na šarenom je harmoniju svirala odabrane komade. I zadovoljno je slušajući Nawab bi se obraćao Harryju: "Kako lijepo svira - baš kao Olivia." Uvijek je bio posve nemuzikalan.

Nedavno je, kao i otac mu, silno zavolio recitiranje perzijskih i urdu stihova, osobito onih koji su, kao što je bio slučaj s većinom, obrađivali prolaznost ovozemaljske slave. Pokazivao bi na sebe kao na živu ilustraciju te teme. Osim povećanja rente, gorući problem u to vrijeme bilo mu je pitanje državnih dragulja kojih nije bilo. Vlada Khatma optuživala je Begum da ih je ukrala: na što je ona smiono odgovorila kako nije uzela ništa što joj ne bi pripadalo. Slučaju bijaše suđeno da se vuče godinama, te nakon stjecanja nezavisnosti postane problem indijske vlade koja je pokušala tužiti Begum. Tada su međutim oboje, i Begum i dragulji, bili sigurni u New Yorku.

Nawab se uzbudio dok je govorio o uznemiravnju svoje majke. Patio je od visokog tlaka, pa kad bi se tako uzrujao, Harry ga je nastojao umiriti. "Udarit će te kap", upozoravao ga je Harry (to se zaista i dogodilo, ali tek za petnaest godina, i to u New Yorku, u Park aveniji, u apartmanu prastare Begum i na njezinim rukama). Kad bi Harry to kazao, Nawab bi se uvijek smijao: smijao se na pomisao u umiranju. Rado je pripovijedao o nečem što se dogodilo u Khatmu godinu dana nakon što je Harry otišao. Bandu razbojnika za koju su Nawaba sumnjičili da je s njom u vezi, opkolila je (reformirana) policija. Neki od njih poginuli su u izravnom sukobu, ostali zarobljeni pa izvedeni pred sud. Svi su osuđeni na smrt zbog raznih ubojstava i razbojstava što ih bijahu počinili tijekom godina. Nawab ih je mnogo puta posjetio u zatvoru, te ih nalazio veselima i pomirenim sa sudbinom sve do samoga kraja. Zapravo je s njima proveo i njihovu posljednju noć, promatrao ih kako jedu zadnji obrok, igraju posljednju partiju karata, pa liježu spavati. Zaista oni su spavali - on je bio taj koji je bdio. Pratio ih je do stratišta i pridružio im se u posljednjim molitvama. Gledao je kako im oko vrata stavljaju omče, te ostao do posljednjeg trenutka. U tom času jedan od njih - Tikku

Ram, čovjek iz vrlo visoke kaste - iznenada se obratio krvniku i zaustio pitanje: "Jesi li ...?" No nije mogao dovršiti jer mu je krvnik preko lica prevukao kukuljicu. Riječ što je nedostajala bila je vjerojatno *chamar* - brinuo se o kasti krvnika koji je na njemu vršio taj posljednji, prislan čin. To mu je u trenutku odlaska očividno bila jedina briga. Nawab je hvalio takav stav, te izjavio kako se nada, da će mu uspjeti otići u istom duhu, kad na njega dođe red.

Nema nikakvih, čak ni letimičnih uvida u Olivijin život u kasnijim godinama. Nawab nije o njoj mnogo govorio: postala mu je jednako privatna predmet razgovora kao i Begum. Nikad nije govorio o tome kako joj je i kako živi ondje gore u X-u.

Možda o tome nije ni razmišljao, naprosto pretpostavljajući kako joj je dobro u udobnosti za koju se pobrinuo da joj pribavi. Ni ona sama ne pruža nikakvih ključeva. I dalje se dopisivala s Marcijom, ali suprotno pismima iz Satipura, pisma iz X-a nisu ništa otkrivala. Osim toga bila su rijetka - ispočetka je pisala dva ili tri puta godišnje, ali i to se smanjilo. Nijedno pismo nije napisala poslije Nawabove smrti, iako ga je nadživjela šest godina.

Marcia je kazala Harryju kako su ona i Olivia bile vrlo slične. Harry je držao kako je to i mogla biti istina dok su bile mlade - i Marcia je bila malena i krhka, premda crnka dok je Olivia bila plavuša - ali kad je upoznao Marciju, teško ju je mogao pomiriti s uspomenama na Oliviju. Marcia je isuviše pila i pušila i vrištavo se smijala. Bila je brbljava i nervozna i dva je puta uzela preveliku dozu pilula za spavanje. Rekla je kako su ona i Olivia bile najsličnije po temperamentu, koji bijaše strastven. Tvrdila je kako potpuno shvaća Oliviju. Naravno, kazala je, ukusi su im se razlikovali - Marcia na primjer nije mogla razumjeti što je Olivia vidjela u Douglasu, što se tiče nje, Marcije, on je naprosto bio dosadnjaković, te se nije ni najmanje iznenadila što se Olivia s njim na smrt dosađivala, pa otišla s nekim zanimljivijim. Kasnije, kad je u Londonu upoznala Nawaba, Marcia reče kako on jest zanimljiviji od Douglasa, iako opet, osobno govoreći, ne i njezin tip. Ali činjenica što su se njezin i Olivijin ukus razlikovali nije umanjivala sličnost njihovih temperamenata; ni njihovih karaktera koji bijahu spremni slijediti diktate tih temperamenata ma kamo ih oni odveli. Kad je Harry upitao Nawaba

je li Marcia slična Oliviji, Nawab reče: "O, ne, ne, ne!" ne oklijevajući ni časa. Kao da mu se takva pomisao istodobno činila i smiješnom i užasavaj ućom.

Kakva je bila? Kako je živjela? Dok sam razgledavala njezinu kuću nad X-om, upalo mi je u oči da možda ovdje i nije živjela toliko drukčije nego u Satipuru ili nego što bi bila mogla živjeti u Londonu. Sobe su bile uređene u njezinom stilu, i dalje je svirala iste klavirske kompozicije. Toliko sam uspjela razabrati iz ostataka njezine kuće - iako gotovo ništa drugo. Još uvijek ne mogu zamisliti o čemu je razmišljala sve te godine, ili kakva je postala. Nažalost cijelo vrijeme dok sam bila ondje, pljuštala je kiša, pa nisam mogla vidjeti što je gledala sjedeći kraj prozora za svojim okvirom za vez. Možda bi bilo drukčije kad bi se to znalo.

Uzela sam sobu u gradu X pa živim ovdje jednako onako kao što sam živjela u Satipuru. I grad je isti - kuće su ruševne, uličice isprepletene i uske. No ovdje je sve to na kosini, pa se čini da bi grad svakog časa mogao skliznuti niz planinu. Od vremena do vremena njegovi djelići doduše i skliznu, osobito sad u vrijeme kiša. A i same se planine odronjavaju u grumenju zemlje što se bućno ruši i zakrćuje natopljene ceste. Nestrpljivo ćekam da kiše prestanu, jer ćelim dalje, još više. Neprestano gledam gore, ali sve ostaje skriveno. Budući da ih ne mogu vidjeti, zamišljam planinske vrhove višima od onih koje sam ikada sanjala. A snijeg na njima bjelji je od svakog drugog snijega - tako bijel da blista i svjetluca prema nebu koje je plavije od svakog što ga dosada poznajem. To je ono što oćekujem da ću vidjeti. Možda je to ono što je vidjela i Olivia: vidik-ili viziju - koji joj je ispunjavao oči i preplavljivao dušu svih tih godina.

Rijetko gledam dolje. Ponekad kad kiše prestanu, magla u dolini se uzburka, pa je zrak kasnije tako ispunjen vlagom, da se čini kako ptice plivaju a drveće se talasa kao vodeno bilje. Mislím da će potrajati prije nego što opet siđem. Najprije ću, naravno, roditi svoje dijete. Gore više neka je vrsta ašrama i kažu kako bi me možda primili. Vidjela sam neke od swamija iz ašrama kad su sišli u bazar u kupovinu. U gradu ih veoma poštuju zbog života što ga vode. Potpuno su se posvetili proućavanju onih drevnih spisa koji su nastali u najvišim visovima ovih planina koje ja još ne mogu vidjeti. Swamiji su veseli ljudi, pa se svojim bućnim glasovima smiju i šale s

ljudima u bazaru. Čula sam da svaki iskren tražilac može otići gore do ašrama i oni mu dopuštaju da ostane koliko god želi. Samo što većina ljudi ubrzo siđe zbog hladnoće i surovih životnih uvjeta.

Idući put kad sretnem swamija, razgovarat ću s njim i zamoliti ga za dopuštenje da dođem gore. Još ne znam koliko ću ostati. U svakom slučaju morat ću ostati neko vrijeme zbog svoga stanja koje će mi sve više i više otežavati da siđem čak i ako to poželim.

O autoru

Ruth Praver Jhabvala poljsko je židovska podrijetla, a po udaji je Indijka. Sa 12 godina preselila se s roditeljima u Englesku, gdje se školovala i diplomirala na Londonskom sveučilištu. Danas živi između New Delhija i New Yorka.

Napisala je 12 romana te nekoliko zbirki pripovjedaka.

Napisala je scenarije za velik broj filmova, među njima za filmove: *Howard's End* i *Soba s pogledom*. Po romanu *Žega i prašina* (za koji je dobila Bukerovu nagradu 1975. god.) također je snimljen film.

Table of Contents

[Naslovna strana](#)

[Impresum](#)

[1.](#)

[2.](#)

[3.](#)

[4.](#)

[5.](#)

[6.](#)

[7.](#)

[8.](#)

[9.](#)

[10.](#)

[11.](#)

[O autoru](#)